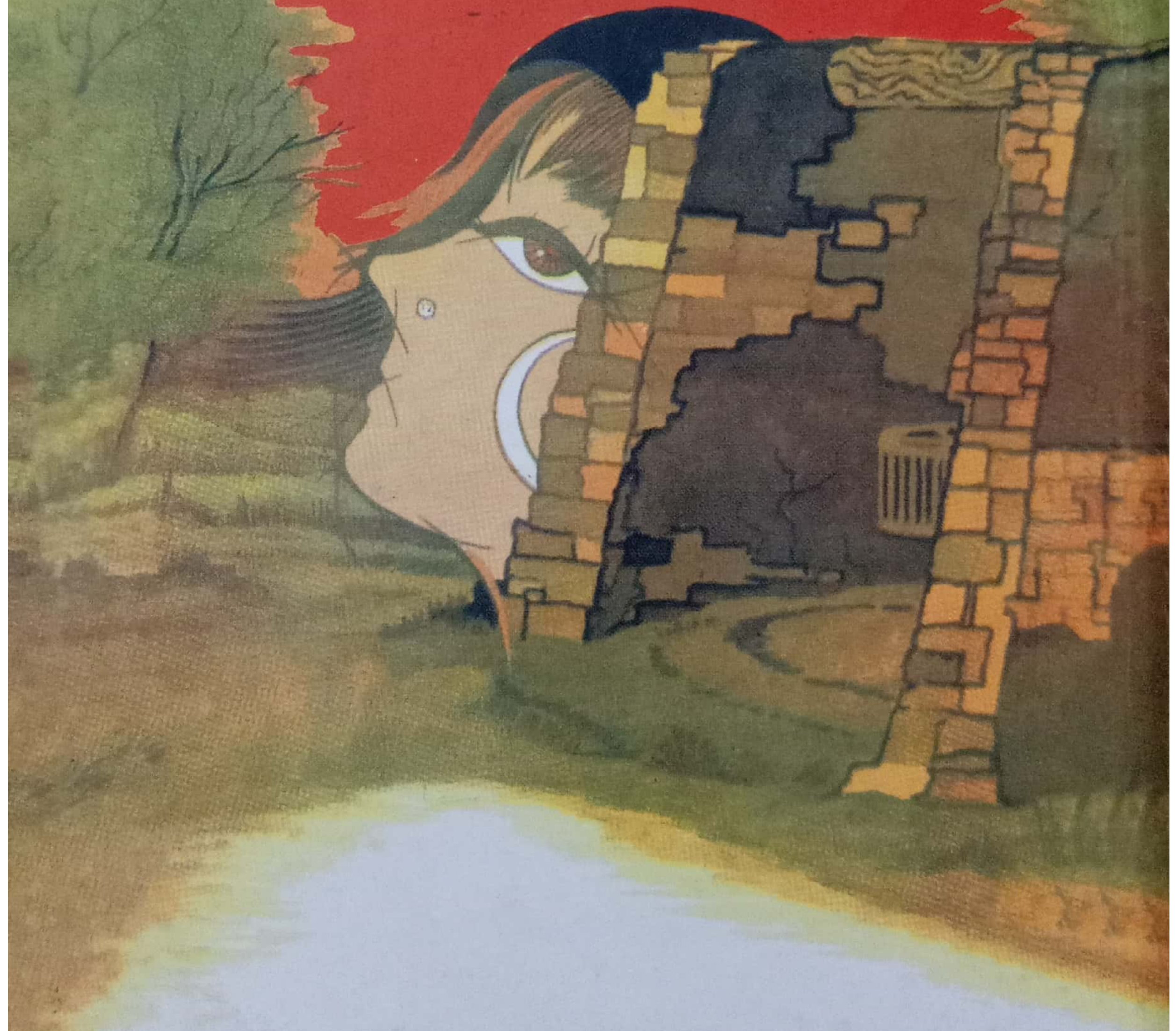
چنّے دے اوہلے



فرخندہ لودھی

چنّے دے اوہلے

(کہانیاں)

فرخندہ لودھی

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ۔ لاہور

کتاب	چنے دے اوہلے
لکھیار	فرخندہ لودھی
پہلی وار	ستمبر 1984ء
دوجی وار	جولائی 2015ء
مُل	200 روپے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

2۔کلب روڈ، نرسنگھ داس گارڈن، شاہراہِ قائداعظم، لاہور

فون نمبر 042-36370520

pakistanpunjabiadbiboard@gmail.com

اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد دے مالی مل ورتن نال

فہرست

ساڈے ولوں

فرخندہ لودھی نے پنجابی کہانی نوں اِک نواں روپ دِتا۔ اوہناں دِیاں کہانیاں اپنے پاتراں، موضوع تے ہُنر دے حوالے نال وڈیاں کہانیاں وچ گِنے جان دا حق رکھدیاں نیں۔

بھلا پراگا "چنے دے اوہلے" ستمبر 1984ء وچ پنجابی ادبی بورڈ ولوں پہلی وار چھاپے چڑھیا۔ ایس پراگے لئی دس کہانیاں چُنیاں گئیاں۔ چون فرخندہ لودھی ہوراں دی اپنی سی۔

کہانی دی پڑھیار ہون ناطے میں ایس کہانی پراگے بارے گل کراں تاں سبھ توں موہرے "سُکھ نہر" آندی اے۔ ایس کہانی وچ فرخندہ لودھی ہوراں وسیبی ٹٹ بھج، تحلویں میل دی اُتلے میل وچ رَلن دی جودھی نوں انج اُلیکیا اے جے شیشہ کر دِتا۔ "سُکھ نہر" دے نرول پانیاں وچ ڈِگدیاں گندے پانی دیاں نالیاں کویں اوہنوں اِک وڈے گندے نالے وچ بدل دِتا اے جیہدے وچ کنڈھے وسدی ہر ابادی نوں اپنا گند گودڑ سُٹن دا حق لبھ گیا اے۔ فرخندہ لودھی دے کہن موجب "ایہدے کنڈھیاں تے شِیداں، بیداں، پینو، نرگس ہر ویلے چھب وکھاؤندیاں نیں۔ ایہہ اکو گوی اے۔ ایویں ناواں دا پھیرا اے۔ جیویں بندہ اِک اے تے اوہدے روپ ہزار۔ ایہناں ٹیاراں دے پیو، بھرا، عاشق تے کھسم دی اندروں اِکو جیہے نیں۔ ایویں رشتیاں دا بھرم ایں۔"

فرخندہ لودھی نے سُکھ نہر نوں جیوندی جاگدی، ہسدی وسدی حیاتی دی اِک مثال دے طور تے پیش کیتا اے۔

ایہہ کہانی بہوں پکھی ہون ناطے قدم قدم تے پڑھن والیاں دیاں سوچاں دے نویں در کھولدی لگی جاندی اے۔

"چنے دے اوہلے" اوہناں جذبیاں دی کہانی ایں جیہڑے پُھلن تاں چیتر رُت

وانگوں رنگلے تے مہکاں بھرے ہوندے نیں تے اوانڈے بن جان تاں اپنے آپ دے نال دوجیاں نوں وی ساڑ کے سواہ کر دیندے نیں۔

صوباں احمد دی نکّے ہوندیاں دی منگ اے۔ احمد دے چاچے اوس ویلے ایس رشتے توں انکار چاہ کیتا جدوں منڈا کڑی اِک دوجے نوں جند جان توں ودھ منجھن لگ پے سن۔ احمد دی ماں بختو نوں بڑا ہرکھ لگا تے اوہ پتر نوں مڑ مڑ آکھے ''صوباں نوں کوئی اجیہی بج لا جے فتحسیں (صوباں دے پیو) دا سر نیواں ہو جاوے، کہ صوباں نوں اُدھال کے لے جا، فتحسیں دی آکڑ بھجے۔''

پر احمد انج نہیں سی سوچدا اوہنے ڈاہڈی سوچ وچار کر کے ماں تے پیو نوں آکھیا ''جے تسیں جھیڑا مکاؤنا چاہندے او تے ساریاں نالوں چنگی گل ایہہ وے جے میں صوباں دے ویاہ نالوں پہلوں پرنیج جاواں'' تے فیر انج ای ہوندا اے پر ہن سڑن دی واری صوباں دی اے، احمد دی ماں نوں فیر وی ارام نہیں اوہ صوباں نوں ویاہ ورھے احمد تے پتّو پاون دی اُشکل دیندی اے۔ پر احمد اوہدے ول اکھ چک کے نہیں ویکھدا تاں صوباں احمد دیاں اکھاں کڈھ دیندی اے۔

ایہناں ساریاں محبتاں تے نفرتاں نوں فرخندہ لودھی نے جس ہنروندی نال اُلیکیا اے اوہنے کہانی نوں سکراں تے اپڑا دتا اے۔

''کیہنوں آکھاں''، ''اوٹا'' اِک اخباری گل''، ''پچھلی پڑھائی'' تے ''سبھ گوڑ اے'' اوہناں پاتراں دیاں کہانیاں نیں جیہڑے حیاتی دیاں کھوبیاں وچوں نکلن لئی ٹِل تاں لاندے نیں پر اوہناں دا داو نہیں چلدا۔

میں فرخندہ لودھی ہوراں دے آکھے تے گل مکاواں گی۔''میں جیہناں کرداراں تے قلم چکیا اے اوہناں بارے لکھن لئی لفظ اُدھار نہیں لینے پیندے۔''

جس لکھاری نوں لفظ اُدھارے لین دی لوڑ نہ پوے اوہدے پاتر حیاتی دا انگ بن کے کہانیاں نوں وی چراں تیک جیون جوگا کر جاندے نیں۔

پروین ملک

مارچ 2015ء

اُوکڑ

پنجابی میری ماں بولی اے پر مینوں ایہہ لکھنی پڑھنی اینی اوکھی لگدی اے، اینی اوپری لگدی اے کہ سمندراں پارتوں آئی انگریزی وی اینی اوکھی نہیں لگدی۔ خورے ایہہ اوکھیائی مینوں ای محسوس ہندی اے یاں سارے لکھن والیاں نوں ایس اوکڑ نال واہ پیندا اے۔ پنجابی وچ بول کے، سوچ کے مینوں ایناں چنگا لگدا اے جیویں میں اپنے آپے وچ آں۔ آزاد آں تے سوکھے ساہ لے سکدی آں۔ لفظ مینوں لبھنے نہیں پیندے۔ گل کہن لئی لفظ کنیاں وانگ آپ ای آپ وہردے نیں۔ وترلئی مینوں پانی گیڑنا نہیں پیندا، کھچنا نہیں پیندا۔ پر جدوں قلم پھڑ کے اوہیو گل کاغذ تے لاہن لگاں تے بڑی مشقت کرنی پیندی اے۔ ذہن تے ہتھ دونویں لفظاں دیاں شکلاں تے آوازاں پچھے دوڑن لگ پیندے نیں۔

پنجابی وچ ایہہ اوکڑ شاید ایس کر کے وے کہ ایہدے کول کوئی اپنا وکھرا پچھان بھریوا نہیں۔ منگویں بھریویں پا کے وچاری اُگے ودھن توں سنگدی اے۔ زندہ زباناں وی قوماں وانگر ہندیاں نیں۔ اوہناں دی اپنی اِک تھاں، پچھان تے انفرادیت ہندی اے۔ کسی قوم تے زبان دی وڈی تے پہلی پچھان اوسدا بھریوا ہندا اے۔ پنجابی زبان کول اپنا

بھریوا نہیں۔ منگویں لیڑے اوسدے بھرنویں جُثّے تے فِٹ نہیں آوندے۔ پنجابی زبان بولن، سُنن وچ اِک ایہو جئی نیار دی تصویر پیش کر دی اے جیہدے منہ چیت وچ پنجاں پانیاں دی آب اے...... ڈاہڈی جاندار تے سرکڈھویں جاپدی اے۔ جاندار تے اوہ ہے جیہڑی ہُن تائیں جیوندی جاگدی پئی اے۔ ایہہ جیونا ایس دے وجود دی طاقت دا ثبوت اے۔ جے ایہہ اپنی مجڑی نہ ہندی تے ہُن تائیں مُک چُک جاندی۔ بہہ بغانے لیڑے لئے پا کے وی ہُن تائیں قائم اے۔ ایس توں جپدا اے کہ ایہہ کدے مرنہیں سکدی۔

پاکستان نوں وجود وچ آیاں چھتی ورہے ہو چکے نیں۔ ہُن تائیں ساڈی قومی زبان اُردو تے حکومتی نظام دا نکاح نہیں ہو سکیا۔ مولوی عبدالحق مرحوم تے سید عبداللہ ورگے عالم بھانویں زبان تے نظام دے سنجوگ لئی کِنا وی زور لاون نظام ایہو کہندا رہیا اے تہاڈی جئی امور خانہ داری لئی چاہے کِنی چنگی تے سُگھڑ ہووے سوسائٹی وچ چلن جوگی نہیں۔ ایہدے وچ نہ ایناں علم اے نہ اپنی عقل نہ سمجھ نہ اُچیچے گُن جہاں نال ایہہ باہر دی دنیا وچ چل سکے۔

وچاری پنجابی نوں تے کوئی مولوی عبدالحق یا سید عبداللہ وی نہیں جُڑے جیہڑے ایس دے بھریوے تے قد بُت، نِک سِک ول دھیان دوان۔ اسیں تے اجے ایہہ وی طے نہیں کر سکے کہ کیہڑا لہجہ اصل پنجابی اے۔ جے اسیں ''ہیر وارث شاہ'' نوں معیار بنایئے تے باقی تخلیقاں تے اج دیاں تصنیفاں نوں راوی تے چناں چ سُٹنا پئے گا۔ کیوں جے اسیں اج دیاں تخلیقاں نوں ہیر وارث شاہ دے لہجے وچ نہیں پڑھدے۔

پنجابی ول کدے کدے کوئی لکھن والا اوس دے بھرنویں انگ تے کھچویں مہاندرے دی وجہ نال کھچیا جاندا اے تے اوس دا ہتھ پھڑن دیاں دو چار کوششاں کردا اے۔ گل ایناں دو چار کوششاں توں اگانہہ نہیں ودھدی۔ ایہو وجہ اے کہ پنجابی زبان وچ ہور زباناں ورگا ٹھوس تے اُبھرواں کم نہیں ہو رہیا۔ دُوجی وجہ ایہہ وے کہ ایہدے وچ

نہ تے کوئی اخبار چھپدا اے تے نہ کوئی اشتہار۔ پریکٹس رَجّ ہووے۔ پڑھے لکھے پنجابی گل بات اپنی بولی وچ کر کے خوش نہیں ہوندے۔ جیہڑے بُہتے اُچے نیں اوہ انگریزی بول کے حاکمیت دا رُعب پاؤندے نیں۔ ایہناں حاکماں وچ جیہڑے کچ ہولے نیں اوہ اُردو بول کے وڈے ہون دا چا لاؤہندے نیں۔ عام پنجابی جہاں چ ڈریور، کوچوان، چُوہڑے، کاسی، چھابڑی والے، رسہ گیر، غنڈے، جیب کترے، مزدور، لوہار، کمہار، ٹھٹھیار، بھڑبھونجے تے پولیس دے سپاہی شامل نیں ماں بولی وچ گل بات کردے نیں۔ ایہہ وی آکھیا جا سکدا اے کہ پنجابی بولی دی ہیٹھلی پدھر تے بولی جاندی اے۔ سو پنجابی وچاری حالی دی بولی ٹھولی دے مقام تے کھڑی اے۔ بھانویں ایہہ وارث شاہ، بلھے شاہ تے شاہ حسین جیہے شاناں والے شاہواں دے دربار وچ رہی ہووے۔ اساں ایس توں بولی گولی توں اگانہہ ودھن نہیں دِتا۔ ایہو وجہ اے کہ میری پہلی کوشش وچ جیہڑیاں کہانیاں شامل نیں سچ پچھو تے میں بڑے سَوکھے سجا گجھیاں پر بڑی اوکھی ہو کے لکھیاں نیں۔

پنجابی دیاں ایہہ کہانیاں مَیں صرف ایس خیال نال چھپوا رہی آں کہ مَیں پنجابن آں۔ قلم پھڑن والیاں تے بہت سارے لوکاں دے حق ہوندے نیں۔ وڈا حق ماں بولی دا ہندا اے۔ مَیں پنجاب وچ جمی، وڈی ہوئی ایتھے ای ایس جوگ ہوئی کہ قلم ورگی نازک تے بھاری ذمے داری چُک سکاں۔ مَیں پنجاب تے پنجابی بولی توں وَکھ نہیں میریاں اُردو کہانیاں وِچ وی پنج آب دی وَتر اے۔ پنجابی میرے قلم دی رشنائی اے۔

اَج کل پنجابی، اُردو تے ہور ساریاں زباناں وِچ نویں رَو چلی ہوئی اے۔ جیہڑی مغرب توں آئی اے۔ بعض لکھن والے بے معنی تے گول مول گلاں کر کے قاری نوں ستان کھپان لئی قلم گھسائی جاندے نیں۔ کوئی دسے پئی اَج دے عام قاری کول ایناں ویہل ہے؟ ایتھے مینوں مرحومہ تسنیم سلیم چھتاروی دا اِک ٹی وی انٹرویو یاد آؤندا اے جس دے وچ اوہناں لکھن دیاں ردِ روایت تحریکاں بارے وضاحت کر دیاں آکھیا کہ

"مغرب والے تجربے دے طور تے ایہو جئے وڈھے بِدھے کم کر
کے سُٹ دیندے نیں تے اسیں اوس نُوں چُم چٹ کے، سر تے رکھ
کے کئی دہائیاں تائیں اپنے آپ نُوں اُچا دِسن وچ لگے رہندے
آں۔ ایتھے تائیں کہ مغرب والے کوئی ہور نواں تجربہ کرن۔"

اصل وچ مَیں ایہہ کہنا چاہنی آں کہ ویلا لنگھدا ہویا کدے کدے، کِتے کِتے اٹک جاندا اے، اجک جاندا اے۔ ایس اجکن نال اِک غیر فطری صورتِ حال پیدا ہوندی اے جس نوں دوجیاں لفظاں وچ مسئلہ کہیا جاندا اے۔ دنیا دے مسئلے کدے وی نبڑ نہیں سکدے۔ ہر عہد اپنے مسئلیاں نال پچھانیاں جاندا اے ایس لئی ہر لکھن والے نوں اپنے عہد دے مسئلیاں نال نبڑنا چاہیدا اے۔ ایویں اوکڑاں کھڑیاں نہیں کرنیاں چاہیدیاں۔ آن والے زمانیاں لئی جے اوہ کوئی پیشگوئی کر سکدا اے تے خوشی نال کرے جیویں ساڈے علامہ اقبال نے کیتا۔ اوہناں ہیت یا اظہار دے اسلوب نوں توڑے مروڑے بناں سدا بہار ادب تخلیق کیتا۔ اوہ اپنے پڑھن والے نوں اعتماد وچ لے کے اُگے ودھے نیں۔ سوچ دیاں، فکر دیاں نویاں راہواں کھولیاں نیں۔ پڑھن والے نوں اُلجھایا نہیں سگوں اُلجھناں چوں کڈھیا اے۔ جے لکھن والے کول دور ویکھن والی اکھ نہیں فیر اوہ اپنے ویلے دی گل کرے ایویں پانی رڑک رڑک کے دن پونیاں بوتلاں وچ پان دا کیہ فایدہ۔ دُوجیاں دا ذہن تے ویلا خراب کرن دا کسے نوں حق نہیں پہنچدا۔

"چنے دے اوہلے" دیاں کہانیاں، مینوں یقین اے، پانی دا ریڑکا نہیں۔ مَیں لفظاں نوں روپے سمجھنی آں۔ فضول خرچی دی قائل نہیں تے لفظاں نوں اونا کو ورتنی آں جنیاں دی میری کہانی دے پلاٹ تے اوہدے کرداراں نوں لوڑ ہووے۔ میں جنہاں کرداراں تے قلم چکیا اے اوہناں بارے لکھن لئی لفظ اُدھار نہیں لینے پیندے۔ میں لفظاں نوں استعارے بنان دی وی قائل نہیں۔ لفظاں دا قرض اپنے سر تے لینا وی مینوں چنگا

نہیں لگدا۔ ایسے لئی مَیں ہتھ روک کے لکھنی آں۔ کدے کدے جدوں کوئی واقعہ یا گل لکھن لئی بوہتا ای تنگ کرے تدوں مینوں لکھنا پیندا اے۔ جو کجھ میرے کول ہے اوس نوں ورتنا پیندا اے۔

مَیں ایہہ ڈینگ وی کدے نہیں مار سکدی پئی مَیں بہت اُچی لکھاری آں۔ مینوں بجھن لئی بوہتے علم تے اُچی پسند چاہیدی اے۔ اصل وچ اُچا اوہیو ای بندا اے جس نوں لوکیں موہنڈیاں تے چک لین۔

"چنے دے اوہلے" میری عاجزانہ تے عام فہم جیہی کوشش اے۔ میرے ویہڑے اوہیو چن سورج چڑھدے نیں جیہڑے ہور لوکاں دے گھریں وی لو کھلاردے نیں۔ سورج چن، دُکھ سکھ ساڈی سانجھ اے۔ جد تائیں سورج چن چڑھدے نیں رب کیتا تے بوہے چنے قائم رہن گے تے میرے ورگے ایہناں وسدیاں گھراں دے دُکھ سکھ ویکھ کے لکھدے رہن گے کیوں جے لکھاری تے لوکاں وچکار ایویں چنے کو جناں اوہلا ہندا اے۔

فرخندہ لودھی

پائیدان

بس وچ اینی بھیڑ سی جے رہے رب دا ناں۔ بندے تے بندا نہیں پیراں تے پیر چڑھے ہوئے سن۔ ہر بندے نوں جان دی توائی سی۔ حمید نوں اَج فیر دفتروں دیر ہون دا ڈر سی۔ کیوں جے اوہ اَج گھروں ای کج چر کا ٹریا۔ پینڈے دا مارجن تے اوہ گھر وچ ای لا آیا۔ جے...... جے بپو نوں تاپ نہ چڑھدا۔ جے اوہدی ماں اوس نوں سودا لین نہ گھلدی فیر......اوہ سوچدا بس نال لمک گیا پئی ایس تے نہیں تاں اگلے سٹاپ تے کج لوکیں اُتر جان گے۔ اوس پائیدان تے پیر پھسا لیا۔ بھجی جاندیاں عمارتاں، فٹ پاتھاں، لوکاں توں ذرا کو نگہ ہٹا کے پائیدان ول تکن دا ویہل اوہنوں انج ملیا کہ کسے اوسدے پیر تے پیر رکھ کے پیڑ ای چھڈ یا۔

''اوئے......'' دے نال معمولی جیہی گالھ مونہوں آپے نکل گئی۔ بڑی کوشش نال اوس تھلے تکیا:

''ہلے......''

پائیدان تے پیراں دا ڈھیر لگیا ہویا سی۔ پیر ای پیر۔ گندے پیر، چنگے پیر، گورے پیر، کالے پیر۔ بُوٹ جراباں والے پیر۔ اینے سارے پیراں ول تکدیاں تکدیاں

حمید نوں اپنے پیراں دی پچھان بھُل گئی۔

"خورے اوسدے پیر کیہڑے نیں؟" اِک گھڑی لئی تے اوس نوں وہم جیہا ہویا۔ خورے اوس دی یادداشت جواب دے گئی اے۔ اُس دا دل سینے دی کندھ نال ٹھاہ ٹھاہ وَجن لگ پیا تے اوس پیراں ول غور نال ویکھدیاں اپنے آپ توں پچھیا:

"اوئے میرے پیر کتھے گئے۔ میرے پیر کیہڑے نیں؟"

اینے وچ اِک برقعے والی تے کج بچے پائیدان تے انج ڈگے جیویں کُججی زن بوہے چوں گلی وچ کوڑا دگاہ سُٹے۔ وچاری مائی دا برقعہ اُس دے گلے نوں پھاہا لا کے کدھرے پچھے پھسیا ہویا سی تے اوہ گل گھوٹو دے مریض وانگوں اوکھی اوکھی بول رہی سی۔

"وے تہاڈا بیڑا غرق۔ بس والیو۔ وے اینیاں سواریاں؟

لالچیو۔ ترس کرو نکے نکے بالاں تے۔"

"تے مائی تسیں کج ساڈے تے ترس کرو۔ اِک ٹکٹ نال اینی پنیری!" کنڈکٹر نے اِک اِک کر کے بچے بال فٹ پاتھ تے دھردیاں آکھیاں تے ساری بھیڑ نوں اُکھ ماری۔ پائیدان تے ہاسے دا کھڑاک جیہا ہویا۔ کنڈکٹر نے راڈ نال جھولدیاں ہویاں ہاک لائی:

"منٹ، واہگہ، شالا مار...... پلوں پار۔ جلو، چلو چلو۔"

حمید کولوں رہیا نہ گیا۔

"یار خیال کر، اَگے ای مت مری پئی ہے۔"

"باؤ! جد تائیں امامی حکومت اے۔ انج ای چلے گا۔"

"تے اللہ چاہے عوامی حکومت سدا رہے گی۔"

"اللہ چاہے ساڈا کاروبار وی انج ای رہے گا۔ یارو ساڈا ویلا آیا اے تے چیکاں ماردے او۔"

حمید کنڈکٹر دی گل دا کوئی اُتر نہ دِتا۔ سواریاں دے آجان نال پائیدان تے بھیڑ ہور ودھ گئی۔ حمید اٹکدیاں اٹکدیاں سوچیا:

"یارو اسیں ایہناں توں سڑنے آں۔ پر اسیں ہاں کون؟ تھوڑی دیر پہلاں میتھوں اپنے پیر پچھا تے نہیں سن جاندے۔ ایہہ آکھدا اے ساڈی واری تسیں چیکاں ماردے او۔ مَیں کون آں؟ میرے پیر کیہڑے نیں تے مَیں ٹُردا کیویں آں پائیدان تے پیر ٹُر بل پے کردے نیں:۔ مینوں میرے درد نے دسیا اے پئی مَیں وی ایتھے کتے ای آں۔ نہیں تے کج پتہ نہیں مَیں کتھے آں۔"

"پیسے کڈھ لو جی۔" کنڈکٹر کھرنے کاروباری لہجے وچ آکھیا:

"ویکھ آں...... پیسیاں دی کڈی کاہل پئی ہوئی ہے۔ تھاں ہے کوئی نہیں۔ پیسے کڈھو۔ وس چلے تے ہتھ پا کے آپے ای کڈھ لوے۔"

حمید دے نال ای کوئی دل پھوک باؤ کھڑا سی۔ شکلوں نواں نوکر ہویا لگدا سی۔

"تھاں نہیں اے باؤ۔ شکر کرو اپڑ ای جاؤ گے۔" کنڈکٹر اوسے کھروے طریقے نال اُتر دِتا۔

"تے پیسے وی نہیں۔" باؤ وی آخر نوجوان سی۔

"ایہہ گل اے تے بس تہاڈی ماں دی نہیں۔ ایتھے ای لہہ جاؤ۔"

باؤ جواب وچ تھپڑ کڈھ ماریا تے آکھیا:

"مَیں اوس ویلے دا تیریاں جتاں پیا سنتا آں۔"

کنڈکٹر باؤ نوں ٹائیوں پھڑ کے چلدی بس وچوں چھال لا دِتی۔ دونویں کج دُور تائیں بس دے نال گھڑیس ہوندے گئے۔ چنگی بھلے بھلے ہوئی تے ڈریور بس روکی۔ ویکھدیاں ویکھدیاں بس دیاں ساریاں مرد سواریاں لہہ کے موقعے تے

آ گیاں۔ فٹ پاتھ تے واہ واہ گھول ہو رہیا سی۔ اِک منٹ دی دیر وچ دوہاں پاسیاں دی ٹریفک جیم ہو گئی۔ لوکیں لڑدیاں نوں ویکھن لئی انج بھجی آ رہے سن جیویں غریب نیانے نیاز لین لئی دوڑ دے نیں۔

لڑدیاں نوں کوئی وی نہیں سی ہٹکدا۔ اِک دی پینٹ کوٹ دے پرخچے اُڈ گئے۔ دوجے دی شلوار قمیض مٹیو مٹی ہو گئی۔ فیر کسی پکی عمر دے بندے حوصلہ کر کے باؤ نوں کھچ لیا۔ باؤ بانہہ چھڑاندا پھنکاریا۔

''ایہنوں مَیں دسناں آں سواری کینویں لہائی دی اے۔''

'' او باؤ پڑھیا لکھیا ہو کے ایہو جیہیاں گلاں کرنا ایں۔ دس تیرے پلے کی رہیا۔''

'' ایہدے پلے بے ای کیہ؟'' کنڈکٹر پائیدان تے پلاکی مار کے چڑھدیاں ہویاں انج ہنکیا جیویں اڑیل گھوڑا سوار نوں سُٹ کے ہنکدا اے۔

سواریاں مُڑ کے بس وچ بہہ گیاں۔ ٹریفک چل پئی۔ میلہ کھنڈ گیا۔ باؤ دی بس وچ آ گیا۔ اوس دفتر جانا سی کنڈکٹر نے بس چلوونی سی۔ دونویں بس نوں بہتی دیر لئی چھڈ نہیں سن سکدے۔ ہاں دونواں غصے دا بھار کج ہولا کر لیا۔

بس چلی تے کنڈکٹر جھتی جھتی لوکاں توں پیسے اگروہنے شروع کر دِتے۔ باؤ نے والاں تے ہتھ پھیرے۔ موڈھیاں توں مٹی جھاڑی۔ تے جیب چوں رومال کڈھ کے واچھ چوں رسدا لہو پونجھیا۔ لوک کہہ رہے سن۔

''باؤ۔ تیری کوڑ ساڈا خانہ خراب کر دتا۔''

''ایہدی رپورٹ کرو ناں۔'' باؤ کنڈکٹر ول اشارہ کر دیاں ہویاں آکھیا۔

''کدھے کول؟'' ادھی تے پکی عمر دیاں مرداں گویڑ والے لہجے نال پُچھیا۔ ایہی دیر وچ کنڈکٹر ٹکاں کٹ کے وہلا ہو چکیا سی، باؤ دے کول آن کھلوتا

'' چار اکھر پڑھ کے رپورٹاں کرن جوگ ہو جاندے ہو۔ بس۔''

''بساں عوام دی خدمت لئی چلائیاں جاندیاں نیں۔''

''ہی ہی ......ہی ہی۔''

کنڈکٹر نال ہور آوازاں وی سن۔ پر حمید کنڈکٹر دی واج پچھان لئی۔

''باؤ۔ جے تیرا ڈھڈ نعریاں نال بھردا اے تے لائی جا نعرے۔ اسیں ڈھڈ دی خاطر پھیرے لانے آں۔''

گل بات ایتھے تائیں پہنچی سی کہ حمید دا سٹاپ آ گیا۔ اوس بس وچوں لہندیاں چھوٹ وٹ دتی۔ کھسماں نوں کھائے بس تے بس دے لوک۔ دسمبر دسمبر دے مہینے وچ اَج اوہ چھینویں وار لیٹ جا رہیا سی۔ افسر ولوں چار وارنگاں مل چکیا سن تے اُتوں سالانہ خفیہ رپورٹاں جان دے دن۔ اوہ جَل تُو جلال تُو پڑھدا ہویا نسدا گیا۔ نسدیاں نسدیاں اوہنوں اپنی ٹور دا خیال جیہا آیا۔ پیراں ول تکن دا ٹیم نہیں سی۔ اوہ نسا ای چلا گیا۔ ایتھوں تائیں کہ اوسدے پیر دفتر دے بوہے تے جا کے آپے رُک گئے۔

بُوہے دے سامنے بنگالی ناریل دا موٹا پائیدان وچھیا ہویا سی۔ پائیدان توں اگانہہ بھاری پردے۔ پردیاں دے نال ای پَھُل دار ایرانی قالین۔ ذرا کو ہور اگانہہ چمکدی وڈی ساری میز، میز دے تھلے ہیٹر۔ ہیٹر دے سامنے پالش والا پائیدان۔ پائیدان اُتے دو پیر، لشکدے بُوٹاں وچ لُکے ہوئے۔

حمید نے ایہہ پیر اک بارگی پچھان لئے تے اپنیاں گواچیاں ہویاں نظراں نوں ذرا جناں چُکیا۔

''سَر۔''

''ہوں۔ مسٹر حمید! تو وارننگ کا کوئی اثر نہیں او۔ کے۔''

افسر بے پروائی نال ہیڈ کلرک ول دھیان کیتا:

''سارے عملے دیاں رپورٹاں سائن ہو گیاں؟''

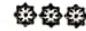
''جی جناب۔'' ہیڈ کلرک ڈھڈ تے ہتھ بنھی سر سُٹ کے جواب دِتا۔

حمید جان لئی مُڑیا تے اُس نوں انج لگیا جیویں اُوسدے پیر من من دے ہین قالین توں ناریل دے پائیدان تائیں آوندیاں اوہ مساں ایہہ سوچ سکیا۔

''ساڈے پیر کیہڑی دھرتی تے نیں؟۔''

میز تے آ کے کم کرن وچ اوہدا رتا جی نہ لگیا۔ دل انج ڈکھ رہیا سی۔ جیویں ویلے دا جن اُس نوں بوٹاں سنے مِدھی جا رہیا اے۔ سُدھ لین نہیں دیندا۔

1973ء



اوٹا

ویلے دا کم اے بیتنا تے اوہ بیتدا رہندا اے۔ بندا اوہنوں روک نہیں سکدا۔ جے بندا پکے پیریں ہووے تے ویلا اوہنوں پُٹ نہیں سکدا۔ بال پن توں جوانی، جوانی توں بڑھاپے وچ بندے نیں اپنے لئی کوئی تھاں بنائی ہووے تے کسے دی ہمت اے اوہدے کولوں اوہ تھاں کھوہ لوے۔

دستگیر کڑیل گھبرو ہندیاں ہویاں سوچدا سی ویلے نوں ڈکناں مرداں دا کم اے۔ جے مرد نکھٹو ہووے تے اگلیاں پچھلیاں پیڑھیاں نوں لے ڈُبدا اے۔

دستگیر دی ماں، پھاماں، خاوند دے نکھٹو ہون دی وجہ نال کھاندے پیندے لوکاں دے بھانڈے مانجھ کے، کپڑے دھو کے تے جھاڑو دے کے اپنے بالاں دا ڈھڈ بھردی سی۔ ایتھے ای بس نہیں، جدوں کنواری سی تے ایہو ای دہاڑی دپا کر دی سی۔ ویاہی گئی تاں وی کر دی رہی۔ بال بچے دار ہوئی تاں سگوں رُجھ گئی۔ بیٹھلی پدھر دے مرد زنانیاں دے مرد ای ہندے نیں کفیل نہیں ہندے۔ بس ایویں لوکاں لئی ڈراوا جیہا پئی ویاہی ہوئی اے۔ کوئی چھیتی کیتے ہتھ نہیں لا سکدا۔ نیانے ہو جان تے لوکیں اُنج ای کوئی دلچسپی نہیں لیندے۔ سائیں تے مالک دے لفظ ایس طبقے دیاں بڈھیاں دے مقام دا صحیح تعین کر

دے نیں۔ اوہ ای اوہنے نال لگ کے حیاتی دے سارے دُکھ بھوگ لیندیاں نیں۔

دستگیر دی ماں پھاما جدوں دستگیر نوں سہرے لائے اوہ اِنج پھلیا پھردا سی جیویں عرش تے فرش اوہدے دم دی برکت نال وسدے نیں۔ بھلیکھے دی ایہہ گھڑی سارے غریب جوڑیاں تے اِک واری آ ای جاندی اے۔ دستگیر ایس گلوں وی خوش سی کہ اوہدی ماں اوہدے لئی چونویں کُڑی ویاہ کے لیائی سی۔ شہر دیاں کئی کُڑیاں نوں ویکھ بھال کے پنڈ دی الھڑ مُٹیار اوہدے معیار تے پوری اُتری۔ پنڈ دے والیاں لئی شہر بڑی شے ہندے نیں تے شہر وی لاہور۔ دستگیر دی ووہٹی نذیراں لئی لاہور اوہدے سُفنیاں توں کِدھرے اُچا، سدھراں توں کِناں ای ڈوہنگا تے اوہدی عقل توں باہلا ای چاتر سی۔ نذیراں نوں دستگیر دے طمن دا بڑا چا تے ارمان سی۔ اوہدیاں سہیلیاں اوہنوں اوہدی منگنی تے ای آکھ دتا سی:

"بھاگاں والیاں نیں اوہ کُڑیاں جہڑیاں شہر ویاہیاں جان۔ پنڈاں وچ گوہا کوڑا کر کر کے جوانی ترک جاندی اے۔"

جدوں شہر والے بری وچ کریپ ساٹن دے رنگ برنگے پنج جوڑے، گوٹے تلے والے۔ نائکن دا فیشنی بُرقعہ لے کے ڈھکے تے پنڈ دیاں زنانیاں نے وی نک تے اُنگلی رکھ دیاں آکھیا۔

"لے نی جیراں توں تے بیگم بن کے نکلیا کریں گی۔ غم فکر کاہدا۔ ہُن تے مَیل ای لیہہ جانی اے۔"

ایناں بڈھیاں گل لا کے آکھی سی۔ نذیراں سمجھ گئی۔ اگوں اوہو جیہا اُتر دتا۔

"تے تسیں سڑو۔"

"ساڈی سڑے جُتی۔ بھین بھرا نوں سُوکھیاں ویکھ کے وی کوئی سڑدا اے۔ دفع ہونی جیراں ہُنے توں سویدے پھیر گئی ایں۔"

"اکھاں وچ سُفنے ہون تے اوہ پھر ای جاندیاں نیں۔" کسی سیانی نے آکھ کے گل ہور پاسے موڑ دتی۔

نذیراں جدوں وی سال چھیں مہینی سوہریوں پیکے آؤندی۔ اوہدے دوالے زنانیاں دا میلہ لگ جاندا۔ بڈھیاں، جوان، اپنی اپنی سوچ دے مطابق سوال کردیاں:

"سنائی! لہور کِنج وسدا اے۔"

کوئی کہندی:

"لہور شہر اُچا والیاں دا گُھما......"

تے اوہ جواب دیندی۔

"سچیں گُھما اے۔ تے رنگاں دا کوئی حساب ای نہیں۔ سارے بندیاں دا لہو پی لیندا اے۔ تدے ایس دے منہ تے جوبن دیاں لالیاں سدا بہار نیں۔"

ہولی ہولی اوہدے پنڈ دیاں کُڑیاں تے بلانیاں نے ویکھیا کہ نذیراں دے منہ توں رُوپ کُردا جاندا اے۔ جس دا کارن وڈیاں بڈھیاں ایہہ دسدیاں سن کہ اوہ بال بچے دار جو ہو گئی اے۔

نذیراں شیشے ولوں ہٹ کے دستگیر ول ویکھ دی تے سوچدی کہ اوہ کیہڑا نیانیاں نوں دُدھ پیاندا اے۔ مرد ہو کے منہ تے چھائیاں پے گیاں تے رنگ وچ پلتن آئی جاندی سی۔ جے اوہ ویہاں ورھیاں دی سی تے دستگیر پنجھیاں دا ہووے گا۔ دونویں اپنی چھیتی گھر دے جاندے سن جیویں سون دی جھانبڑ نال لُون۔

اوہدی سس پھاماں اُٹھدیاں بہندیاں سمجھاندی:

"جیراں! تُوں وی کوئی ہتھ پیر ہلا لیا کر۔ کلا منڈا کنی کو جان مارے تُوں بیگماں وانگر گھر بہہ کے دُدھ تے نہیں جانا۔"

دستگیر نوں وَکھ آکھ دی:

"وے مَیں ایس تُوں ملکاں دے لوا دیندی آں۔ تریہہ (30) روپے مہینہ،

روٹی کپڑا مفت۔ وے چوری مہنا، یاری مہنا، محنت مہنا نہیں۔"

دگیر بے دلا جیا ہو کے جواب دیندا:

"ماں! ایڈے چا نال برقع پوایا۔ پیار ہوے۔ تے جیراں کوئی بڈھی ٹھیری تے نہیں۔ توں آپ جانی ایں۔"

ایس گل دی بھاماں نوں بڑی کوڑ چڑھی۔

"وے لائی لگا ماں تیری جمدی بڈھی ٹھیری سی۔ ساری حیاتی محنتاں مار دی رہی۔"

دگیر خموشی مٹان لئی بولیا:

"ماں پنڈ دی کڑی لکھ چلاک ہووے۔ شہر دیاں ولاں فریباں لئی سدھی رہندی اے۔ ہشیار تے ہوچھی بھانوے بن جائے سیانی نہیں بندی۔"

دگیر اک فیکٹری وچ ملازم سی جتھوں اوس نوں اِک سو تے ویہہ روپے مہینہ ملدا سی۔ تاں نوں اِک سو ویہہ روپے بڑی رقم اے۔ پر ایہہ رقم مہینے دے پندھرواڑے توں اگے نہیں سی ٹپدی۔ تے پندھرواڑا انج پیڑ دا سی جیویں کولہو سریوں نوں۔

جیہڑے کہندے نیں کہ غریب دے بال جمدیاں ای کماؤ ہندے نیں۔ سچ ای آکھدے نیں۔ ایس نویں زمانے وچ تے ایہہ گل ہوروی سچی لگدی اے جدوں بندے دی چوگ رب نالوں یتی بندیاں دے ہتھ ہو جائے۔ نذیراں اپنے پوتے مانے نوں نال لے کے MOTHER AND CHILD WELFARE دے سنٹراں چوں UNICEF ولوں آئی ہوئی بالاں لئی امداد دا آٹا، گلوکوس، سکا دُدھ ہور جیہڑی شے جھل جاندی کٹھی کر لیاؤندی۔ سکے دُدھ دی چاہ وچ گلوکوس پا کے سارا ٹبر روٹی کھالیندا۔ انج پیسے جوڑ جوڑ کے اوہناں ماں دے ویہڑے نال اِک کوٹھڑی چھت کے سان لالیا۔ جانوسمول چوں ماں توں دکھ ہو کے رہن لگ پئے۔

بندہ ہر طرح دے ویلے نال گزارا کرلیندا اے۔ پنڈ ہووے یا شہر نذیراں اینی کو سیانی ہے سی کہ اوہ کس نالوں دکھ جھگا پا کے بہہ جاوے۔ اُتوں UNICEF موج لا دتی۔ UNICEF زندہ باد۔ کسے دا احسان نہ بھار۔ ویلا لنگھدا گیا۔ نیانے، سیانے ہندے گئے۔ اک دن سنٹر والیاں اچن چیتی جواب دیندیاں آکھیا:

"مشرقی پاکستان وچ ہڑ آن لگ پئے نیں۔ ہُن سرکاری امداد اودھر جاوے گی۔ بالاں نوں چاہی دا اے صبر کرن اپنے بنگالی بھراواں لئی۔"

ایس جواب نال نذیراں دا تے حوصلہ ڈھے جیہا گیا۔ اوہنے دگیر اگے گل کیتی تے اوہ اوکھا ہو کے بولیا:

"بکدے نیں۔ دوہواں پاسے اِکو حال اے۔ ہُن جائیں گی تاں تے منہ تے کہہ دئیں پئی ہڑ لئی جُدی امداد آندی اے۔ فیر جے بنگالی بھرا بھکے نیں تے ایتھے کیہڑا رج اے۔"

نذیراں نوں جیویں دگیر نے پٹی پڑھائی سی اوہویں اوس اگے جا کیتی۔ سنٹر دی چودھرانی اوہنوں کھان نوں پئی:

"کیڈیاں گلاں آگیاں نے ایہناں چھوٹیاں لوکاں نوں اسیں کوئی پلیوں دینا اے۔ آؤندا اے تے دے دینے آں۔ نہیں آؤندا تے نہیں دیندے۔"

کول بیٹھی نذیراں جیہی اِک زنانی نے ہولی دینی آکھیا:

"پلیوں نہیں دینا تے پلے تاں بنا اے۔"

سنٹر والی غصے نال گھوردی اُٹھ کے چلی گئی تے اوہ دونویں کنی دیر بیٹھیاں ہڑ دیاں، الیکشناں دیاں، ممبراں تے مطالبیاں دیاں گلاں کردیاں رہیاں۔ اوس زنانی نذیراں نوں ایہہ دی دسیا کہ ہر شے بزار وچ وکدی اے تے جاں سنٹر والے ملاحظے والیاں نوں راشن دیندے نیں۔ بھین، مَیں توں کون؟"

باہر نکلدیاں ہویاں نذیراں نے ویکھیا کہ چنگیاں بھلیاں چٹ کپڑیاں زنانیاں راشن دے تھیلے بُرقعیاں تھلے ڈھکی لئی جاندیاں نیں۔ نذیراں نے نال دی نوں آکھیا:

''ایہناں وچاریاں دا وی کوئی حال نہیں۔''

ساریاں سنتراں دا اِکو جواب سی۔ فیر اوہ بے دلی جی ہو کے بہہ گئی دستگیر نوں صلاح دتی۔ پنڈ ٹُر جایئے۔ پنڈ جا کے کیہ کرنا سی جدوں دستگیر واہی جتی جاندا ای نہیں سی سگوں پنڈ دے لوک کمائی لئی شہراں وَل ٹُوں بھجی آؤندے سن۔

کجھ وی نہ ہووے اِک آس ہووے تے بندہ بہت کجھ جھل جاندا اے۔ جدوں باہروں آساں دا کھیت سُکا ہووے بندہ آپو آپ دل دی کسی گُٹھ وچ آس دا بُوٹا لا لیندا اے تے اپنیاں سدھراں دی وتر نال اوہنوں پالدا اے۔ آس حیاتی دی بَر بَر کردی دوپہر وچ چھوٹا جیہا اوٹا اے۔ جیہدے نال لگ کے ویلا لنگھی جاندا اے۔

دستگیر دے گھر وچ فاقیاں دی نوبت وج گئی۔ مہنگائی نے تراتے کڈھ دتے پر اوس نے نذیراں نوں کسے دے گھر کم کرن دی اجازت نہ دتی۔ دوستاں یاراں وچ بہن نال اوہدے ذہن وچ ایہہ خیال پیدا ہو گیا سی کہ غریب دی جوانی نوں تے امیر دے پیسے نوں تلکن لئی وڈے دھکے دی لوڑ نہیں پیندی۔ اُنج نذیراں نوں بچیاں وچوں ویل وی نہیں سی۔ اپنی ماں دی ہمت دی پچھان دستگیر نوں مُن ای ہوئی سی۔

پیو دے مقابلے وچ اوہنوں ماں بڑی عظیم ہستی دسدی سی۔ پیو دے نکھٹو ہون توں اوس نے ایہہ سبق سکھیا سی کہ مرداں نوں کمانا چاہیدا اے تے زنانیاں نوں گرہستی کرنی چاہیدی اے۔ نہیں تے بچے رُل جاندے نیں۔ اوہ آپ رُل کھل کے پلیا سی۔ ایانے ہندیاں اوہدے دل وچ کڈا ارمان سی پئی ماں کدے پوری دہاڑی گھر رہوے۔ اوہ باہروں آوے تے ماں روٹی ہانڈی توں ویلی ہو کے اوہنوں ای اڈیکدی ہووے پر ایہو جیہا ویلا کدے نہیں سی آیا۔ ایتھوں تائیں کہ عید شبرات نوں وی نہیں۔ دن تیوہار نوں

چودھریاں دے گھر سگوں بہتا کم ہوندا تے ماں اوس دہاڑے ہور وی سوکھتے جاندی تے راتیں چر کی مڑدی۔

نذیراں نوں برقعہ پوا کے اوہنے اپنی اِک سدھر تے پوری کرلئی۔ خرچا پورا نہیں سی ہندا۔ نذیراں دا اُتریا ہُوا منہ دیکھ کے اوہ آکھدا:

''بھلیے لوکے! سوکھے دن ضرور آن گے۔ گھابرنا نہیں چاہیدا۔''

نذیراں ہتھ دی سچّی سی۔ گھر بہہ کے سوئی دھاگے کرن لگ پئی۔ پر بچ دلال دی جکیر سی اوہدے کیہ بھا! جیہڑا کُرتا اوہ ترے دیہاڑیاں دی محنت نال تناں روپیاں وچ کڈھ دی سی اوہ بازار وچ تریہاں دا وکدا سی۔ نذیراں دے فرشتیاں نوں۔ جدوں نذیراں دے گھر تیجا بال ہویا تے حالات باہروں اندروں کٹھے ای کڈھب ہو گئے۔ فیکٹری وچ تالہ بندی ہو گئی۔ دستگیر سارا دن نعرے لا لا کے شامی تھکیا ٹُٹیا ہتھ لکاؤندا گھر آوڑدا۔ نذیراں دے کالجے وچ ہول جیا اُٹھدا تے اوہ آکھدی......''رب خیر کرے۔''

دستگیر پھنکار دیاں ہویاں آکھدا......''ٹوں ہیں ای بے صبری۔ ویلا کٹ جگرے نال۔ بیویاں لئی رب تے رسول دا ایہو حکم اے۔''

''مَیں تاں صبر کر لاں گی۔ بالاں دا کیہ کراں؟''

''ایہناں دا گل گھٹ دے۔''

''اجکل ویہلا ایں ایہہ کم ٹُوں کر لے۔''

نذیراں اپنی تھاں اوکھی ہوئی بیٹھی سی۔ اوہنوں نیانیاں توں آلکس آن لگ پئی سی۔ جدوں اوہناں دا ویاہ ہویا تے دوہواں دا آپس وچ بڑا سلوک سی۔ اِکو مک ...... پہلا بال ہویا تے پھک جئی پے گئی......دُوجا ہویا تے دوج تے تیجے نے سوچاں نوں دکھوں وکھ کر چھڈیا......اُتوں ہڑتالاں۔ تالے بندیاں۔

نذیراں کول ٹمب ناں دی سونے دی اِک چھاپ تے چاندی دے جھمکے سن

جیہڑے دُوجے بال دے ہون تے پک گئے۔ ہُن اوس نے اپنے داج دا دیگچہ تے پرات ویچ کے ہفتہ لنگھایا۔

اِک دن دستگیر نے فیکٹریوں آوندیاں ای پچھیا:

''جیراں کجھ پیسیاں دا انتظام ہو سکدا اے۔ ویکھیں نا اسیں سارے ہڑتالی سیکلاں تے سلاماں باد تائیں جلوس لے جانا ایں۔ راہ وچ روٹی پانی دی لوڑ وی پے گئی۔''

نذیراں نے کوئی اُتر نہ دتا تے دستگیر اپنی نکی جیہی کوٹھڑی دے ہر پاسے نظر پائی۔ کندھ دے نال نذیراں دے داج دی پیٹی، پیٹی دے اُتے پُرانا صندوق، صندوق تے رحل، رحل وچ قرآن، اُتے پرچھتی، پرچھتی تے گجراتی مٹی دے پیالے پلیٹاں، دیسی شیشے دے گلاس سجا کے رکھے ہوئے۔ کلے منجے اُتے نیانے سُتے ہوئے بوہے دے وچ نذیراں، کشیدہ کڈھ دی۔ اوہدا گھر سی کہ کھنڈا نہ باری نہ بروہٹا۔

''جیراں! کوئی شے ہووے جیہڑی ویچ دیواں۔ سُنے۔''

''ماں کولوں منگ لے۔''

نذیراں نے بغیر اُکھ چُکیاں صلاح دِتی۔

''ماں کولوں کِنا کو منگاں۔ بال دن رات اودھر ای ہندے نیں۔ بندے نوں کجھ سوچ کے گل کرنی چاہیدی اے۔''

''اوہ ماں! اسیں آپ ای چنگے نہیں۔ کسے نوں کیہ آکھیے۔'' ویکھیں نا!

''میتوں ویچ دے۔''

''تھاڑ......'' دستگیر نے تھپڑ کڈھ ماریا۔ نذیراں نوں گھمیا آ گیا۔

دوجے دن دو آدمی نذیراں دے کمرے دی چھت ادھیڑن آ گئے۔ اوس دے پچھن تے دستگیر نے دسیا پئی اوہنے بالیاں شہتیراں دا سودا کر دتا اے۔ ہور مہینے تائیں سرکار نے اوہناں نوں مکان لے دینے نیں۔ ایسے لئی سلاماں باد جانا ضروری اے۔ مہینہ

ایدھر اُودھر رہ کے کٹ لاں گے۔ مٹھے دن نیں کیہڑا مینہ پینے نیں۔ حالی مینہاں دا موسم نہیں......توں بالاں نوں لے کے پیکے چلی جاویں۔

اگلے دیہاڑے اوس کرائے دی سائیکل لے اکے جان توں پہلوں دس روپے نذیراں نوں دِتے۔ روز وانگوں روٹی پکوا کے پلے بنھی اللہ بیلی آکھیا تے ٹُر گیا۔

جاندیاں ہویاں اوہ بڑے جوش وچ سی۔ سنگھ بیٹھیا ہویا ہون دے باوجود اوس ویہڑے چ کھلو کے دو تین چنگے نعرے لائے اوس دے جان دے کنی دیر پچھوں تائیں نعریاں دی بازگشت پپو تے مانے دے نکیاں نکیاں بلاں وچوں ہو کے آوندی رہی۔

سیکلاں تے پونے دو سو میل دا سفر......کجھ دیہاڑے تے لگ ای جانے سن۔ نذیراں نے نچنت ہو کے سامان ڈھویا تے راتیں نیانیاں نوں لے کے سس وَل ٹُر گئی۔ تھکی ٹٹی ہوئی سی گھوک سُتی۔ رات دے پچھلے پہر کیہ ویکھدی اے......اِک مکان اے چھجے باریاں والا۔ باہر بوٹے گھا دی رونق۔ اوہ برانڈے وچ نیانیاں نوں لے کے کھلوتی دستگیر دی واٹ تک رہی اے۔ ایہہ گھر اوہدا اپنا اے۔

تڑکے مُلاں دی بانگ دے نال اکھ کھلی تے اوہ بڑے چا نال اُٹھی۔ سس نماز پڑھن دی تیاری کر رہی سی۔ اوس نے تکھانے پورا سفنا سُنا دتا۔ سس اپنی گل آکھ کے نماز نیت لئی۔

''بلی نوں چھیچھڑیاں دے خواب۔''

نذیراں نے اپنی کوٹھڑی ول خیال کیتا۔ چھتوں بنا اوہ کنج بھاں بھاں پئی کردی سی۔ چھوٹے بال نوں دودھ پیاندیاں ہویاں اوہ سوچدی سی۔

''ربا! دستگیر نوں ایہہ کیہ سجھی۔ جھگا ڈھا کے تماشا ویکھن والی گل اے۔ خورے ہُن بنے گا وی کہ نہیں۔ خورے دستگیر ہوراں دے مطالبے منے جاندے نیں کہ نہیں۔ اوہ ایناں گویڑاں وچ پئی رہی۔ اسمان تے کوئی کوئی تارا رہ گیا۔ رُکھاں اُتے چڑیاں نے

چولر پایا ہویا سی۔ اینے وچ بوہے تے سائیکل دی گھنٹی کھڑکی۔ پھاماں نے بوہا کھولیا۔ نموجھان جیہا دگیر اندر وڑیا۔

''کیوں کیہ گل ہوئی؟''

نذیراں نے ڈاہڈی کوڑ نال پچھیا۔ پھاماں پیار نال بولی:

''واری جاواں، خیر تے ہے؟ توں تے سلاماں باد گیا سیں۔''

کسے بیلے نے ایتھوں چلدیاں میری جیب ای کٹ لئی۔ مینوں تاں گوجرانوالے پہنچ کے پتہ لگیا جدوں مَیں چاہ پی کے پیسے دین لگیاں۔''

پھاماں مُڑ کے مصلے اُتے بیٹھی تسبیح کردیاں ہویاں گل سن رہی سی اکبارگی بولی:

''اوہدا بیڑا ای تر جائے کینے دا۔''

سورج دی پہلی چمکار وچ جدوں دگیر نے ہمت کر کے نذیراں وَل ویکھیا۔ اوہدے متھے تے ست ہانڈیاں بھج رہیاں سَن......دگیر نوں انج لگیا جیویں ویلا ٹھم وانگوں گڈیا ہویا اے۔ اگاں ودھدا ای نہیں۔ تے اوہدے اپنے پیر کسے کیل دِتے نیں۔ اوہ چُپ کر کے نذیراں دی پائنتی بہہ گیا۔ کنی دیر بیٹھا رہیا۔ تناں جیاں وچوں کسے وی جیبھ نہ ہلائی۔ اخیر دگیر نے ماں نوں ہولی ہولی دسنا شروع کیتا:

''ماں! فیر ملکاں نے کسی مائی دا انتظام تے نہیں کر لیا۔ مَیں آکھنا آں۔ اوکھے سوکھے ہو کے دو مہینے کڈھ لیے۔ اللہ چاہے سیالاں تائیں مطالبے پورے ہو ای جانے نیں۔ فیر جیراں نوں نوکریوں ہٹالاں گے۔ کیوں جیراں۔''

دگیر نے بڑی خوشامد تے پیار نال پچھیا......نذیراں کُجھ نہ بولی۔

اوہ اَج دی کُجھ نہیں بولدی۔ حالاں اوہنوں ملکاں دے گھر لگیاں پورا سال ہو گیا اے۔ ویلا نٹھی جاندا اے۔ ایہہ کدی نہیں رُکدا نہ ہسدیاں لئی نہ روندیاں لئی۔

(1973ء)

اِک اخباری گل

ہے تے اخباری گل پر کہن نوں جی کردا اے۔

سیانے آکھدے نیں جیون اِک کتاب اے پر اَج دے جیون نوں اِی اخبار آکھیے تے اچرج نہیں ہووے گا۔ ستے سواداں دا بھریا مگروں پلے ککھ نہیں رہن جوگا۔

قادر آباد روڈ کسے ویلے ہریاں بھریاں پیلیاں وچ ڈنڈی وانگر پروئی ہوئی سی۔ اَج ایہہ گولا اے جیہدے دوواں پاسے بلاں، مکان تے گند دے ڈھگ نیں۔ کجھے شہر دیاں سڑکاں نالوں رش تے گھٹ اے پر فیر وی قادر آباد روڈ نوں ویہلی رہن دا مہنا نہیں دِتا جا سکدا۔ ایتھے رولا گولا عام خاص ای ہندا اے جتے لوگ راہی ہندے نیں تے راہیاں دا راہ ڈکن لئی کوئی اچرج سمیان دی نہیں۔

ایس سُنی مُسنی سڑک توں لنگھدیاں اِک واج نے میری ٹور نوں بریک لا دِتی۔ کوئی کہہ رہیا سی۔

تے اوہ میرے ہتھوں مر گیا۔ ہی ہی۔ انج جیویں کیڑا ہندا اے۔'' مَیں سمجھیا کمی مچھر نہیں تے کوئی کُتا بلا ہوئے گا۔ ایڈی کیہڑی گل اے سنان والی پر میرے کن آپو آپ کھلو گئے۔ میرے نال ٹردی کیسری چُنی والی معمولی منہ موہاندرے دی کڑی اپنی لمی

کتھا سناؤندی سناؤندی نے ہوکا بھر کے آکھیا۔

"ویکھو نا باجی!......اونہاں سکول دی ہر شے نیشنلائز کرلئی تے۔ مَیں اوہدی گل پوری ہون توں پہلاں بول پئی۔

"کیڈا چنگا کم ہویا۔ ہور کیہ چاہیدا اے بی بی۔ ایہناں اوہ کم دکھایا جیہڑا اَج تیک کسے نہیں سی کیتا۔

اوس ویلے مینوں قوم دا مستقبل شاندار دِس رہیا سی۔ علم دی لوکھلارن لئی لہو بالنا پیندا اے۔ پر ایس پارٹی ایہہ کارنامہ بجو بچی کرلیا۔ مینوں تاں بچی گل اے ہر پاسے آس دے بوہے کھلدے جاپدے سن تے ہر بوہے دے اندر چانن بھریا ویہڑا۔ اک انوکھی سدھر ورگی لہر خوشی دی میرے سنگھ وچ آکے پھس گئی۔ مَیں نچنتا ہس کے پچھیا۔

"فیر ہُن۔"

"تے فیر۔"

پچھے آؤندے مُنڈیاں دی گل فیر میرے ہک وچ آکے وجی۔ مُنڈا کہہ رہیا سی۔

"یار! مَیں کڈھ پسیری ماری۔"

"اچھا تے فیر۔"

مگر آؤندی واج مینوں کھچی جا رہی سی۔ مرن بھرن دی گل ہووے تے اودیں بندے دا دھیان ادھر جائے بنا نہیں رہندا۔ پر میری ساتھن خورے کیہڑے دماغ دی سی اوہنوں اپنے توں باہر کسے دا خیال نہیں سی۔

"باجی! سارے نیشنلائز ہو گئے۔ بھلا مینوں کیوں نہیں کیتا۔"

"کیہ مطلب؟"

میں اوہنوں خوش کرن لئی حیران ہو کے پچھیا۔ اوہنے بڑے اعتبار نال میرے دل تکدیاں نراسی ہو کے اُتر دتا۔

"چوہڑی ہوگئی۔ چوکیدار، چپڑاسی، بیلدار، مالی، سارے ای۔"

"توں اینی ضروری نہیں ہوویں گی بی بی!"

میں اوہنوں مگروں لاہن لئی آکھیا۔ اصل چ میرے کن پچھے لگے ہوئے سن۔ میں چاہنی ساں جھٹ کو لئی اوہ اپنی ریں ریں بند کرے تاں میں سُناں کہ منڈے ہتھوں مرن والا کون سی۔

"یار! جس ویلے اوس تڑف کے آخری ساہ لیا مینوں پاگل کُتا یاد آیا جنوں ابے گولی ماری سی۔"

کیسری چُنی والی رون ہاکی ہو کے آل دوالے تکیا۔ چُنی نوں سنوار کے لیندیاں میرے نال لگ کے ٹرن لگ پئی۔

"قاریہ دی سرکاری ہوگئی تے مولوی جی جیہڑے کدے کدے آؤندے سن۔"

مینوں اوہدی گل بک بک لگ رہی سی تاں وی میں اوہدے موڈھے تے ہتھ رکھ کے تسلی دینی چاہی پر مینوں کوئی دلیل نہیں سی لبھ رہی۔ اینے چ مگروں واج آئی۔

"ویکھو جی۔! جیہاں دے سر تے سائیں ہون اوہیو ایہو جہے کارنامے وکھا سکدے نیں۔ عام بندے نہیں۔"

دوجے بندے نے ہنگارا بھریا انج جیویں رات دے ہنیرے چ ایانا جناں بھوتاں والی کہانی سُندیاں اُچا ٹھنڈا ساہ لیندا اے۔ میں بڑی چالاکی نال سر موڑ کے پاسے تھکن دے بہانے پچھے تکیا۔

فلیٹ کریپ دا ہریا عوامی سُوٹ، پیریں چٹا کھسا۔ منڈا چنگا بھلا پاکستانی جھنڈا بنیا ہویا سی۔ عمر ایہی کوئی ستاراں اٹھاراں ورھیاں دی۔ اوہدی چال وچ عجب لٹک تے مستانہ پن سی۔ نال دا دُوجا مُنڈا سرسُٹی ٹر رہیا سی۔ میں گویڑ لایا، لماں ہنگارا بھرن والا ایہو ہوئے گا۔ کج لوگ ایس دھرتی تے ہنگارا بھرن آؤندے نیں۔ کرن تے کہن دا جگرا نہیں

رکھ دے بس اِک چُپ تے سوسُکھ۔ اوہناں دا جیونا تیکے دا جیون اے، کنبدیاں کنبدیاں
ڈھے پیندے نیں۔

منڈے مزے مزے آرہے سن۔ میرے کن پچھے تے منہ اگے میں کیسری چُنی
والی نوں تھوریا۔

''فیر بی بی! توں وی نیشنلائز ہونا اے۔''

کڑی نے بنا اَچکے جواب دِتا۔

''میرے ابا جی تے کہندے نے کہ اسیں تاں سارے اوس دہاڑے نیشنلائز ہو
گئے ساں جس دہاڑے پاکستان بنیا۔ وچوں کتے پکھنڈ پے گیا۔''

فیر او کجھ سوچدیاں بولی۔

''رب دی سوں باجی! میرے ابا جی بڑے بھولے بندے نیں۔ مَیں اوہناں
نوں بتیرا آکھیا زمانہ ہوردا اے۔ لوکیں لئے دِتے بنا گل ای نہیں گولدے۔ اوہ مینوں
کہندے نیں توں باڑی ایں۔''

اوہ بس پئی۔ ہن دی وار میں اوہدے موڈھے دا سہارا لیا کیوں جے مرے پَیر
کجھ تحرک جے گئے سن۔

''پرانے لوک جیہڑی خوش فہمی وچ ہین رہن دیو۔ اپنے ویلے نال آپ نبڑو، سمجھی
برخورداری۔''

اپنے ولوں مَیں بڑی پتے دی گل کیتی سی۔ پر مینوں پتا سی کہ کڑی دے جی نوں
نہیں لگی ہوئے گی۔ آخراوہ کڑی سی۔

ہرے سُوٹ والا مُنڈا ہن پولیس والیاں نوں ننگیاں گالھاں نال یاد کر رہیا سی۔
اینے وچ اِک کار تے اِک سکوٹر رکشا اِک دوجے نوں کراس کر دے لنگے۔ میرے پلے
اینی کو گل پئی۔

''اوس ست کھاندیاں ننگے تھلے جا سر دتا۔ ٹھنڈے پانی دی دھار چیندیاں ای
اللہ بیلی۔''

میری اَنگھ نوں اندروں ٹھوکر جیہی لگی۔ کڑی نے کیسری چُنی دا پلہ متھے تائیں کھچ
لیا۔ ہن منڈے ساڈے نال نال چل رہے سن۔ ہرے سوٹ والے دے منہ تے کھادے
پیتے دی لالی تے لاپروائی سی۔ لمے وال تے لمیاں قلماں، شکلوں ویکھنا پاکھنا سی۔ میں
ویکھیا کیسری چنی والی اوہنوں ہرنی وانگوں تک رہی اے۔ ہُن اسیں دونویں اس منڈے
دی گل بات وچ دلچسپی لے رہیاں ساں۔ اپنے اپنے طریقے نال۔

''جناب! فیر پولیس آگئی۔ شپاہی میرے لڑ ماریا تے ہتھ کڑی لان لگیا۔ چاچے
اوہنوں ٹھِسی دے کے اوہ ماریا۔ میرے ابے نوں پتہ لگیا، اوسے ویلے آیا تے پتہ اے
میرے ابے اگے تھانیدار ہتھ بنھ کے مافی منگی تے کہندا سی چودھری صاحب! ایہہ کیس
تے قتل دا ہے ای نہیں۔ میرے شپاہی کولوں جیہڑی گستاخی ہوئی اے اوہدی مافی میں منگنا
آں۔ تسیں ساڈے مائی باپ ہیغے او۔''

دوجے منڈے سر جُھک کے ساڈے وَل تکیا۔ اوہدی اکھیاں چ غریبی دی پلتن
تے چہرے تے زمانے دا خوف کھنڈیا ہویا سی۔ وال کھلرے ہوئے تے کھس میلے جیسے
کپڑے۔ کڑی نے اوہناں ولوں دھیان ہٹا کے اپنی چتا کہنی شروع کر دتی۔

''میرے ابا جی پُرانے خیالاں دے بندے نیں۔ دنیا داری دا پتہ ای نہیں۔''

''چل تینوں تے پتہ اے ناں! توں اِنج کر چُپ کر کے گھر بہہ جا گھر داری وچ
ماں دا ہتھ وٹا۔ کڑیاں لئی تے فیر وی اِک پیشہ اے۔ عورت کجھ نہ بن سکے بیوی تاں بن
سکدی اے۔ ارام نال ویاہ کرا لو۔ اللہ اللہ خیر سلا۔''

''ویاہ وی تے ایویں نہیں ہو جاندے۔''

کڑی نے مینوں لاجواب کر دِتا۔

''خورے کوئی دل والا لبھ جائے۔''

مَیں گل نوں مذاق چ اُڈان لئی آکھیا۔ اوہ بس پئی ایویں نما جیہا۔

''تسیں کجھ نہیں کر سکدے۔

ہن میرا ہاسا نکل گیا۔ ایویں پھکا جیہا۔

ڈبدا بندا تیلیاں نوں ہتھ پاناں نہیں بھلدا۔ کیوں جے اُس حیاتی دا مان اے اوس ویلے اوہ کڑی مینوں اجیہی فقیرنی لگی جیہدے ہتھ نہ تے ٹھوٹھا سی تے ناں ای بندے کنبدے دی پچھان کرن والا دماغ۔ مَیں اپنے احساس دا پُورا زور خرچ کر کے آکھیا۔

بی بی! اسیں نکے سرکاری نوکراں دی کیہ جا اے۔ توں کسے سیاسی بندے نوں آکھ، وڈے افسر نوں اکھوا۔''

اینی گل کیندیاں میں اپنی ٹور چھوہلی کر دتی۔ اصل وچ مینوں پہلے ای چنگی دیر ہوگئی سی۔ کڑی دا سکول میری منزل توں دو ڈھو فرلانگ اگانہہ کدھرے قادر آباد روڈ دے اُتے ای ہوئے گا۔

ہن منڈے میرے توں ذرا جناں اگے چل رہے سن۔ اوہناں دیاں گلاں نہیں سن مکیاں۔ ہوا سنیہہ وانگوں میرے تائیں آئی۔

''یار! مَیں منڈے نوں جانوں ماریا میرے سائیاں مینوں تتی وا نہیں لگن دتی۔ بے تا سوادی گل۔''

نال دے منڈے دا ہنگارا کسی انے کھوہ وچوں آیا۔

''یار تیرے اس کارنامے دی خبر کسی اخبار نے نہیں چھاپی۔''

''لے، ہے کہ نہیں، ایہہ کیہڑی نویں خبر سی۔''

فیر اوس کج اچک کے دسیا۔

''مٹھیاں۔ مٹھیاں۔ گرم گرم۔ کیہ مجھیا۔''

کم وچ میرا جی سارا دن نہ لگیا۔ مُنڈیاں دی گل بات مَیں بُھل بھل گئی۔ کڑی دا خیال آؤندا رہیا۔ مَیں کنڈی شوہنی آں۔ کوئی دلاسا، کوئی بھروسا، مینوں اوہدی اخلاقی مدد کرنی چاہیدی سی۔ خیر میں اوہدے لئی دعا کر سکنی آں۔ خورے دعاواں دے زمانے وی کیوں لنگھ گئے۔ ہن تے کھلارا پے گیا۔

تیجے پہر چھٹی کر کے چلی آں تے سڑک تے روز دی طرحاں ویلے دی رونق سی۔ کارخانیاں دے مزدور تے دُوجے لوگ چھٹی کر کے چھیتی چھیتی گھراں ول جا رہے سن۔ مَیں وی اپنے دھیان پَیر پلدی اگے ودھ رہی ساں کہ اینے وچ میرے سامنے جھما جیہا پیا۔ ہی ہی۔ تے ٹُلے ٹُلے۔ جیویں کتیاں دی دوڑ لگی ہووے۔ مَیں سر چک کے ویکھیا۔ چٹے کھسیاں تے ہریا سوٹ لیرولیر کیسری چُنی نوں ہوا وچ اڑاندا نس رہیا سی۔ اوہدے مگر منڈیاں دی ڈھانی۔ فیر مَیں اچن چیتی بندیاں دے گھیرے وچ سردے دتا۔ سویر والی کڑی چھاتیاں نوں گوڈیاں نال نپی، ننگے سر نوں باہواں نال کجی چیکاں مار رہی سی۔

میرے اُتے نموشی دی بے ہوشی چھا گئی۔ چیکاں دے اُتوں لنگھ کے اک گونج میرے وجود دا حصہ بن گئی۔

''رو۔ جندیاں نوں رو...... نکھسمیے۔''

1974ء

❁❁❁

اِک چُپ

ٹھو۔ٹھو۔ٹھو۔ٹھو

ٹیوب ویل چلدیاں چلدیاں اِک وارگی کھلو گیا۔چنوں نے مال دی حویلی چوں باہر نکل کے ویکھیا۔ ٹیوب ویل دی کوٹھڑی وچ کوئی وی نہیں سی۔ حالی اِک کیارے نوں مساں پانی لگیا سی۔ ایہہ کس بند کر چھوڑیا۔ اوہ گویڑ کر دیاں ٹیوب ویل والی کوٹھڑی اندر گیا۔ ویکھیا تے اندر اوہدے مالک زمیندار دا پُتر کھلوتا سی۔ چنوں نے چنگا موندھا ہو کے سلام کیتا تے پچھیا۔

"نِکی سرکار ایدے کیویں؟ غلام نوں سدالیند ے۔"

نِکی سرکار نے کوئی لما جیا اُتر دِتا جیہڑا چنوں دے اِک کن چوں ہو کے دوجے ولوں لنگ گیا۔ اوہ نسدا گیا کِکر تھلیوں منجی چا لیایا تے اپنے صافے نال جھاڑ دیاں ہویاں بولیا۔

"دھن بھاگ میندے اَج مَیں مسکین دے گھر سرکاراں آئیاں۔" زمیندار منجی اُتے اِنج ڈھے گیا جیویں کسے دے سرتوں پنڈ ڈھے پوے۔ چنوں تھلے بہہ کے لتاں گوڈے نپن لگ پیا۔ اوہدے ہتھ کنب رہے سن تے پُورا وجود ٹھنڈے پسینے نال بھج گیا سی......اوس تریڑی جیہی لئی تے کجھ اجک کے ول پچھیا۔

"حقہ چھِک سو سرکار؟ آکھو تے چھا دودھ......"

نکی سرکار نے چنوں ول بھواں کے پیر کڈھ ماریا تے چنوں اِک اِٹی کھاندا سرکار دے پیراں توں کج پرے جا پیا۔

"دفع ہو۔ بج دی بج اوسلے توں بھوکی جا ریا اے۔"

سَٹ چنوں دے ڈھڈ اچ وجی سی تے اوہ ڈھڈ نوں پھڑی مروڑے کھا ریا سی۔
زمیندار دے پُتر لال بوٹی جیہیاں اکھاں چنوں دے منہ تے گڈ کے موڈھے توں تھلکدیاں گالی دِتی۔

"جا۔ دودھ لیا۔ مصری گھول کے اُکا کسے نوں دسیں نہ جے میں لتھا آں۔ بکے ساہ پی جاساں۔ ٹوپ ویل کھولی جا۔ تے بُوہا ڈھوئی جا۔"

چنوں پیڑ والی تھاں تے ہتھ رکھی اوکھا اُٹھیا تے ہولی ہولی بُوہے ول ٹُر پیا۔ زمیندار اِک وارگی کتے وانگوں بھونکیا۔

"اوجا۔ مر۔"

چنوں ایس جھڑک تے بوہے چوں اِنج باہر آیا جیویں منہ چوں تھک......اوہنوں بُوہا ڈھون دا وی چیتا نہ رہیا۔ ٹیوب ویل دا کلچ نپن دا وی خیال نہ آیا۔ اوہ نسدا ہویا اپنے حاطے جا وڑیا۔ چلکدی دوپہر اچ چنوں دی دِھی بکھو ویہڑے وچوں لنگھدے کھال دے کنڈھے بیٹھی کھیس کٹ دی کجھ گا رہی سی۔

"ٹھپا ٹھپ۔ ٹھپا ٹھپ۔
"وے تاں میں لائیاں۔ ماہی وے کھلی جنڈو لے بیٹھ۔
تاں میں لائیاں......

"بابا۔ کپڑے ڈھپے ناہی تے توں ٹوویل چا بند کیتو نیں۔ کیہ گل اے؟"

"کائی دودھ پیا ہوسی۔ مینڈھی دِھی؟"

''کیوں نہیں۔ برکوت اے:

''جا میندا بجڑا بجی بجی جا تے اُدھ پا مصری پھدی لیا۔ میں مٹھا دُودھ پیساں۔''

سولہ وریاں دی بکھو حیران ہو کے پیو ول تکیا: حالی ہُنے ترے من تے ترے چھنے لسی پی کے ٹریا سیں تے ہُنے ای دُودھ کیوں؟''

چنوں نے اوہنوں زمیندار دے لہجے وچ جھاڑیا۔

''اوجا۔ مر۔''

بکھو ہرنی وانگوں دَوڑ گئی۔ ایویں تھوڑے کو چر پچھوں دودھ دا بھریا وڈا چھناں لے کے آ گئی۔

اوہ مصری گھولدیاں ہویاں فیر پیو ول حیران ہو کے ویکھ رہئی سی۔ چنوں دودھ دا گلاس پھڑیا تے ٹیوب ویل دی کوٹھڑی ول ٹر گیا۔

''ٹھو۔ ٹھو۔ ٹھو۔ ٹھو۔''

پانی چالو ہو پیا تے جوان بکھو فیر کپڑے کٹن بہہ گئی۔ تھاپا دی ٹھپ، ٹھپ تے ٹیوب ویل دی ٹھوٹھو دی تال تے اوہ فیر گا رہئی سی۔

''ماہی دے کھلی جنڈو لے ہیٹھ
ماہی وے سوئنے دا کی پاؤنا......
ماہی وے جیویں چھولیاں دی وال
تاں میں لائیاں......''

بکھو نے چنے کپڑے دھونے سن دھو کے کھلار دتے۔ ٹیوب ویل چلدا رہیا۔ مینہن بناؤن بہہ گئی۔ مینہن بن گیا۔ کپڑے سُک گئے۔ دن لہہ گیا۔ ٹیوب ویل حالی وی چل رہیا سی اوس پہاں بھار ہو کے حاطے دی کندھ توں پرانہہ ٹیوب ویل دی کوٹھڑی ول

تکیا۔ بابا، خورے کدھر ٹر گیا سی۔ کوٹھڑی دے ہنیرے بوہے چغلی جنی کھادی۔ اوہ بکل ٹھیک کر دی ٹیوب ویل دی کوٹھڑی اندر دوڑی۔ ہنیرے اچ اکھیاں ٹڈ ٹڈ تکیا۔ خالی منجی اُتے کانسی دا چھناں پیا چمک رہیا سی۔ باقی اِک چُپ تے باہر ٹیوب ویل دی ٹھوٹھو۔

''بابا۔ بابا۔''

اوہ واجاں ماردی باہر آ گئی۔ پانی پچھیاں دیاں کیاریاں چوں ڈُھل ڈُھل کے کھیتاں وچ جا رہیا سی جتھے کنک دے بوہل پئے سن۔ اوس چھیتی چھیتی نال ٹیوب ویل بند کیتا۔ ہنیرے وچ ہتھ مار کے کوٹھڑی دا جندرا لبھیا۔ کنڈی مار کے جندرا چاڑھ کے ڈھاری ول مُڑ رہی سی کہ اوسنوں چک ولوں بھجے آوندے گھوڑے دیاں ٹاپاں نے ڈک لیا۔ ترکالاں دی کالک وچ کھلر دی چٹی دھوڑ چوں نماں نماں نظر آندا اِک گھبرو اوہناں دی ڈھاری ول آ رہیا سی۔ بکھو تکدی رہئی۔ گھوڑا سوار اوسدے کول آن کھلوتا۔ بکھو دی جند جان سنگو جیہی گئی۔ فیر پچھان کر دیاں بولی۔

''نِکی سرکار! سلام آہنی آں۔ میندا پیو تے گھر کائی ناں۔ کس نوں بلسو؟''

نِکی سرکار ہس پئی۔ بکھو دے آلے دوالے چانن جیہا کھلر گیا۔ نِکی سرکار گھوڑی تے بیٹھے بیٹھے آکھیا۔

''بکھو! ہیں تے توئیں مسلن، پر ہیں چون۔''

بکھو شرما کے منہ دوجے پاسے پا لیا۔ اِک پل لئی تے اوہ پیو دی تانگ نُوں اُکا بھل گئی۔

''بکھو! میندے نال چلسیں؟''

''کیوں؟''

اُنج نِکی سرکار بکھو لئی انجان نہیں سی۔ فیر وی اوس حیران ہو کے پچھیا۔

''کیہہ گل اے؟''

''تیڈے پیو نوں پولیس پھڑ کے لے گئی اے۔ اوہندے تے قتل دا الزام اے۔''

''نچ! ایہہ نہیں ہو سکدا۔''

بکھو دا پنڈا اِنج کنبیا جیویں اوندے چ جان ای نہیں۔ خورے ڈگن لگی سی جے نکی سرکار اوسنوں کلاوے وچ لے لیا۔

''تیڈے پیو مینوں تعید کیتی سانے۔ جو بکھو نوں پنڈ لے آنویں۔ اوندی ماں گھر نہیں۔ ڈھاری دی راکھی لئی بندا آندا پیا اے۔ توں فکر نہ کر بکھو، پولیس آپ دی اے۔ ملزم تے دیوتاں ای پوندا اے نا!''

بکھو مُردیاں وانگ سر چک کے ویکھیا۔ زمیندار دے پُت دا منہ ڈبدے سورج دی لالی نال ہور لال ہو رہیا سی۔ اوہدیاں ادھیاں مُٹیاں اکھیاں فیر چنگلی جیہی کھا دی۔ بکھو دا دل ڈول گیا۔

تھوڑی دیر پچھوں اوہ نکی سرکار دے نال گھوڑی تے بیٹھی جا رہی سی تے نکی سرکار دی بانہہ نے اوسنوں اپنی چھاتی دے نال بنیا ہویا سی۔

''بکھو۔ بکھو۔''

گھوڑے دی ٹاپ دے نال زمیندار دے پتر، نکی سرکار دی آواز رل کے اوسدے دل وچ دھمال جیہی پا دتی۔ پل پل ودھدی رات دا ہنیرا دوناں نوں نگل رہیا سی تے بکھو نوں کجھ پتہ نہیں سی چل رہیا کہ اوہ خوش ہے کہ رنج۔

اِک خوشی سی جیہڑی بولن نہیں سی دیندی۔ اِک دکھ سی جیہڑا رون نہیں سی دیندا۔ اِک چُپ سی جیہڑی سوچن نہیں سی دیندی۔

1974ء



سُکھ نہر

لہوروں واہگے ول جائیے تے شالا مارتوں تھوڑا کو اگاں جی ٹی روڈ نوں کٹدیاں لنگھدا نالہ سکھ نہر اکھاؤندا اے۔ خورے کسے ویلیاں وچ ایہہ نہر ای ہووے گی۔ ویلے دے رُکھے بلاں پی کے تریڑ کر چھڈی۔ لوکاں ایس تریڑ دا ناں سک نہر رکھ دتا۔ فیر ہندیاں ہندیاں سکھ نہر ہو گیا۔

ایہہ وی ہو سکدا اے کہ ایہدے کنڈھیاں تے اجیہے لوگ پناہی ہوئے ہون جہاں نوں کدھرے تھاں نہ جُڑی اوہ ایدے کنڈھے جھگیاں پا کے سکھ چین نال رہن لگ پئے۔ انج ایہدا ناں سکھ نہر ہو گیا۔ فیر او اگون پھردے پانی نے اپنے لئی راہ بنا لئی۔ ایہدے چوں نہاندے دھوندے شہر لہور دا پانی شب شب کردا وگدا رہندا اے۔ جے ایہہ وگدا نہ ہووے تے چھپڑ اکھاوے۔ وگدے رہن نے اوہنوں نہر بنا دتا اے۔ وگدیاں وگدیاں ایہہ راوی وچ جا پیندا اے تے راوی ہو جاندا اے۔ جدوں ایہہ راوی ہو جاندا اے تے لشکدا شوکدا تُردا اے فیر کوئی نیار وجوگ دے دکھڑے دن لئی گاؤندی اے

اکھاں وچوں وگدے نیں راوی تے جھناں دے

چ آکھدی اے وچاری۔ ہجر وچ وگدے اتھروآں وچ جند تے جان دا کیہڑا

کیہڑا گندوگ جاندا اے ایہہ اوہ آپ وی نہیں جاندی۔ پر گل اپنی تھاں ہے پکی تے کھری۔ اتھرو وی دھوون ای ہندے نیں۔

سکھ نہر دے دوویں کنڈھے گتھ کے پروئے ہاراں وانگ نیں۔ ہر ویلے رونق تے میلا۔ اینی رونق کسے کسے کنڈھے نوں کدے کدے نصیب ہندی ہوئے گی۔ گنگا نوں کنبھ دے میلے تے...... میامی بیچ نوں حسن دے میلے تے۔ کدے ورھیاں پچھوں۔

ایہدے کنڈھیاں تے شیداں، میداں، پینوں، نرگس ہر ویلے چھب وکھاؤندیاں نیں۔ ایہہ اکو کڑی اے۔ ایویں ناواں دا پھیرا اے۔ جیویں بندا اک اے تے اوہدے رُوپ ہزار۔ ایناں مُیاراں دے پیو، بھرا، عاشق تے کھسم وی اندروں اکو جیہے نیں۔ ایویں رشتیاں دا بھرم اے۔

سکھ نہر دے کنڈھیاں تے جینا اوکھا نہیں۔ نہ ایہدے وچ ہڑ آؤندا اے تے نہ ای ایہدے وچ بیڑی پاؤنی پیندی اے۔ واسی تھاؤں تھائیں پھٹے رکھ کے دونواں کنڈھیاں دا میل کرائی جاندے نیں۔ کسے نوں ایہہ شکیت نہیں۔

کیسے آؤں ندیا کے تیر

شیداں جدوں چاہوے اپنے کوٹھے دی چھت تے کھلو کے دل دا سنیہا اکھاں نال گھل سکدی اے۔ کوئی ویہڑے جاں بروہے چہ کھلوتا ایہہ سنیہا لے سکدا اے۔

پہلوں پہل لوکاں ایتھے جھگیاں پائیاں۔ فیر کچے کوٹھے چھت لئے۔ ہن نفافٹ پکے مکان پئی جا رہے نیں۔ عوامی حکومت نہر نوں پکیاں کر رہی اے۔ لوکیں تھوڑے کو پریشان ضرور ہوئے پر اپنا سکھ ویکھ کے کھل کھل گئے۔ حکومت نوں نہر پکی کرن نال اے۔ لوکاں دے معاملیاں چہ دخل دین نال تے نہیں۔

جی۔ ٹی روڈ دے چھما چھم وِچ چہ سکھ نہر دا بڑا ہتھ اے۔ ایدے واسی دنیں راتیں خورے کنی وار داتگے دل پرنام کرن جاندے نیں۔ شالا مار باغ دے گوانڈھیاں

نوں ایہہ چنگی طرحاں پتہ اے کہ دنیا پیسے دی۔ اوہ ریہڑی وی لاؤندے نیں تے ایہہ سوچ کے کہ جو جھلیا جیویں جھلیا مجھ لیاؤنا اے۔

ایتھے رہن والی مُیار سوہنی نالوں گھٹ نہیں۔ پاروں آئے پروہنے دی آورلئی نین وچھاؤندی اے، کوئی بولی نہیں ماردا۔ وگدے پانی نوں فرق نہیں پیندا جدوں کوئی بالڑی گیند کھیڈدیاں

لہور شہر اُچا۔ والیاں دا گُچھا

گاؤندی گیند سکھ نہر وچ سٹ بہندی اے۔ کالے پانی چہ ہولی جیہی بااُٹھدی اے۔ تے بس۔ بالڑی تھوڑی کو دیر کلپدی اے فیر اپنے اسر دے پکے مکان ول ٹُر جاندی اے۔ مکان دی بیٹھک وچ کوئی اوپرا جیہا گھبرو چینی دی پیالی چوں کاڑھنی دے دودھ جیہی چاء پی رہیا ہندا اے۔ جوان بھین دلہیز نوں پھڑی کھلوتی شرما رہی ہندی اے...... تے پیو بڑے پیار نال آکھدا اے۔

”اگانہہ آ اوئے پتر، ویراں توں شرم کاہدی۔“

فیر پروہنا گھبرو چاکلیٹ تے ٹافیاں بالڑی دے ہتھ پھڑا کے پیو نال گلاں کری جاندا اے، لُون دیاں، لیچیاں دیاں، پان تے سپاریاں دیاں کسے نوں مندا آکھدا اے کسے نوں چنگا۔ بالڑی گیند نوں اُکا بھل کے کدے پیو وَل تکدی اے۔ کدے بھین ول تے کدے اوپرے گھبرو ول...... پیو دسدا اے۔

”شمیریا...... دھیاں بھیناں والے آں۔ چار پیسے ہون تے گل بندی اے۔ دھیاں کھوٹا مال کوئی ایویں وی نہیں چکدا۔“

”سچ آکھیا...... چاچا...... دونویں پاسے اکو حال اے۔“ فیر پیو دلہیز نوں پھڑی کھلوتی کڑی نوں کسے کم گھل دیندا اے...... تے بالڑی پیو ول تکدی تکدی باہر نکل جاندی اے۔ ایس عمر وچ ٹافیاں نالوں مٹھی تے کوئی گل نہیں ہندی۔

ایتھوں دی اِک پروین۔ اِک دن سوچیا۔ نہر دے کنڈیاں توں اُچا اُٹھ کے ویکھنا چاہیدا اے۔ جی۔ٹی۔ روڈ توں لنگدیاں کاراں، بساں، ویگناں تے رنگ برنگے راہی تک تک کے اوہ رَج گئی سی۔ بہتا ہویا تے سال پچھوں چراغاں دا میلہ ویکھ لیا۔ ایڈا وڈا لہور شہر اوہدے لئی کنجوس دی مُٹھ وانگ نُمیا ہویا سی۔

تھوڑے کو دیہاڑے پچھوں اوہ سراج ہیئر ڈریسر نال شہر دی سیل کر دی پھردی سی تے سراج دا سکوٹر ہوائی جہاز بنیا ہویا سی۔

سراج ہوری کوئی پنج دس مکان چھڈ کے اوہناں دی پال وچ ای رہندے سن۔ چوآں بھراواں نویں نویں وکھو وکھ کھوکھے پائے سن۔ پہلوں پیو دے نال وڈے لوکاں دے گھر گھر پھر کے حجامتاں کر دے سن۔ ہن جے کوئی اوہناں نوں نائی آکھدا اوہ اُسترا وکھاؤندے۔

''بھلا نائی کیہ ہویا۔ اسیں ہیئر ڈریسر آں، اوکھا لگدا اے تے راجہ سدلو......''

پنو۔ گلبرگ ویکھیا خوش ہوئی۔ شادمان کالونی نوں ویکھ دی رہ گئی۔ جیل روڈ توں فیروز پور روڈ نالے دے کنڈھے کنڈھے بھجدیاں پنوں نے سراج توں پچھیا۔

''ایہہ کیہڑی نہر اے......؟''

''ایہہ گندا نالہ اے پنو۔ اوہو جیہڑا ساڈے پاسے سکھ نہر اے۔''

''سچ ہو سکدا اے!''

پنو نے مخول سمجھدیاں آکھیا۔ سراج نے سکوٹر روک لیا...... یا خورے پٹرول وچ کچرا آگیا سی۔ اوہنے پنو دے نقاب نوں تھوڑا اچا چھیڑیا۔

''سوہنیو! تسیں نہیں سمجھ سکدے...... ایہہ تریخ جغرافیے دا سوال اے۔ آکھو تے اَج فلم ہو جائے۔''

''نہ......''

''کیوں......''

''ویکھو جی ہن ساڈے نال ''نہ'' نہیں چلے گی۔''

پروین نے نقاب نوں نک تائیں ولیٹ کے ہسدیاں اکھاں نال سراج نوں تکیا۔

''اک قول دیو۔''

''آکھو۔''

''اسیں جدوں گھر بناواں گے تے اوتھے......''

پنو نے شادمان کالونی ول بانہہ کردیاں دسیا۔

''توں تے میرے دل دیاں جانی ایں پنو۔''

''ہناں......؟''

''ہناں......؟''

دونویں کھڑو کھڑ ہس پئے...... سکوٹر اوہناں دے نال ہسدا اتھرے سینے ول ودھ رہیا سی۔

ایتھوں دی شیداں دے دو بال نیں۔ پر رُوپ تے شنگھار انج جیویں پوہ دی دیاہی دا بسنت وچ ہندا اے۔ اوہدا خوند جاوید نویں خیالاں دا بندا اے۔ کماؤ ایڈا سپ دے بردوں کوڈی لیاؤن والا۔ اوہ آکھدا اے۔

''واہگے، بیدیاں، گنڈا سنگھ والا توں لے کے کھوکھرا پار تائیں اک سپ اے جیہڑا لیک ماری پیا اے۔ ایس سپ نوں اُلانگھن لئی رتا کو دلیری تے یاراں دی تھاپناں چاہیدی اے۔''

علاقے دے سارے کھاندے پیندے لوک اوہنوں یار آکھدے نیں تے یار جان دے نیں۔ شیداں نوں آپا، بھابی...... تے باجی سددیاں اوہناں دا منہ نہیں تھکدا۔ شیداں دے گٹ تے نت نویں گھڑی ویکھ کے جیدا کدے حیران نہیں ہویا دونویں خوش رہندے تے خوشیاں کھلاردے نیں تے نال ای سوچدے نیں۔ ایانے کجھ

سیانے ہوئے تے ایتھوں اُٹھ چلاں گے۔"

ایناں گھراں وچ ای کدھرے میداں رہندی اے۔ اوہدا اُگا پچھا کوئی نہیں جان دا۔ اوہدا گھر والا بکھے وے......اوہنوں کوئی نہیں پچھ سکدا۔ چنگا کھاندی تے چنگا پہندی اے، ہر نویں پنجابی فلم ویکھنی ضرور اے......کتھوں ویکھدی اے کسے نوں کی۔؟

میداں نہ اُٹھدی جوان اے نہ بھر جوان۔ بس ایہہ سمجھ لو اوہ سارے رنگیں اے۔ بالاں توں لا کے وڈیاں تائیں اوہدے توں چلدے نیں۔ اوہدا رعب تے لشکارا انج اے کہ ماتواں دیہاڑی بالاں نوں چپ کران لئی آکھدیاں نیں۔

"سداں میداں نوں......"

چوسر کھیڈ دے مرداں دی منڈلی کولوں شوکدی لنگھدی اے تے مرد لوک کبوتراں وانگ اکھاں ٹوٹ کے لماں جیا ساہ بھر کے کہندے نیں۔

"لنگھ گئی اولنگھ گئی۔" "لال نیری......"

میداں کدے کدے تکھا جیا اتر دے کے جاندی اے...... عام طور تے اوہدے ڈُتر نوں مرداں دے کن چوفٹ ہو کے اُڈیکدے نیں۔ پر میداں دی اچی اُڈی دلاں دے بوہیاں نوں کھڑکاوندی لنگھی تے اوہ گئی۔

اوہنوں انج تے سب چاہندے نیں پر جیویں حق اے انج کوئی وی نہیں چاہندا۔ اوہ آپ بس اینا ای چوہندی اے۔ ایتھوں اُٹھ کے کدھرے ہور چلی جاوے......"جاواں گی۔ضرور جاواں گی۔"

اوہ اٹھدیاں بیٹھدیاں سوچدی اے۔

بندا...... رب نالوں ودھ آس دا بندا اے۔ ایتھوں تائیں کہ جیون توں اگانہہ موت وی اِک آس اے۔ بہشت دی......دُدھ تے شہد دیاں نہراں دی......حوراں، پھلاں تے مٹھیاں کھجوراں دی۔

جدوں نویں سرکار نے سکھ نہر دے کنڈھے نویں کرن دا پربندھ کیتا۔ کجھ لوک ڈاہڈے خوش ہوئے تے کجھ جیہڑے دُور دی سوچدے سن بے دلے جیہے ہوگئے۔ اوہناں دا خیال سی جے گورنمنٹ دے اہلکار جتھے دنے جاوڑن چوڑ چانن کر دیندے نیں۔ ایس علاقے وچ اہلکار کدے اہلکاری نہیں سی دکھا سکدا۔ اوہ ہنیرے دی راہ وچ ہنیرا بن کے آوندا سی۔ ہُن کاروباری لوکاں نوں چینک جیہی لگ گئی۔ پر ویکھدیاں ویکھدیاں چھ مہینے لنگھ گئے۔ اہلکار جیہڑے راتاں دے بیلی سن دناں دے یار وی بن گئے۔

لوک نچنت ہوگئے۔ نہر پکی ہوگئی۔ کالے پانی دی چال ہور سبک ہوگئی۔ نرگس دی ایس وستی دی جم نہیں پل اے......دینے پانڈی دے گھر والی دی وِش لگ سی پر دینے اوہنوں بڑے لاڈ پیار نال پالیا۔ جدوں اوہدے اپنے پُت جم پیا تاں وی نرگس اوہدی اکھ دا تارا رہی۔ نرگس اُکی اپنی ماں گُل بیگم دی تصویر سی......گل بیگم پہاڑاں دی برف وانگوں چٹی تے پھلاں ورگی کوملی سی۔ دینے پانڈی دے گھر پناہی ہون توں پہلوں اوہ کیہ سی۔ اوس کدے نہیں دسیا۔ دینا اینی گل ضرور آکھدا۔

"گل بیگمیں! رب سچے تینوں ساڈے لئی گھڑیا سی۔ ساڈے تائیں اپڑن لئی توں جنے دُکھ جرے اسیں اوہناں نوں اپنے سر لینے آں۔ توں خوش رہ تے خوش کر دے۔"

گُل بیگم دا پھلاں جیہا پنڈا پانڈی دے پیار نال بج کو ورھے چلیا۔ فیر اوہ اِک پُت نشانی دے کے اللہ نوں پیاری ہوگئی...... دینے نے ایس پُت دا منہ مہاندرا ویکھدیاں ہویاں ایہدا ناں پشوری خان رکھ دتا۔

بکی جیہی نرگس گھر سانبھدی ویرنوں پالدی جوان ہوئی۔ پیو نے اِک دو تھاں ناکی......کدھرے وسیا نہ ہویا......دینا آکھدا۔

"کڑیئے توں ماں ورگی من مار کیوں نہیں۔ اوہ خورے کیہڑے محلاں چوں اُتر کے میری کُلی وچ آ وَسی۔ توں کلی چوں نکلی خورے کیہ منگنی ایں۔"

نرگس دے ایہناں پھیریاں توریاں وچ پشوری خان جوان ہو گیا۔ اوہ کنج دا جوان ہویا۔ ایہہ دسّی دیاں مُیاراں نوں ای پتہ سی۔ اوہ جدوں

''مُسن وے بلوری اَکھ والیا۔''

گاؤندیاں وِلاں دے بوہے وچ پشوری خان کھڑا ہندا۔

پشوری خان دا حُسن اوہدے ہتھ چنگا بھلا پاسپورٹ سی۔ جتھے جاندا لوکیں اکھاں وچھوندے۔ اوہنے اپنے ڈھب دا کم وی آپے لبھ لیا۔ چھیاں ستاں مہینیاں وچ گھر دی مَیل لہن لگ پئی۔ کرسیاں، میزاں آ گئیاں، کمرہ چنگی بھلی بیٹھک بن گیا۔ نرگس ایہنوں لب پوچ کے چکا دتا۔ پہلوں ریڈیو آیا، فیر ٹیلی ویژن وی آ گیا۔ نرگس نوں اپنے بیلی دے وڈے بھرا نال ویاہ کے اوس دینے نوں دسیا۔

''ابا۔ ہن نہ دسی تے آکھیں۔''

''او میں جانا آں......بنوئی لبھیا اے وڈا۔ سوہرا پکھی واس کدے ایتھے تے کدے اوتھے۔ کڑی دی شکل نوں ترس جانے آں۔''

نرگس دا ایہہ خاوند پہلوں شالا مار دے چڑھدے ول سکھ نہر دے کنڈھیاں توں ذرا کو اُچے پاسے رہندا سی۔ فیر لہندے ول جا مکان لیا۔ اوتھوں اُٹھیا تے سمن آباد۔ سمن آبادوں گلبرگ۔ تے ہن پتہ نہیں کتھے سی۔ نرگس ولوں کوئی سدسنیہا نہیں سی آیا۔ کلا گھر کھان نوں آؤندا سی۔ اوہنے پشوری خان نوں کئی واری آکھیا۔

''منڈیا......ویاہ کر لے۔''

پشوری ہُنگارا بھر کے اُتر دیندا۔

''جدوں تائیں کوٹھی نہیں پالیندا۔ ویاہ تے کیہ سوچنا وی نہیں۔ تے ابا تینوں کیہڑی شے دا گھاٹا اے۔ آنڈھ گوانڈھ دیاں دن پونیاں کریاں اُٹھے پہر خدمت گاڑی وچ ہوڑ کیہ لینا اے۔ ابا جی عیش کرو عیش۔ ابا جی ٹرلیہ انڈر بنے ہوئے او انڈر۔''

''اوہ کملیا۔ اوہ وچاریاں تیری واشنا تے آؤندیاں نیں۔''

''لے ہے کہ نہیں ایانا ساڈا پیو۔ ایس کِتے اُچا ہتھ ماراں گے کہ۔''

ایہہ گل سُن کے دینا ہس چھڈدا تے اوہدے ڈگے ہوئے موڈھے آپو آپ اُچے ہو جاندے۔ اوہ بالاں دی ترقی تے ہون دے نال حران وی سی۔ اوہ جدوں پشوری کولوں پچھدا کہ ایہہ شے کتھوں آئی تے کنج آئی اے۔ پشوری بے پروائی نال جواب دیندا۔

''ابا جی بھُل جاؤ اپنیاں ویلیاں نوں۔ ہُن اپنا راج ہیغا اے گڑیاں دا راج۔''

دینا ہس چھڈدا تے اوہنوں ہور کوئی گل نہ سُجھدی۔

ہُن دی واری نرگس کرانچیوں آئی۔ اوہدا حلیا ای ہور سی۔ کسے ہور کیہ پیو نے وی نہیں پچھاتا۔ سر تے بالاں دے بنگلے بنے ہوئے سن تے پنڈا جیویں عطر پھلیل دی دکان ہووے۔ داورولے وانگ آئی۔ گلی محلے وچ کسے نوں ملی ، گلی وی نہیں۔ پیو کولوں سردی بجائے کنڈ تے پیار لیا۔ ٹاٹا کردی اُچائی اُتے کھڑی مزدہ گڈی وچ جا بیٹھی۔

میداں، شیداں، پینو نوں پتا لگیا تے اوہ بھج کے کوٹھے تے چڑھیاں۔ پر نرگس جا چکی سی۔ اوہدے پنڈے دی مہک حالی وی کھلری ہوئی سی۔

''دفع نی۔ بنی کیہ پھر دی اے۔ وچوں ہے تے سکھ نہر ای ناں۔'' ایہہ گل میداں نے اُچے واج وچ آکھی جے تھلے کھلوتا دینا سن لوے...... دینے سن لئی تے اوسے ویلے بولیا۔

نہیں کڑیئے......ہن تے اوہ راوی ہو گئی اے...... تے راوی دا اوڑک سمندر اے......''

جتاں زنانیاں اِک وارگی تھلے تکیا......دینا اُجک اُجک کے جی۔ ٹی۔روڈ دی اُچائی ول ودھ رہیا سی......

1975ء

دھری بابل

''مریاں! میری دھی کیہ گل اے؟''

''گھر جانا ایں۔''

مریم نے چانگر مار کے آکھیا۔

''آہو پُتر اسیں گھر ای تے چلے آں۔''

جدوں اوہ گھر اپڑے۔ مریاں دی حیرانی دی کوئی حد نہ رہی۔ ایہہ گھر کوئی گھر تے نہیں، کوئی ڈاک بنگلہ جاپدا سی۔ وڈی ساری کوٹھی نوں وڈے سارے باغ نے گھیرے وچ لیا ہویا سی۔ اِک پاسے وڈا سارا بُوہا، تے بُوہے تے کھڑے وڈے وڈے السیشن کُتے۔ ایہہ کُتے اوہناں نوں اندروڑدیاں ویکھ کے بھونکن لگ پئے۔ مریاں نے اپنیاں لتاں سنگیڑ لیاں تے گودی چکن والے دے نال چمبڑ گئی۔ اوسدے مونہوں چیکاں اپنے آپ نکل رہیاں سن۔ ایہہ اوسدی نویں گھر نال پہلی جان پچھان سی۔

کُتیاں نوں بھونکدیاں سُن کے اندروں نوکر نسے آئے۔ اوہناں دے مگروں اک موٹی تازی گورجاں رانی جیہی زنانی برانڈے وچ آن کھلوتی تے ڈھاکے ہتھ رکھ کے پُچھیا:

''علم دین! ایہہ کون اے؟''

''اوہو چھوکری جس دا میں جناب نوں دسیا سی۔''

''ایہہ آکھدیاں ہویاں علم دین نے مریاں نوں عورت دے اَگے کھلہار دتا۔ اوس موٹی عورت نے مریاں نوں ٹھوڈی توں پھڑ کے منہ نوں دو چار زاویاں ول گھما کے ویکھیا۔ فیر اکھاں ول غور نال تک کے بولی۔

''ٹھیک اے۔ نکھر جاوے گی، وچاری بھکھاں دی ماری ہوئی لگدی اے۔ کہناں دی کُڑی اے؟''

''کسے دی ہووے جی۔ سانوں کی۔''

''ویکھ علم دین! میں اصلے دی بڑی قائل آں۔ جیویں پیسہ بولدا اے، ایویں لہو وی بولدا اے۔''

''جناب جتھے تائیں میرا علم اے ایہہ رجپوتاں دی دھی اے۔ ماں مر، پیو جواریا، جیوندے جی مویا۔ کیہا لہو تے کیہا اصلا نکے وٹ کے ٹُردا ہویا۔''

ایس گل توں مریاں نوں پتہ لگیا کہ اوہدا پیو اوس نوں ویچ گیا اے ایہہ تے پتہ نہیں سی کہ وکناں کیہ ہوندا اے۔ فیر وی گل رُگّ انج ای پلے پئی تے نال ای جاندا پیو یاد آیا۔ ساوَلی گردن تے کالے پئے۔ چوڑی کنڈ اُتے مُڑھکے نال چمبڑیا کھدر دا میلا کُرتا۔ تے مُڑھکے دی باس۔ اوہ فیر رون لگ پئی۔ موٹی عورت نے اوس نوں پرانہہ پرانہہ کھڑیاں پُچکاریا:

نہ رو نہ رو بی بی! اچھے بچے روندے نہیں۔''

''جا علم دین ایس نوں جمیلہ کول چھڈ آ۔''

علم دین کئی کمرے تے کوری ڈور لنگھدا اِک کمرے اَگے جا کھلوتا۔ مریاں حالی وی اوس دی اُنگلی پھڑی ہوئی سی۔ اِک وارگی اُنگلی کھچ کے پچھے تکدیاں ہویاں بولی'' اوہ تے میری ماں نہیں سی۔''

''نہیں بلو! ایہہ کسے دی ماں نہیں ہو سکدی۔ توں اپنی ماں کول جانا ایں؟''

''ہاں۔''

اینے وچ علم دین نے بوہے تے ہولی جیہی ہتھ ماریا۔ اندروں اِک کنک ونی سوہنی زنانی نے باہر جھاتی پائی۔ ایہدا ناں جمیلہ سی۔ جمیلہ علم دین نوں تے کجھ نہیں آکھیا۔ ترسیاں ہویاں وانگ مریاں تے جھک گئی۔

''ایہہ۔ ایہہ تے میری دھی اے۔ ہاں مَیں پچھان لیا۔ مَیں صدقے جاواں۔''

جمیلہ نے مریاں نوں سینے نال لا کے دوتن پیار کیتے۔ اوس نوں مریاں دے وگدے نک دی وی پروا نہیں سی۔ فیر چنگی طراں ویکھ کے آکھیا:

''ماواں تے دھیاں رل بیٹھیاں کوئی کردیاں گلویاں۔''

گیت دا رہا جمیلہ دے سنگھ وچ اڑ گیا۔

''اسیں ماواں دھیاں دُکھ سُکھ کریا کراں ںُیاں۔ تَیں نا لُبنی!۔'' اوس اپنے رومال نال مریاں دا نک پُونجیا۔ مریاں دے بجائے علم دین نے اُتر دتا:

''جمیلہ جی! ایہہ لُبنی نہیں مریم اے۔''

''اَج توں ایہہ لُبنی اے۔''

''مَیں تے خوش ہونا جمیلہ جی۔''

اوہ بڑے پیار نال جمیلہ ول تک رہیا سی۔''

''تینوں کیہ لگے۔''

جمیلہ نے بُوہا بند کر لیا۔ علم دین کجھ دیر جتھے کھڑا سی کھڑا رہیا۔

اَج توں پنجھی ورھے پہلاں جمیلہ دی ایس گھر وچ کجھ ایسے طرحاں ای آئی سی۔ اودوں بیگم جان اہل جوان سی۔ اوہدے حسن دی بہار تے بھنورے ڈولدے سن تے آواز دی کُوک تے دُوروں دُوروں لوک کھچے آوندے سن۔ گھر وچ کسے شے دی تھوڑ نہیں

سی۔ ہر ویلے شادی ویاہ دا سماں بنیا رہندا کدھرے سہاگ گائے جاندے تے کدھرے گھوڑیاں۔ کسے دے سہرے دے بکھل کھڑائے جاندے تے کسے دا دل غزل وچ بنھ بنھ رکھیا جاندا۔ طبلے، گھنگھرو کھڑکدے چھنکدے۔ جمیلہ دا آوندیاں ای جی لگ گیا۔ ایہناں آوازاں وچ اوہدیاں چیکاں گواچ گیاں۔ فیر جیوں جیوں وڈی ہوئی اوس نوں بکھل کے وی ایہہ چیتا نہیں آیا پئی اوہ کتھوں آئی؟ کون سی؟ اوہدی ناں کون اے تے پیو کتھے اے؟ ایناں اوہنوں علم سی پئی بیگم جان اوسدی ماں نہیں۔ بیگم جان جمیلہ دی نکی نکی لوڑ نوں پوریاں کر دی سی پر اِک بہت ای نکی جیہی لوڑ نوں محسوس نہیں سی کر دی۔ جمیلہ دا کِنا دل زوندا سی پئی اوہ بیگم جان دیاں گوریاں گداز بانہواں وچ لمی پے جاوے۔ فیر کجھ ہور اُچی ہوئی تے سرمتھا ماں دیاں ٹکاں لئی ترسن لگ پئے۔ جمیلہ سوہنے توں سوہنا پاوندی ہڈاوندی اچھے توں اچھا کھاندی پر جی اوپرا اوپرا رہندا۔

کجھ سیانیاں ہویاں جمیلہ نوں گھر دے اِک پُرانے نوکر فیضو نُے اک کہانی دا اوویں خاکہ جیہا دسیا۔ جمیلہ دے سر تے قرآن رکھ کے فیضو دسناں شروع کیتا:

''بی بی قسم کھا کسے دے اَگے گل نہیں کریں گی۔''

''نہیں کراں گی۔''

جمیلہ تے اَگے ای شوق دی ماری ہوئی سی۔

''توں...... بیگم جان دی دھی نہیں...... بیگم جان دے عاشق دی دھی ایں۔''

فیضو کہانی چھوہ کے چھڈ دتی۔

''ایہہ تے مینوں پہلے ای پتہ سی۔ اَگے بول کجھ۔ توں اوویں بجھارتاں نہ پایا کر۔''

جمیلہ نوں فیضو اگانہہ کجھ نہ دسیا تے جمیلہ نوں چپک جیہی لگ گئی۔ بیگم جان دے گھر رہندیاں عشق تے عاشق دے معنی تے اوہنوں چنگی طرحاں آوندے سن۔ ایہہ

اوہ لفظ سن جیہناں نال بیگم جان دے گھر بار دا کارخانہ چلدا سی۔

فیفو نوں جمیلہ نے جدوں ویکھیا نشے چ ویکھیا۔ کدے کدے ویلے ہوش وچ آ کے بزار دا گیڑا لا آؤندا۔ ہوش وچ ہویا تے آیاں گیاں دے اگے پچھے پھر چھڈیا۔ سودا پتر لے آؤندا تے جدوں بیگم جان دے کول کوئی ہور نہ ہندا فیفو بڑے ارمان نال بیگم جان دے کول جا بہندا۔ بیگم جان دیوان اُتے، تے فیفو تھلے قالین تے گاؤ تکیے نال ڈھو لا کے بیٹھا تکدا رہندا۔ دونویں پان تھک تھک کے کوئی لمیاں پُرانیاں گلاں چھیڑ بہندے۔ بیگم جان سگریٹ پی کے بڑے ناز نال گُل فیفو دے منہ تے چھنڈدی......فیفو ہس کے گاؤ تکیے تے لوٹ پوٹ ہو جاندا۔ جمیلہ نوں ایہناں گلاں توں بڑا وٹ چڑھدا سی تے اوہناں دیاں ایہناں گلاں توں ای جمیلہ گویڑ لایا پئی فیفو بیگم جان دا خاص نوکر اے۔

بیگم جان دیاں اپنیاں وودھیاں سن۔ سوہنیاں تے چھبیلیاں۔ پر بیگم جان ایہناں نوں اُچی تعلیم دوا رہی سی۔ لاہور دے کسے اُچے سکول وچ پڑھدیاں سن۔ ایہناں دا ناں تے گھر وچ ہر ویلے گونجدا رہندا سی۔ پر اوہ ایس گھر وچ آ کے کدے نہیں سی رہیاں۔ بیگم جان آپ ایہناں نوں ملن جاندی سی۔ ورے چھمائیں چھٹیاں دے دناں وچ کسے پہاڑ تے ماواں دھیاں کٹھیاں ہو جاندیاں۔ جمیلہ نے ایہناں کڑیاں نوں زندگی وچ اِک یا دو وار ویکھیا ہووے گا۔ ایس گھر وچ اوس دیاں ساتھی اوبڑ کڑیاں ہندیاں سن جیہناں دا کوئی اگا پچھا نہیں سی ہندا۔ جدوں اوہ وڈیاں ہندیاں تے کدھرے ٹر جاندیاں کوئی لہور تے کوئی پشور، کوئی کراچی تے کوئی ہور اگانہہ ست سمندر ٹپ کے لکھدی۔

''راضی باضی آں۔ کوئی تھوڑ نہیں۔''

جمیلہ نوں ایہناں کُڑیاں دے نال خط پتر دی اجازت نہیں سی۔

بیگم جان ایس گھر دی بے تاج بادشاہ سی۔ اوس دی اَکھ دے اشارے تے لوکاں دے ساہ سُک جاندے تے اشارے نال سکے ساہ ہرے ہو جاندے۔

فیفو نال بیگم دی گوٹھ کدے کدے ہندی۔ اوہنوں بیگم جان تے ایس گلوں غصہ آؤندا۔ پئی بیگم جان ایس بھنگی چرسی نوں ایناں منہ کیوں لاؤندی اے۔

جمیلہ دی تعلیم وتربیت دا بندوبست گھر وچ ای کر دتا گیا سی۔ بیگم جان نے خاص چھان پھٹک کے اِک بڈھا ٹیوٹر رکھیا۔ جمیلہ دا جنا جی کردا پڑھدی نہیں تے ٹیوٹر نوں اونگھدیاں چھڈ کے ہور کماں وچ لگی پھردی۔ اوہنوں کوئی مجبور نہیں سی کردا پئی توں ایہہ ول ضرور سِکھ تے ایہہ ناں نہ سِکھ۔ بس جو جی کرے کر لوے۔ گھر دا نکا موٹا کردیاں ای دن لنگھ جاندا۔ نال پلن والیاں دوجیاں کُڑیاں نال جو سلوک ہندا سی جمیلہ اوس توں ڈردی وی سی۔ دوجے اللہ مارا فیفو تے بیگم جان اوہنوں کسے نہ کسے کم وچ رُجھائی رکھ دے۔

''جمیلہ! ویکھیں بہن والے کمرے دی صفائی ٹھیک اے کہ نہیں۔ جمیلہ! فیفو نوں آکھ اَج سلطانہ بی بی نے کراچی جانا اے تیار رہوے۔ کوثر دے کپڑے ذرا استری مار کے سدھے کر دے۔ کاکی......اَج ملتانی مہمان آؤنے نیں کول بہہ کے کڑیاں تیار کروا۔ ویکھیں گوشت کچا نہ رہوے۔ ڈرائنگ روم دے پردے بدلنے نیں...... بیڈ روم نوں نویں سرے توں سجانا ایں......مالی دے سر تے کھڑی ہو کے گوڈی کرائیں۔''

ایہہ سب کجھ کردیاں جمیلہ جوان ہو گئی۔ اوہدے ہر دے وچ ڈھیر ہور لکھاں سوچاں سر چکیا، اِک سوچ بہتی اُچی ہو کے پچھیا:

''نی۔ توں کون ایں؟۔''

''پتہ نہیں۔''

ایہناں دناں وچ فیفو نے اوس نوں دسیا سی پئی توں بیگم جان دے عاشق دی دھی ایں۔ ایس توں اگانہہ فیفو ٹبا ہو کے کھنگن لگ پیندا جدوں دی اوہ پچھدی اوہ آکھ دیندا:

''بس گزوے حالی ایناں بتھیرا اے۔''

''چاچا۔ دس ناں مَیں کون آں؟۔''

''مورکھ دیئے بچیے! ٹوں جان کے کیہ لینا اے۔ شکر کر کہ تینوں بیگم جان جیہی ماں مل گئی۔ ہوراں نوں تے اوہ...... توں آپ ویکھنی آں۔ اوس دیاں اپنیاں دھیاں ایس گھر وچ نہیں رہندیاں...... ہور کیہ لینا اے۔''

فیر جمیلہ بڈھے مالی توں پچھیا۔ اپنے پُرانے دھوبی کولوں بج لا کے پُچھیا پر سارے بڈھے اِکو جیہے سن۔ ساریاں خورے ایکا کیتا ہویا سی۔ ہر نسل اپنی نسل نال وفادار رہندی اے۔ اگلیاں پچھلیاں نوں کوئی نہیں جاندا۔

جوانی دا ویلا جمیلہ لئی اوکھا ہو گیا، اکو جیہے ماحول وچ رہ رہ کے انج وی تھک گئی۔ گھروں نکلن دا موقعہ تدوں مِلدا جدوں بیگم جان دا جی کرے۔ اوہ وی کدے کدے فیفو دے نال جان دی اجازت ملدی۔ اگوں بیگم جان آکھے نہ آکھے فیفو آپے ای نال ٹر پیندا فیفو اوہنوں اُنج ای چنگا نہیں سی لگدا۔ اُلٹا سیر سپاٹے ویلے وی نال چمبڑیا ویکھ کے اوہدا جی سڑ جاندا۔

اِک دن اوہ بزار گئی۔ عید دے کپڑے لینے سن۔ اوس دا دل تے ایہہ سی پئی بیگم جان دے نال کار وچ بہہ کے جاوے۔ ہور نہیں تے مالی دیاں کڑیاں نال گھل دیوے، ہان دیاں تے ہین۔ ایہہ کیہ کہ فیفو! کھوؤں کھوؤں کردا، تھاں تھاں کھنگار ماردا تانگے دے اَگے ہو کے بہہ جاندا اے مگروں وی نہیں لیندا۔

مُڑدی واری جمیلہ نے اختہ ہو کے آکھیا:

''فیفے! توں مرنا کدوں ایں۔''

''کیوں کڑیے؟۔''

''تینوں پتہ اے توں مینوں زہر لگنا ایں۔''

''سچ؟''

''سچ نہیں تے ہور جھوٹ۔''

''ہلا بلو۔''

فیفو پچھے مُڑ کے تکیا۔ جمیلہ پچھلی گدی تے گُٹھے لگ کے بیٹھی سی۔ دوہرے نقاب چوں دو چمکدیاں لاٹاں جیہیاں فیفو دے دل نوں ساڑ دیاں بجھ گیاں۔ فیفو نوں پتہ سی پئی جمیلہ نوں اوہدے تے غصہ آ رہیا اے۔

اوس کوچوان توں چرس دا سگرٹ منگیا۔ گھر پجن تائیں نشہ چڑھ چکیا سی فیفو اکثر انج لال لال اکھاں لئی پھردا رہیا سی۔

سیال ماہ آیا تے فیفو کجھ بہتا بیمار پے گیا۔ دے دی کسر تے پہلے وی سی۔ پر ہُن ڈاکٹر نے دسیا پئی اوس نوں پرانی دق وی اے اُتوں ٹھنڈ لگ گئی۔ فیفو سارا دن اپنے چُبارے وچ پیا رہندا۔ نوکر چاکر اوس دی ہر لوڑ پوری کرن لئی موجود سن۔ جمیلہ دا کم ٹمپریچر لینا تے دھیان نال دوائی پلانا سی۔ بیگم جان سویرے شام آ کے پچھ جاندی۔ ایناں دناں وچ فیفو تے اجرج نیندر چھائی ہوئی سی۔ بیگم جان آکھدی سی پئی ایہہ دوائیاں دا اثر اے ڈاکٹر ایس دے اعصاب نوں ارام پچان دا پربندھ کر رہے نیں۔

پوہ دی پسری ہوئی رات۔ چاروں پاسے گھُپ ہنیرا۔ کوئی اِک وجے دا عمل ہووے گا کہ ہولی ہولی جمیلہ دا بُوہا کھڑکایا۔ جمیلہ کچی نیندرے ابڑوائی اُٹھی۔ اَج تائیں کے اوس نوں انج آ کے نہیں سی جگایا۔ تربھ کے رہ گئی۔ پورا دیہہ تارے وانگ کنب رہیا سی۔ کنڈی لاہ کے گھلدی ہوئی کھڑی ہو گئی۔ بیگم جان نے اوہنوں موڈھے توں پھڑ کے ہلایا۔

''جمیلہ چھیتی کر۔ شال اُتے لے لے۔ فیفو دی طبیعت کجھ بہتی خراب ہو گئی اے۔''

''خراب ہوگئی اے تے ڈاکٹر نوں سدو۔ مَیں کیہ کراں گی؟۔''

جمیلہ اداسی لیندیاں آکھیا۔ اوس نوں ایس گل تے ہور وی حرانی سی پئی بیگم جان رات دے ایس پہر اوس دے کمرے وچ کیویں آ گئی۔ او تے سدا دوجیاں نوں اپنے کول بلاندی سی۔ آپ ٹُر کے نہیں سی جاندی۔

جمیلہ جھیتی جھیتی چادر لپیٹی، پیریں سلیپر پائے، اکھاں ملدی بیگم جان دے مگر ٹُر پئی۔ فیضو دے چوبارے دی بتی جگ رہی سی۔ گھر اڑے تھلے تائیں سندے سن۔ بیگم جان ہولی دینی آکھیا:

''مینوں تے لگدا اے گھڑکو وَج رہیا اے۔'' اوہ دونویں اگڑ پچھڑ فیضو دے کمرے وچ وڑیاں۔ بیگم جان نے فیضو دی سرہاندی کھلو کے آکھیا:

''فیض۔ وے فیض احمد! جمیلہ آ گئی اے۔''

جمیلہ فیضو دی پٹی دے نال کھلوتی سی۔ فیضو نے اوکھا ہو کے اَکھاں پٹیاں تے اپنے کمزور ہتھ جمیلہ وَل ودھائے۔

''میرے نیڑے آ دھیے۔''

جمیلہ فیضو تے جھک گئی۔ فیضو نے جمیلہ دا منہ اپنے ہتھاں دے پیالے چ لے کے آکھیا:

''دھیے! لے اَج مَیں مرن لگا آں۔ توں آکھدی سیں نا۔'' دُور کدھرے راوی تے جھناں دی جنم بھومی چ درکھا ہوئی۔ جمیلہ دی سکیاں اکھاں چ آپو آپ ہنجو آ گئے۔

''نہیں نہیں چاچا فیضو۔''

جمیلہ نے فیضو دے دونواں ہتھاں تے اپنے ہتھ رکھ دِتے۔ فیر فیضو بیگم جان وَل تکیا۔

''بیگم جان! قرآن لیا۔''

قرآن کول ای تپائی تے پیا سی۔ بیگم جان بیٹھیاں بیٹھیاں ہتھ ودھا کے قرآن چک لیا۔

''میرے نال قول کر بیگم جان۔ میری دھی نوں ایہو جیہی تھاں ویاہویں گی جتھے عزت دی روٹی ہووے بھاویں رُکھی مسی ہووے۔ بندہ شریف ویکھیں۔''

بیگم جان نے قرآن تے ہتھ رکھ دتا۔ جمیلہ دے دل وچ فیضو ولوں جیہڑا شک کدے کدے جنم دا سی سورج وانگوں سوا نیزے تے آن لتھا۔ قیامت دی گھڑی بج گئی۔ بہتیاں گلاں نہیں ہوئیاں پر جمیلہ دا سر آپے ای فیضو دے سینے تے جا ڈگیا۔ فیضو نے اوس نوں ہولی ہولی پیار کر دیاں آکھیا:

''دھیئے۔ مینوں معاف کر دے۔ میں تیرا مجرم آں۔ بچے اپنی وَلوں میں تینوں تتی وا نہیں لگن دتی۔ پر جے وسوں ای دوزخ وچ ہووے سیک نوں کون ڈک سکدا اے۔ مَیں قولاں دی سُولی چڑھ کے جگ نوں ویکھیا۔ دنیا رنگیں وسدی رہئی مَیں تکدا رہیا۔ دنیا ہسدی رہئی مَیں جھکدا رہیا۔ دھیئے پیار دے پینڈیاں وچ کنڈیاں دی بنات وچھدی اے۔ جیہڑی جند دے لہو نال لال ہندی اے۔ رب پیار دی ازل تے اخیر اے۔ مَیں رب توں شاباش منگناں آں۔ پر خورے کجھ بھُل ہوئی ہووے۔ مَیں تیرا مجرم آں۔ اَج تیرا میرا روز حساب اے پھڑ تے بھانویں چھڈ دے۔''

فیضو ایسے طرحاں بولدا بولدا چپ کر گیا۔ جمیلہ اوس دے سینے توں سر چکیا تے اونویں یتیم ویسری جیویں پہلوں سی۔

فیضو نے مر کے جمیلہ نوں دسیا پئی اوہ کون اے۔ بیگم جان دی اصلی شکل کیہ اے۔ جمیلہ نوں اپنے پیو دی موت تے رونے نالوں ودھ غصہ آوندا سی۔ پیو سی کہ پتھر۔ اوس دے دل نوں کدے کدے اگواہی جیہی ہندی سی جی جدوں بہتا اودر جاندا تے اوہ بھجی بھجی فیضو کول ای جاندی سی۔ بیگم جان یا ہور کسے کول نہیں۔ اوس نوں ذات دے بارے

وچ شہادت دین والا فیضو ای تے سی۔ بندے دے وجود دی مُڈھلی مٹی پہلاں پیو گوندا اے۔ فیر ماں اوس رُکھ نوں اپنے لہو نال اُساردی اے۔ قدرت اپنی کرامات نال ایس لہو تے مٹی دے باوے چ رُوح پھوک دیندی اے۔ جنوں رَلن تے انسان بندا اے نہیں تے نہیں بندا نہیں بن سکدا۔

جمیلہ نوں ہُن فیضو نہیں سی یاد آوندا۔ اوہ پیو یاد آوندا سی جیہڑا پیوتوں وَدھ اِک عاشق سی۔ بھانویں کنجری دا سی۔ کنجری دے عاشقاں دی قطار وچ جمیلہ دا پیو اجیہا نامُراد عاشق سی، جیہدا ناں لوک محبت تے عزت نال نہیں سن لیندے۔ لوک تے اوہنوں جاندے دی نہیں سن۔ ایہو جئے بندے دل دا آکھا مَن کے ہر شے دا تے لا دیندے نیں۔ فیر اپنا معاملہ رب تے سُٹ کے جیوندے نیں تے اخیر اِک عام بدنام موت۔

فیضو اپنے ویلے چنگا بھلا دپاری سی۔ فیر اوس دا ٹاکرا بیگم جان نال ہویا۔ جھگا چوڑ قسم دا پیار ہو گیا۔ بیوی نے طلاق منگ لئی۔ فیضو دا خیال سی پئی بیوی وفادار مشرقی عورت طرحاں جتی ستی ہو جاوے گی۔ پر بیوی تے اوہدے ماپے سدھے پدھرے اصولاں دے بندے سن۔ طلاق اِک شرعی حق اے تے شرع وچ شرم کاہدی۔ فیضو نے بیوی نوں جمیلہ دے بدلے طلاق دے دِتی تے فیر بیگم جان دے در دا ہو کے رہ گیا۔

جمیلہ دے معاملے وچ ایہہ معاہدہ ہویا پئی اوس دی پال سانبھ بیگم جان دے گھر وچ فیضو دی نگرانی وچ ہووے گی۔ بیگم جان نوں ہور کیہہ چاہیدا سی۔ پیو دھی مفت دے خدمت گار لبھے ہوئے سن۔ پہلوں پہل فیضو اپنا مال خرچ کے چنگا چوکھا کھاندا پیندا سی۔ فیر ویلے دے نال نال ڈھیندا گیا۔ پر جمیلہ لئی اوہ ہر ویلے چوکنا رہندا۔ ہر ویلے ہشیار۔ جے کوئی آکھدا:

"آہو۔ دھی جو ہوئی۔"

تے اوہ کملیاں وانگ پیش پے جاندا۔ کدے ہس کے گالھاں کڈھدا، کدے

بربڑ کرن لگ پیندا۔ جمیلہ نوں ایہہ گل اِڈی کھلدی سی جے اوہدا جی کردا پئی آکھن والے دا منہ کھرچ لواں یا فیضو دی جِگی نپ لواں۔ پر جدوں فیضو نوں کوئی دُکھ تکلیف ہوندی تے اوس نوں انج لگدا جے فیضو نوں کُجھ ہو گیا تے سب کُجھ ہو جاوے گا۔ ایہہ سوچ کے اوہدا دل کنبدا سی۔

فیضو پچی مچی مر گیا تے اجیہے بھید توں پردہ چک گیا جیہڑا دوناں دا سانجھاں سی۔ ایہہ گھر فیضو نال گھر سی، ہُن تے اِک راہ سی جیہدے تے کھلوتی اوہ آن والے سمے نوں اڈیک رہی سی۔

بیگم جان فیضو نوں دِتے وچن دا پالن کیتا۔ اِک شریف بندہ لبھ کے جمیلہ دے ہتھ پیلے کر دِتے۔ کسے شریف بندے دی بیوی بن کے رہنا کوئی اسان کم نہیں۔ جس دیہہ دی اُساری ریل پیل وچ ہوئی ہووے اوہ فاقیاں نال ڈھیں لگ پوے تے کوئی اچرج نہیں۔ جمیلہ دے خاوند نذیر دی تھوڑی جنی تنخواہ۔ آکھدے نیں پئی کھٹوآوے ڈردا تے من کھٹوآوے لڑدا۔ نذیر ہر ویلے طعنے مہنے دے کے گھر پورا کردا رہندا۔

"آہو۔ کنجراں دی جو ہوئیں۔ میرا گھر تینوں کینویں چنگا لگ سکدا اے۔"

جس دا مُڈھ کوئی نہ ہووے اوہ بُوٹا امربیل بندا اے۔ دُوجے نوں چٹ جاندا اے۔

جس دیہاڑے جمیلہ دے خاوند اوس نوں بے غیرت پیو دی بے غیرت دھی آکھیا۔ جمیلہ دے سر تے کوئی بھوت آ گیا۔ اوہنوں جنیاں گالھاں یاد سن اوس نذیر دے کول کھلو کے اوس دے اگلیاں پچھلیاں نوں کڈھیاں خوب سیاپا کیتا۔ خاوند لئی اوس دے دل وچ پہلوں دی محبت نہیں سی بس لحاظ سی۔ ایویں ڈر جیہا۔ ساریاں نالوں ودھ بیگم جان دا۔ بیگم جان نے اوس دی ڈولی وِدعیا کردیاں ہویاں آکھیا سی۔

"جمیلہ ایہہ رستہ تیرے پیو تیرے لئی چُنیا سی ایس واسطے کوئی اجیہی گل نہ کریں

جس توں حشر دیہاڑے میرے اوہدے وچ ہون والا قول مُٹ جاوے۔ شادی نوں کامیاب بنانا کلی عورت دا کم وی نہیں ایہہ توڑی دوہاں ہتھاں نال وجدی اے۔ نہیں تے لوکیں توڑی لا دیندے نیں۔"

جدوں نذیر طعنے مہنے دے دے کے اپنے تے جمیلہ دے وچکار کندھ پالئی تے فیر سارے رشتے مُک گئے۔ رہندے علاقے مُٹ گئے۔

مرد تے عورت دے رویے وچ مُڈھلا فرق ایہہ وے پئی مرد دی اکھ عورت دے ماضی تے رہندی اے تے عورت دی نگاہ مرد دے حال تے۔

جمیلہ نے اپنی ویاہتا زندگی نوں کامیاب بنان لئی ہڈ بالن دی پوری کوشش کیتی پر اوہ اُٹھدیاں بیٹھدیاں چوبھے لاؤندا رہندا۔

"جا بیگم جان کول۔ تیری چنگی بھلی کمائی پئی ہونی اے۔ لے آجا کے۔ لے بھلا میتوں کنجراں نال متھا لا کے کیہ فائدہ ہویا۔ بندہ نرک دی چکے تے لبھے وی کجھ ناں فٹے منہ اے ایسے بندے دا۔"

ویاہ ہون تے گھر وسے نہ وسے جیا جنت دا بدل وسے ای وسے۔ اِک اُدھی کنی گل سنک کر جاندی اے۔ جمیلہ دی اِک دھی دی ماں بن گئی۔ نذیر نوں دھی دے جمن تے ایناں کو رنج ہویا پئی اوس کِنے ای دن جمیلہ نال سدھے منہ گل نہ کیتی۔ پہلے تے کلی جیبھ ای چلدی سی ہُن ہتھ وی کھل گئے۔ روز لڑائی جھگڑا۔ خورے تاں جمیلہ نوں وسن داچج نہیں سی۔ یا نذیر نوں چنگا بھلیکھا لگیا سی جے اوس جمیلہ ورگی مشکوک لڑکی نال ویاہ کرن دی حامی بھر لئی۔ آنڈھی گوانڈھی روز تماشا ویکھدے۔ بیگم جان دے گھر جان دی اجازت تدوں ملدی سی جے اوتھوں کجھ لیان دا ہُنگارا بھرے جے خالی ہتھ مُڑے تے واہ واہ جُوت چلدا۔

"بھکھے دے۔ فقیر ہے۔"

آکھدے نیں جیہڑے کوٹھے دی نیو نہ ہووے، اوہ چھیتی بہہ جاندا اے۔ نذیر تے

جمیلہ دونویں بے تھوے سن۔ بیگم جان نے ساک کرن لگیاں نذیر دی چھان پھٹک نہیں سی کیتی۔ کیوں جے اوہدے اپنے دل وچ چور بیٹھا سی۔ اوس تے موئے فیضو دی گل دیانی سی سو دیاسی۔

اتوار دا دن سی تے نذیر گھر وچ سی۔ اولاں تے دوپہر تائیں، بسترے چوں نہ نکلیا۔ جمیلہ جگایا تے کسے نکی جیہی گل توں لڑائی چھڑ پئی۔ جوں چھڑی کے پاسے مُکن دا ناں نہیں سی لیندی۔ اخیر نذیر جمیلہ دی گودیوں کڑی کھوہ لئی تے سروں پیروں ننگی نوں دھکے مار کے باہر کڈھ دتا۔

"جا دفع ہو۔ قرآن نے آکھیا اے نیک مرداں لئی نیک بیبیاں۔ نکل ایتھوں۔ توں میرے لئی نہیں۔

جمیلہ دا بیگم جان توں سوا ہور کون سی اوہ سدھی کوٹھی اَپڑی۔ اَج زمانہ فیر اپنے آپ نوں پُٹھا چکر دے کے سامنے آن کھلوتا......اِک ماں توں اِک دھی فیر کھُس گئی جیویں جمیلہ اپنی ماں کولوں کھسی سی۔ جمیلہ دا دل جیویں پھٹ گیا۔ اوہ پاگلاں وانگر پھردی سی۔ بیگم جان اوس نوں پُچھیا:

"آکھیں تے مقدمہ کر کے تیری دھی تینوں لے دواں۔"

"نہیں، اوہ اوتھے شاید چنگی رہوے اپنے پیو کول۔"

فیر جس دیہاڑے علم دین اک سولے پکے رنگ دی کڑی نوں لے کے جمیلہ کول آیا۔ جمیلہ دا پاگل پن کجھ انج دا سی پئی اوہ مریاں نوں گودی وچ لے کے ایس طرحاں خوش ہو گئی جیویں مریاں پنجاں وریاں دی نہیں پنجاں مہینیاں دی کاکی اے۔

"میری لبنیٰ میرے پچھوں ایڈی وڈی ہو گئی۔ اِک وارگی ایڈی اُچی لمی ہو گئی۔"

فیر علم دین اوس نوں دسیا ایہہ لبنیٰ نہیں مریاں اے تے جمیلہ اِک دم بُوہا ڈھولیا۔ "جا تینوں کیہ لگے۔"

جمیلہ دے کمرے دے کولوں لنگھدیاں اکثر ایہہ بول سنائی دیندے نیں:

"ماواں تے دھیاں رل بہندیاں نی کوئی کردیاں گلّو یاں۔"

ہُن جدوں جمیلہ ہسدی اے تے مریاں وی ہسدی اے تے جدوں جمیلہ روندی اے تے مریاں وی نال روندی اے نہیں تے دونویں چپ چپیتیاں بیٹھیاں رہندیاں نیں۔ اوہناں دے آلے دوالے بول کھلرے رہندے نیں۔

نی کوئی کردیاں گلّو یاں

1976ء



کیہنوں آکھاں

جمو جیہے لوگ سنیا اے سٹیٹ دی ذمہ داری ہندے نیں۔

کل مکلی، نہ کوئی اگا نہ کوئی پچھا۔ نہ عقل نہ ہوش۔ ہر تے کسے دا سایہ نہیں تے کسے تے اوس دا سایہ نہیں۔ ایویں جیوی جانا۔ مرن نوں جی نہیں کردا کیوں جے جیونا تجربہ اے موت تجربہ نہیں۔

سٹیٹ دی ذمہ داری نہیں تے معاشرے دی ہوئے گی۔ جمو کسے تے بھار نہیں۔ کوئی کجھ دیوے تے لے لیندی اے۔ نہ دیوے تے منگدی وی نہیں۔ پچھلے دناں چوہڑیاں اوہدا جھگا ڈھا دتا۔ اوہ بانہہ سر تے رکھی روندی کوٹھی والیاں دے گئی۔ سر کھلا، پیروں ننگی، باہگا اُڈیا ہویا۔

"میرا گھر...... ہائے میری کوٹھڑی......بیگم جی! میری کوٹھڑی۔" کلیجہ پھاڑن والی اواز سُن کے بیگم صاحبہ ٹی وی ویکھدیاں ڈسٹرب ہو کے اُٹھی۔ ڈرامہ اپڈے سوہنے کلائمکس تے پہنچیا ہویا سی۔ کملی جمو دا ایہو رونا رہندا اسی بیگم رکھیاں ہو کے بولی۔

"نی کیہ گل اے جمو نخصمیے۔؟"

"باغ دے مُنڈیاں میرا گھر ڈھا دتا۔ مینوں باہر کڈھ دتا۔"

جمو دی گل اونج ای کسے دے پلے نہیں سی پیندی۔ اَج گھگی بدھی ہوئی سی۔ بس بیگم نوں لفظ گھر دی سمجھ آئی۔ اوہنے نوکر نوں بلاندیاں آکھیا۔

''ویکھیں وے کیہ کیہندی اے۔'' بیگم نے کمرے وچوں تھوڑا جیہا منہ کڈھ کے جمونوں ویکھیا۔ جنوری دی ٹھنڈی ٹھنڈی بجھی رات، جھکڑ جھلدا سی تے دند وجدے سن۔ نوکر چنگی بھلی دیر نال آیا۔

''تینوں پتہ نہیں مَیں اپنی ٹھنڈ وچ باہر کھلوتی تینوں اڈیکنی آں ٹی۔وی وچ وڑیا رہیا کر۔''

''تے ہور فیر کیہ کرے۔'' نوکر نے موہنڈے مار کے جواب دتا۔

''جائیں جا کے اینوں گھر پچا آئیں۔ خورے کیہ بک بک لائی ہوئی اے۔ اینوں کوئی پچھے۔ پئی توں مسلمانی ہو کے چوہڑیاں چ رہندی کیوں ایں۔ اِک تے پاگل اے کیہ کرے کوئی۔''

نوکر نے جمونوں نال لیا تے بُڑ بُڑ کردا گیٹوں باہر نکل گیا۔ اوہنوں وی ڈرامہ وچوں چھڈن دا رنج سی۔ فیر راہ چ کُردیاں کُردیاں اوہنے جمونوں موہڈے توں پھڑ کے ہلونیا تے آکھیا:

''جمو! ایدے نالوں تینوں پاگل خانے نہ چھڈ آواں؟''

جمو ایس گل دا کوئی اُتر نہ دتا۔ اوہدے لئی تے ساری دنیا ای پاگل خانہ سی۔

اوہ وچاری مٹی دا باوا سی۔ جیہدے وچ رب نے اپنی کرامت دی کھے اڈوان لئی روح دا پھوک مار دتا سی۔ رب دیاں دتیاں نیامتاں وچوں جمو کول حیاتی دی نعمت ای سی۔ اکھوں اوہنوں ٹھیک چاتن نہیں سی۔ گل اوہنوں چھیتی سمجھ نہیں سی آوندی۔ زبان وَل وَل ٹھیڈے کھاندی سی۔ ایس دے باوجود لوکاں اوہدا ویاہ کر دتا ایہہ سوچ کے پئی سَتے نوکر ای جے گی۔

جمو دا خاوند پورا انھا سی۔ جمو بارھاں ورھے ایس انھے نال وسی۔ کدے کدے پل تھلے رات کٹ لئی۔ کدے کسے دے ڈنگراں والے کوٹھے وچ، کسے دفتر دی ڈیوڑھی لبھ گئی تے اوتھے ای بہہ گئے۔ کسے ڈریور کولوں گراج منگ لیا۔ رہندے رہے۔ فیر جھڑکاں جھتیاں کھا کے اگانہہ ٹر گئے۔ ایہناں بارھاں ورھیاں وچ جمو نے پنج پتر تے دو دھیاں جمیاں۔ پھلاں ورگے گورے چٹے سوہنے بال۔ سانبھنے دا چج نہیں سی تو ئے پور دی گئی تے بھلاندی گئی۔ فیر جدوں انھا اَچن چیتی قبریں جا لتھا تے جمو دے دماغ دے پُرزے کجھ ہور ڈھلے ہو گئے۔ لوکاں اوہدے تے ترس کھا کے نہیں اس جہان تے ستر آخرت تے ایمان رکھدیاں ہویاں انھے نوں کفن دی پایا تے چوہڑیاں دے کواٹراں دے پچھے جیہوی ٹُر بچدی سی چھت کے جمونوں اندر واڑ دتا۔ جمو ایہہ گھر لے کے حافظ نوں کھل گئی۔

خورے کنج اوہدے وچ ساریاں سدھراں جاگ پیاں۔ اوہنے دیہاڑ لا کے کوٹھڑی نوں لبیا پوچیا۔ منجی ڈاہ لئی۔ بھانڈے ٹھیکرے لا لئے۔ بھین فاطمہ دا منت ترلا کر کے چولھا بنوایا۔ اَج اوہنے جس گھر توں روٹی لیندی سی اوتھوں آٹا منگیا۔

''مَیں آپ پکاواں گی۔''

گھر والی نے نک تے اُنگلی دھر کے پُچھیا۔

''ہائے نی جمو! نکاح کر لیا ای۔''

جمو ایس گل تے ہسی نہ غصے ہوئی۔ ہٹ ہٹ منہ تکدی رہئی۔ اوس رات اوہنے آپ ہتھ بالے۔ روٹی ولوئی۔ اپنی پکی کھان چ اینا سواد آیا جیہڑا ساری حیاتی چکھیا نہیں سی۔ جیندے جی دی سدھر دا کوئی انت نہیں۔

جدوں اوہ بھر جوان سی حافظ دی ڈنگوری پھڑ کے ٹردیاں رہنا ای سب کجھ سی۔ اوہنوں انج جاپدا سی بس جینا انھے دی ڈنگوری اے تے ٹورا ٹوری اے۔ حافظ اوہدے پیراں نال ٹردا سی تے جمو اُنھے دیاں اکھاں نال دنیا نوں ویکھدی سی۔ حافظ نکیاں نکیاں

بٹھیاں بٹھیاں گلاں کردا جمو دے سہارے سہارے ٹردا۔ دونویں دن وچ خورے کنے پینڈے نبیڑ لیندے۔ جے کوئی بس جھل جاندی تے اوہدے تے بہہ جاندے۔ بس ہلدیاں ہلدیاں کھلوندی تے حافظ پچھدا:

''جمو! ایہہ کیہڑی تھاں اے۔''

''مینوں کیہ پتا۔''

''عقل دے انھے۔ ہر تھاں دا کوئی نہ کوئی ناں ہندا اے۔ اوہ ویکھ کنڈکٹر کیہ آہندا اے۔ حسین چونک۔ حسین چونک۔ چل اُتر چلیے۔ ایتھے تیرے ماے رہندے نیں ناں؟ چل وڈے ماے ول چلیے۔''

''آہو۔''

جمونوں جدھر انھے آکھیا ٹر پئی۔ تھوڑی کو دیر پچھے اوہ حاجی غلام دین اینڈ سنز دے اگے کھڑے سن۔ حاجی صاحب اوس ویلے کسے گاہک نال گل بات کر رہے سن۔ جمو نے اِک سیلز مین توں پچھیا:

''میرا ماما کتھے؟''

''کیہڑا ماما؟''

سیلز مین نے خیرات والے گلے چوں دو ٹیڈی پیسے اوہدے ول ودھاندیاں ہویاں پچھیا تے فیر گل چب کے آکھیا:

''ویکھ آں ماما لبھدی پھردی اے۔''

''حاجی ایہدا ماما اے تے مَیں حاجی دا بھانج جوائی۔'' حافظ نے جوایاں وانگ آکڑ کے دسیا۔

سیلز مین نے دوواں نوں سرتوں پَیر تائیں ویکھیا تے فیر ڈگوری پھڑ کے اندر واڑ دتا۔

''جوائی جی اندر تشریف لے جاؤ۔'' اوہ کھیساں کڈھ کے ہس رہیا سی۔

اپنے وچ دوکان دے پچھلے کمرے چوں حاجی دی جھڑک دے نال ای انھا تے کملی تھڑے تے کھلوتے سن تے حاجی صاحب کہہ رہے سن۔

''اوئے الیاس۔ اوئے ایہہ چولاں کیوں اندر گھل دتیاں نیں۔ کڈھ ایہناں نوں۔''

الیاس تے منشی نے رل کے دوواں نوں تھڑیوں لاہ دتا تے فیر چیڑ نال آکھیا:

''جاؤ۔ لیلیٰ مجنوں جی۔ جنگلدے چردے پھرو۔ پَر فقیر دا لنگ نہیں ملک ماہی دا ننگ نہیں۔

''جمو! ماما کدے منہ تے لاندا نہیں۔ ایویں ماما، ماما کردی رہنی ایں۔''

انھے نے ٹردیاں ٹردیاں اجک کے پچھیا۔

''مینوں تاں لگدا اے۔ توں بھلدی ایں۔ ایہہ تیرا ماما نہیں۔''

''ماما نہیں تے ہور کیہ؟ اودھر میرا ایہو وڈا ماما سی۔ اوہدی گکھ اُتے وڈ نہیں سی ویکھیا۔ بِتا لوہا لگ گیا سی۔ مینوں ماں نے دسیا سی۔''

''تینوں یاد اے جمو۔''

''ہاں مینوں یاد اے۔''

''توں تے کملی ایں۔''

''کدوں کملی آں۔ مینوں یاد اے۔ میریاں مامیاں، ماسیاں چے چکن جاندیاں کن۔ نال مَیں وی جاندی ساں۔ بڑا چنگا لگدا سی۔''

''مٹی پا جمو!......جیہڑا سیانے نہ اوہ کاہدا اپنا۔ جمو! جیہڑی شے ڈھے کے بے اوہدا منہ مہاندرا بدل جاندا اے۔''

راتیں تھک ٹٹ کے جدوں انھا حافظ آکھ

''پلے رزق نہ بنھ دے پنچھی تے درویش۔ جنہاں نوں تقویٰ رب تے اوہناں نوں رزق ہمیش۔'' تے ایس گل دی سمجھ صرف حافظ نوں ای سی۔ جمونوں کیہ۔ باقی رہیا لوکاں دا سلوک تے اوہ کلے بندے ای نہیں رب دی غریباں نال انج ای کردا اے۔ بھلا جمو رب دا کیہ وگاڑیا سی جے اوہنوں جھلیاں پیدا کیتا۔ انھے حافظ نے رب دا کیہ تک لیا سی جے اوہدیاں اکھاں چوں نور کڈھ لیا۔ دیندار لوکیں آکھدے نیں کہ رب اپنے پیاریاں مومناں نوں از ماندا اے۔ ایس طرحاں سوچئے تے حافظ تے جمو رب دے ڈاہڈے پیارے بندے سن۔ بالاں دی کھیڈ لوکاں دا ہاسا۔

جون دا مہینہ، شکر دوپہر، حافظ کوارٹراں چوں باہر لگے ہوئے سرکاری نلکے توں پانی لین گیا۔ چُپ چپیتے موت دے گجھے ہتھ نے اوہنوں نپ لیا۔ اوہ کِنی دیر چو بچے وچ پیا رہیا۔ بالاں نے اوہنوں انج لم سلما پیا ویکھیا تے اوہدے تے کرولیاں کرن لگ پئے۔ حافظ فیر وی نہ ہلیا تے سارے رولی پان لگ پئے:

''حافظ مرگیا۔ حافظ مرگیا۔''

کوئی بجھیا بجھیا جمو کول گیا۔ جمونوں سمجھ نہیں سی آرہی پئی کیہ ہویا۔ فیر محلے دے شاہ دِل لوکاں دبا دب کفن دفن دا انتظام کر دتا۔ ہتھو ہتھی جنازہ تیار ہوگیا۔ جمو نوں انج لگیا جیویں اوسے دیو جیہنے اجن چیتی حافظ دی روح کھچی سی، میت ہاراں پھلاں نال شنگار کے اوہدے ساہمنے لیا رکھی اے۔

ٹوں مَیں میت دا منہ ویکھ دے آکھدے سن۔

''بلے بلے۔ ویکھ آں۔ ایہو جیہا کھمن تاں گھراں باراں والیاں نوں نہیں جُڑدا۔ نی جمو! نی توں خوش ہو۔ سب کجھ سوہنا سوہنا ہوگیا۔''

کسے آکھیا:

''ہور کیہ لینا ہندا اے دنیا توں۔ ویکھ آں۔ کھمن دا لٹھا۔ مکھن وانگر مُلیم اے۔''

دوجی نے آکھیا:

''......جیہدی اخیر چنگی اوہدا سب کجھ چنگا۔''

فیر محلے دے ایہناں مخیر حضرتاں جمونوں سرکاری کندھاں دی کُھر وچ کلا پا دتا۔

''لے عیش کر جمو۔ توں وی کیہ یاد کریں گی۔ اکھان اے رنڈی دے گھر منڈی۔''

سو جمو گھر والے توں بغیر گھر والی ہو کے ڈاہڈی خوش سی۔

شامو شامی کھا پی کے پہلی واری اپنی کوٹھڑی دے اَگے منجا ڈاہ کے جمو نے حقے دا لما سُوٹا لیا تے اپنے نال گلاں کر دیاں اُچی دِتی بولی:

''زبا......لوکیں کِنے چنگے نیں۔ تیرے نالوں کِتے چنگے۔''

حافظ نوں مریاں تھوڑے ای دن ہوئے سن کہ ہر پاسے اِک نویں رونق جیہی کھنڈ گئی۔ گلی گلی، سڑک سڑک۔

''جاوے ای جاوے......آوے ای آوے۔''

ہندا پھردا سی۔ آلے دوالے دیاں مسیتاں وچ لاؤڈ سپیکراں تے دن رات فتوے جاری ہو رہے سن۔ اکو لفظ سن سن کے جمو دے ذہن وچ وی بہہ گیا۔ پر جدوں اوہدے گوانڈی باغ چوہڑے نے ایس لفظ نوں کئی وار دہرایا تے اوہدے منہ تے وی کجھ کجھ چڑھ گیا۔ پنجاہ پچونجاہ ورھیاں دا رنڈا باغ ٹوت تھلے روز ای تاش دی منڈلی لا بیندا۔ اَج اوہ بڑا خوش سی۔ اوہنے زور نال پتہ سٹدیاں آکھیا:

''چھوشلزم آوی ای آوے۔''

اوہدا مخالف انور پتے کٹھے کر دیاں بولیا۔

''مٹی پا چھوشلزم تے۔ توں پتے پھینٹ۔''

باغ نے پتے ہتھ وچ پھڑ کے بڑی مہارت نال پھینٹے تے ونڈدیاں ہویاں آکھیا:

''توں نہیں جاندا کیہ ہووے گا انورا۔ بہاراں لگ جانیاں نیں میرا پیسہ سب دا پیسہ۔ میرا گھر سب دا گھر۔''

اوہ پتے وٹڈ دا بڑے جوش تے روانی نال بولدا گیا۔

''میری بھین سب دی بھین۔ میری ماں سب دی ماں۔''

تے فیر اوہدے پتے مُک گئے۔ اوہ بولدا بولدا رُک گیا۔

''میری رَن، سب دی رَن۔''

انور نے گل پوری کر دتی۔ سارے توڑی مار کے ہسے۔ ہاسے دے کھڑاک نمروں کبوتر کھکن لگ پئے۔

''چل دفع ہو۔ توں ایتھے مرداں وچ کھلو کے کیہ لینا اے۔''

کوئی جمونوں جھڑک کے پیا۔ جمو اوتھے کنی دیر دی کھڑی تاش دا کھیل ویکھ رہی سی تے گلاں سن رہی سی۔ باغ نے اپنے نال دے نوں سمجھایا۔

''اکلاپے دی ماری کیہ کرے۔ ایدر اُدھر کھلو کے ویلا ٹپالیندی اے۔ ساڈا کیہ لیندی اے کملی۔''

دوجے نے جاندی جمو ول تکدیاں ہویاں باغ نوں دسیا:

''چنگی کملی اے۔ ویکھیں ہنیں تیری نونہہ نوں جا کے دسے گی۔ چاچا باغ پیسے لا کے تاش کھیڈ رہیا اے۔ اوہ ویکھ سدھی گئی تیرے کوارٹرنوں۔''

باغ نے اودھر دھیان کیتے بغیر پتہ سٹیا۔

''دھیلی۔ دھیلی۔''

''نہیں یارو روپیہ روپیہ۔''

''حالی نہیں۔''

''حالی کیہ اے؟''

باغ دی کچھ نال بیٹھے چیئرمین ریلوے دے ڈریور نے پچھیا۔

''حالی نہیں منڈیا۔ اوہدوں اسیں پنج پنج لاواں گے جدوں اپنا راج آوے گا۔ اپنا راج آوے ای آوے۔''

باغ نے چھاتی وجا کے اِک واری ہور اُچا نعرہ لایا۔ کول ای زمین وچ کھتی کڈھ کے مُنڈے اخروٹ کھیل رہے سن۔ اوہناں باغ توں وی اُچا نعرہ لایا۔ تے فیر ماحول بالاں دے نعریاں نال گونجن لگ پیا۔

جدوں گل نیانیاں دے منہ چڑھ جاوے پُج کے رہندی اے۔ سنیا اے نیانے فرشتے ہندے نیں تے فرشتے اوہو کہندے نیں۔ جہدا اتوں حکم ہووے۔

عاقلاں دی دنیا وچ جیہڑا کھروڈپے گیا سی جمو دی جانے بجی۔ اوہنوں پکی پکائی ملدی سی۔ ثواب کھٹن والے تن وی ڈھک دیندے سن۔ عیداں شبراتاں تے ہور تہواراں تے پیسے وی بن جاندے۔ آنڈناں گوانڈناں اوہدی گت کر دیندیاں۔ جواں ویکھ دیندیاں تے نال نال جوڑے بچے بارے پچھی جاندیاں۔

''ایدکاں روجیاں چ کنے روپے بنے جمو۔''

''دس روپے۔''

''دس روپے۔ جھوٹی۔''

''مان نال۔''

''تے توں دساں دیاں چوڑیاں چڑھا لیاں ہونیاں نیں۔ رودیں نخرے نوں۔ مینوں پتہ اے توں ڈریورنی کول جوڑنی ایں۔ نی اوہنے سارے کھا جانے نیں۔''

''نہیں۔ مان نال۔''

ایہہ سچ سی کہ جمو ڈریورنی کول ای پیسے رکھ دی سی۔ جیہڑا ملیا دے آئی۔ جدوں جی کیتا منگ لیے۔ ڈریورنی جنے دتے لے لئے۔ گننا نہیں سی جاندی پر اینا پتہ سی کہ شے

وچ شے رلا یئے تے بہتی ہوندی اے۔ کڈھیے تے گھلدی اے۔

اِک دن اوہنے ڈریورنی توں پورے پیسے منگے اوہ تھوڑے کو پھڑا کے اُکا مکر گئی کہ توں پہلوں ای لے گئی ایں۔ ایس توں بعد جمو نے توں، مَیں سب نوں آکھیا کہ ڈریورنی اوہدے پیسے کھا گئی اے۔ نال ای اوہدی مشہوری ہو گئی پئی جمو کول چنگے پیسے ہندے نیں تے اوہناں تے اوسی داحق ہووے گا جیہڑا کھوہ لوے۔

غنی ٹھیلے والے دی بیوی فاطمہ، دوجے، تیجے جموں نوں پتا کے کول بہالیندی تے مٹھیاں مٹھیاں گلاں کر کے آکھدی:

''جمو! توں تے مَیں سکیاں بھیناں آں ناں۔ ویکھ کسے نوں نہ دسیں لوکیں سڑدے نیں۔''

اِک دن فاطمہ جمو دی گُت نوں گھٹ کے ول دتے۔

''نی جمو! پاگلے، پتہ ای کیہ ہوگیا اے۔''

جمو کدے کسی گل تے حیران نہیں سی ہوئی تے ہُن وی آرام نال بیٹھی سی۔ اوس مُڑ کے فاطمہ نوں پچھیا ای نہیں پئی کیہ ہوگیا۔ پر فاطمہ دسنا چاہندی سی۔ اخیر اوہنے جمو دا منہ اپنے ول کر کے آکھیا۔

''نی نکھسمیے۔ جو کجھ جوڑیا چپیا اے نا کڈھ دے۔ اپنے ہتھیں جنہوں جی کردا اے دے دے۔''

''کیوں؟''

جمو نے جھلیاں وانگر آکھیا:

''نی جھلو وللو۔ ہن چھوشلزم آگیا اے۔ اوہنے جیہدے کول جنے پیسے نیں کھوہ لینے نیں۔ فیر بیٹھی روندی رہیں گی۔''

جمو تھوڑا کو ڈر جیہی گئی۔ اوہنے اپنیاں بھینگیاں اکھاں نوں ٹڈ کے پچھیا:

''نی آپاں! اوہ کوئی چور اے۔؟''

''نہیں۔''

''کوئی بلاں اے۔''

''نی نہیں۔ مَیں تینوں دس دتا اے دھیان کر لئے۔ پیسے والیاں دے مندے دہاڑے آئے سمجھ۔ بھاویں کوئی ہووے۔''

اوس رات جھلی جموں نوں نیندر آئی نہ چین۔ اگلیاں کئی راتاں وی اوہدی اکھ نہ لگی۔ ساری ساری رات حقہ گُڑگُڑ کردی منجی اُتے بیٹھی رہندی۔ دیوا جگدا رہندا اوہ جاگدی رہندی۔ دیوے دا تیل مُک جاندا اوہ بُجھ جاندا۔ تاں وی جاگدی رہندی کیوں جے اوس منجی دے تھلے لکڑ بالن دے ہیٹھ کجھ روپے گُجی تھاں پا کے رکھے ہوئے سن۔ پہلے تے اوہنوں ایہناں روپیاں دی ایڈی فکر نہیں سی ہوئی۔ پر ہُن جدوں دا فاطمہ نے سوشلزم دا ڈبدا پایا سی جموں سمجھ نہیں سی آندی پئی کیہ کرے اُٹھدیاں بہندیاں، باہر اندر آندیاں جاندیاں پیسیاں دا دھڑکا لگیا رہندا سی۔

اِک رات تھک کے اوس فیصلہ کر ای لیا پئی اَج سویر ہندیاں ای سارے پیسے پلے لا دیاں گی۔ سارے ونڈ دیاں گی۔ اللہ ہور دے دوے گا۔ اینے فلانے نوں دیاں گی۔ فلانے نوں بالکل نہیں دیاں گی۔ اوہ حقہ پیندی گویڑ لا رہی سی۔ فیر دیوے دا تیل مُک گیا تے اوہ چڑ چڑا کے بُجھ گیا۔

''سرگی ہو گئی اے۔ ملاں دی بانگ نوں تھوڑا کو چر رہ گیا اے۔'' جمو نے اپنے آپ نوں دسیا تے لمی پین لگی۔ اینے وچ کوٹھڑی دا بُوہا آپو آپ کھل گیا۔ باہروں آندی لو دے جھولے وچ جمو نے اپنیاں جھولیاں اکھیاں نال ویکھیا۔ اوہدی کوٹھڑی وچ اِک لم سلما بُر چھانواں آوڑیا اے جیہدا کوئی منہ موہاندرا نہیں۔ جمو دی گھِگّی بَجھ گئی۔ اوہنے سگوں تتلا کے پچھیا:

''توں......توں......چھوشلزم ایں۔''

''نہیں......نہیں......جمو!''

لہجے وچ محبت دی مٹھاس گھلی ہوئی سی۔ جمو نے سیہان لیا۔ ایس توں پہلوں پئی جمو کج بولے آن والے نے آپے ای دسیا:

''جمو! مَیں باغ آں۔''

''چور۔''

جمو دی چیک باغ نے ہتھ نال ڈک لئی۔

''جمو۔ مَیں تیرے پیسیاں دا بھکھا نہیں۔ مَیں تے اِک گل کرن آیا آں۔ ویکھ اَج توں مَیں اِک مِک ہو جایئے۔''

پوچھن تائیں جمونوں سوشلزم دی سمجھ آچکی سی۔ تے جدوں باغ دیاں نوہاں وحسیاں لتر مار مار کے جمونوں کوٹھڑیوں باہر کھچ لیاندا تے لوکاں نوں سنا سنا کے دسیا:

''ویکھو لوکو! ایس جھلی نوں۔''

اوس ویلے سارے محلے نوں کلی جمو تے غصہ آرہیا سی۔ فیر اوہ روندی پلدی کوٹھی گئی۔ بیگم نے ٹی۔وی تے مزیدار ڈرامہ ویکھدیاں ڈسٹرب ہو کے آکھیا:

''نی تینوں کنی واری ہکیا چوہڑیاں وچ ہو ہو کے نہ بیٹھیا کر دُور ہو میریاں نظراں توں۔ اَج توں پچھے میرے گھر پَیر نہ پائیں۔''

جمو گلی وچ کھڑی اکھاں وچ بالاں وانگر مُٹھیاں دے دے کے بُسک بُسک کے رو رہی سی۔

1976ء



چنے دے اوہلے

احمد اَدھی راتیں تاریاں دی لوئے کھوہ جویا۔ گادھی اُتے بیٹھیاں اوس دے سر وچ پوہ دی برف دا چھریاں وانگر اُتر گئی۔ ہنڈاں چوں پانی ڈگن دی واج توں احمد نوں پتہ لگیا پئی کھیتاں نوں پانی جا رہیا اے۔ اَج راتیں اوہ کنکاں نوں چوتھا پانی لا رہیا سی۔

نوراں سلاری دی بُکل مار کے اوس دے مگر ای گھروں نکل آئی تے ہُن چنے دے اوہلے چپ چپیتی کھلوتی احمد نوں کھوہ دے دوالے چکر کھاندیاں تک رہئی سی۔ احمد رات براتے باہر آوندا تے نوراں نال نال رہندی۔ اوس کئی واری آکھیا:

''اَدھی راتیں تے کم نہ کریا کرو۔''

احمد دُکھ دے ہاسے نال اُتر دیندا:

''یاراں ساڈے لئی دن رات دا گیڑ ای مُکا دتا نیں! نوراں! میرے لئی ہنیر چانن سبھو ہکا نیں۔''

چاچے فتح دا ٹیوب ویل وی چلن لگ پیا تے فیر احمد دی جوگ دے گل دیاں ٹلیاں دی ٹن ٹن گواچ گئی۔ احمد دی ونجلی دی گھوک نوں سُنیاں تے چر ہو گیا سی۔ ایہہ اہل جوانی دیاں گلاں سن۔ ہُن تے اوسنوں بڈھے ہویاں دو ورھے لنگھ گئے سن۔ اُنج دی گھر

گھر ریڈیو ہون نال وِنجلی دی ایڈی لوڑ نہیں سی۔ حالی ریڈیو دا ویلا نہیں سی ہویا۔ احمد اپنی بغل وچ دبے ٹرانزسٹر دا کن مروڑیا۔ کوئی چورٹیشن سلطان باہو دی کافی گا رہیا سی۔

عشق جنہاں دے ہڈیں رچیا اوہ پھردے چپ چپاتے ہُو
لُوں لُوں دے وچ لکھ زباناں اوہ کردے گونگی باتے ہُو

پنڈاں تھاواں دے وَسنیک ٹسٹنگ ٹائم وچ وجن والے گیتاں نوں چورٹیشن آکھدے نیں۔ کافی دے بول احمد دے دل وچ یاداں دے بھانبڑ بال دتے۔ اوس دے اندر باہر فیر وی انھیر ا سی۔ کھوہ دے نال کھلوتے شرینہہ دے چھتے رُکھ تے بیٹھی کوئی گھگی ریڈیو نال رَہا ملان لگی تے احمد نوں ہاسا آ گیا۔

''جانی گھگھیے شوہدیے! توں وی میرے جیہی ایں۔ لے کر لے مقابلہ۔''

احمد ایہہ گل آکھدیاں ہویاں ریڈیو نوں ہور اُچا کر دتا۔ ہُن معرفت دا کوئی ہور توا لگیا ہویا سی۔

''علموں بس کریں او یار۔''

احمد فیر ہسیا۔

''ہوں...... جے علم نہ ہوندا تے بندا رب نوں وی نہ سیاندا۔ دنیا تے دو ای تے وَسن نیں علم تے دولت۔''

اپنی تعلیم پوری نہ ہون دا احمد نوں کجھ چر تے سَلھ رہیا۔ فیر کماں وچ رُجھ کے بھل بھلا گیا۔ اوس ڈاہڈے جفر جال کے دسویں تائیں پڑھیا۔ اگوں پڑھن دا موقع انج نہ ملیا پئی پیو تے چاچا فتح آکھدے سن۔

''وے چھورا بہوں پڑھ کے کی کریسیں چوکھا پڑھ گیا ایں۔ ہکلا پُتر ایں۔ آپ دی وائی بِجی ویکھ آپدے علم نوں ورت۔''

علم نال ہر کم وچ برکت اے بھانویں کوئی ہووے پر ایہہ گل اپنی تھاں ڈاہڈے

دُکھ والی سی پئی اوس نوں یا تے چِک اِچ اپنا علم ورتن دا چج نہیں سی یا موقعہ نہیں سی ملدا۔

اوس دا پیو کرملی تے چاچا فتحسیں کوئی ایڈے وڈے زمیندار نہیں سن۔ پر فتحسیں دے کول کرملی نالوں ودھ چلاکی تے ہشیاری سی۔ بکے زمین تے دوناں دی اِکو جنی سی۔ کرملی سِدھا سادا بندا سی۔ کم کرنا آپ تے ڈور اللہ تے سُٹ دینی۔ اوس دے مقابلے چ چاچا فتحسیں چوکھا روواں دواں کر بہندا۔ علاقے وچ آن والے پٹواری، پولیس والے تے دُوجے اہل کار سدا فتحسیں دے ڈیرے لتھ دے۔ احمد چاچے فتحسیں دی دھی صوباں نال نیانے ہندیاں توں منگیا ہویا سی۔ خورے کیہڑے جذبیاں دا ویلا سی جے چاچے فتحسیں صوباں دا ساک بنا وٹیوں، بنا مُلوں احمد نوں دین دا اقرار کیتا۔ احمد تے صوباں دے فرشتیاں نوں وی خبر نئی سی پئی منگنا کی ہندا اے۔ تے ویاہ کیہڑی گل دا ناں اے۔ اوہناں دا پیار رل کے رہن تے کٹھے پلن توں لے کے جوانی دے بُوہے تے آن کھلوتا تے تد دوہواں نُوں خبر ہوئی پئی اسیں کِنے نصیبے والے آں اوہناں دے میل دا پر بندہ رب کیتا اے تے وڈیاں کیتیا اے۔ ایس میل نوں کوئی نہیں توڑ سکدا۔ جیویں رب دے کیتے نوں کوئی نہیں موڑ سکدا۔

فتحسیں کاروباری دماغ دا آدمی سی۔ اوہنوں دنیا چ رہن دا ول آوندا سی ویکھدیاں ای ویکھدیاں فتحسیں دی اراضی تے ٹیوب ویل لگ گیا۔ جوگ دی تھاں ٹریکٹر آ گیا۔ پلے پیسہ ہووے تے چودھری بنا بہتا اوکھا نہیں رہندا۔ کوئی نہ کوئی چودھراہٹ مل جاندی اے۔ جدوں ملک وچ بنیادی جمہورتاں دا چکر چلیا علاقے دی چیئرمین شپ آپوں آپ فتحسیں دی ہو گئی۔ پتہ نہیں اوہدے کول کیہڑی گِدڑ سنگی سی جدھے نال لوک کھچے چلے آوندے جیویں عامل کول معمول۔

احمد ایس چودھری فتح دین دا ہون والا جوائی۔ اوس دے کول دھن دی تھاں تھوڑا کو علم تے ڈھیر حسن جس دی لو تے پنڈ دیاں مُٹیاراں پروانیاں ہار ڈگ سکدیاں سَن

پر اوہ نیویں پا کے لنگھ جاندا ویکھن والے آکھدے:

''شوہدا ہڈوں شریف اے۔ اُنج رب چھورنوں ویہلے بہہ کے ڈاہڈی پریت نال بنایا اے۔''

گویاں صوباں توں سڑدیاں تے منڈے احمد دے نصیبے تے رشک کردے ہُن اوہ انج وی سوچدے پئی ایڈے ساہو پیو دی دھی اُکی انعام پئی لیندا اے۔ کرنی والے پیو دا جوائی بننا کوئی نکی گل نہیں۔

احمد وی اپنے بودے شودے سوار کے شہری منڈیاں آر ہتھ چ ٹرانسسٹر، گُٹ تے گھڑی، پیریں تلے والی جُتی پا کے کدے نکلدا تے لگدا جیویں یوسف ثانی ہووے۔ اوس نوں اپنے آپ تے ناز سی۔

علم، حسن، جوانی تے پیار۔ جس کول ایہہ چار کھنب ہون اوس دے پیر دھرتی تے نہیں اساناں تے چیندے نیں۔

فیر اِک دہاڑے پتہ نہیں کس دی نکڑی نظر لگی۔ نکّی عید دا نیڑا سی تے احمد دی ماں ہون والی نونہہ صوباں لئی عید لے کے فتحسیں دے گھر پجی۔ صوباں دی ماں جنداں نے اوس نوں کھلے متھے جی بسم اللہ تے کیہ آکھنا سی نیویں پائی اندر لے وڑی تے پچھیا۔

''چودھری دا سنیہا نہیں ملیا؟''

احمد دی ماں بختو کوئی اُتر نہ دتا تے جنداں ہوکا بھر کے آکھیا:

''مینوں پتہ اے میری دھی دے لیکھاں تے اَج توں شاہی ڈھل گئی اے۔ ایس شاہی نُوں اسیں دونویں ماواں دھیاں اتھراں نال دھوئیے تاں وی نہ ڈھل سی۔ فتحسیں صوباں دا ساک کدھرے ہور کریسی۔ بھین بختو! تیرے پُتر نوں رناں تھیریاں۔''

بختو بکی بکی ہو کے اپنے آپ توں پچھیا۔

''ایہہ کیویں ہو سکدا اے۔ مَیں ایہہ ساک اَج منگن نہیں آئی۔ ایہہ گل تے

اٹھاراں ورہے پہلوں پکی ہوئی آ سے تے فتحسیں آپ کیتی ہائی۔''

جنداں آکھیا:

''بھین! تیرا بھرا آکھدا نیں مینوں ایہہ سودا ہن نہیں پُگدا۔ اساں کیہڑا وٹا سٹا کرنا ایں۔ انعام اے جونوں جی کریسی دیساں مُل تے نہیں وٹنا بھتوں دے کے ٹورنا اے۔

''ہائے میرا احمی۔'' بختو دی ممتا نے کوک ماری۔ وچاری نوں ہرکھ نال کوئی گل نہیں سی سُجھدی۔ فیر وی اوہ فتح نوں اُڈیکدی بیٹھی رہی۔

سیالا دن ٹھنڈے یک دی نموشی وچ ڈبن لگا تے احمد ماں نوں لین آ گیا۔ جنداں ترلے پائے۔ روزے دا ویلا اے کھول کے جاوناں۔ پر ہن تریوکیاں شاماں ہون دی وجہ کر کے فتحسیں دے مُڑن دی آس نہیں سی۔ بختو چھیتی چھیتی جوڑا تے دوجا نِک سُک منجی تے سُٹیا۔ احمد دا ہتھ پھڑیا، بڑ بڑ کر دی ٹُر پئی۔ بُوہے وچ کھلو کے اپنی گل ضرور آکھی:

''جنداں گل تہاڈے ولوں مکی اے ساڈے ولوں نہیں۔ اساں پنچائت سدیساں۔ چھور چھوآر نہ ہوئے گڈا گڈی ہوئے۔ جنداں توں مَیں اخیر بھرجائی بن تے نکری ایں۔''

جیس ویلے ماں پُتر چھولے چھولے پیریں گھر ول ٹُرے جا رہے سن اوہناں نوں ٹیوب ویل دے کوٹھے دی نکر تے صوباں ملی۔ احمد چاہندا سی، ماں کجھ دیر لئی اجک جاوے تے اوہ پُچھے تے سہی کیہی بھاجڑ آپئی اے۔ اِک نظر بھر کے صوباں نوں وی تک لوے پر بختو نے صوباں ول کوئی دھیان نہ دتا تے کنڈ موڑ کے بنیاں تے نسدی اَگے لنگھ گئی۔ احمد دے دل وچ ایہہ گل پکی سی پئی ہووے نہ تے اَج کجھ ہیم کیم ہوئی ضرور اے۔ کجھ ہور اگانہہ آ کے احمد توں رہیا نہ گیا تے پچھیا:

''اماں۔ کیہ گل اے۔ ڈاہڈی چھوٹ وٹی جا رہی ایں۔''

''پُتر ڈیگر ویلے دی بیٹھی اُڈیکنی ساں جے تینڈا چاچا فتحسیں مُڑے تے گل

کرتے جاواں۔ اُڈیک تے ایہہ پہر آڈھکا۔ اُپروں روزے دا ویلا تنگ اے۔ جھپدے ٹُر۔"

"اماں روزہ ایتھائیں افطار کرلویں آں۔ اَج کوئی نواں شوشہ چھٹیا جپدا اے۔"

"پتا لگ ویسی پُتر۔"

بختو ٹُردیاں ٹُردیاں چادر دے پلے نال اکھاں پونجھیاں۔ احمد نُوں یقین ہوگیا پئی کوئی ڈاہڈا مسئلہ کھڑا ہویا اے نہیں تے اماں چاچے دے گھروں نگارے وانگوں کھڑکدی آوندی سی۔

احمد دا گھر کوئی اِک ڈیڑھ مربع پند تے ہوئے گا فیر وی گھراپڑدیاں ملاں دی بانگ ہوگئی۔ ماں پُتر چھیتی نال لُون چٹ کے روزے کھولے۔ نال دے حاطے چ ساجے رابک دی وہٹی نُوراں تندور تے کابلی کابلی روٹیاں لا رہی سی۔ بختو نے کندھ توں ٹکے آٹے دی کنالی نُوراں نوں پھڑائی تے آپ چلہے وچ اگ بال کے ہانڈی پکون دا جتن کرن لگ پئی۔ اوس احمد نال اُکا کوئی گل نہ کیتی۔ احمد نُوں اپنی ماں دی عادت دا پتا سی جے اوہ خوش ہووے تاں بالنوں نہیں رہندی رنج ہووے تاں مونہوں کجھ نہیں کہندی۔ احمد ماں نوں انج گھٹیاں ہویاں ویکھیا تے ریڈیو چک کے پچھلے اندر جا بیٹھیا۔ ریڈیو اُچی اُچی گاون لگ پیا۔ ایسے وچ اوس دا پیو کرلی حقہ گڑکدا اندر آوڑیا۔ اوس آوندیاں ای احمد نوں ہنگیا:

"پُتر نماشی ویلا اے توں ایہہ لچر گاون لے بیٹھا ایں۔"

کرلی نُوں پتا سی ماں پُتر کڑماں ولوں آئے نیں کھا پی کے مُڑے ہون گے۔

بختو نوں ہانڈی چاہڑی ویکھ کے حیران ہویا تے پُچھیا:

"ایہہ سرگی ویلے لئی اے؟ تے اَج مونہہ کیوں اُتریا جاپدا اے۔ ماں باہر پُتر اندر۔ پتا لگدا اے جیویں کائی بھیڑ آپئی اے۔"

بختو سڑی بیٹھی سی۔ چنگ کے بولی:

"احمد دے پیو! میں جو تیتوں آکھیا ہائی بھرا فتحسیں ولوں آدمی آکے عید کھلن توں ہٹک گیا اے۔ تو ئیں آکھیا۔ بختو جائیں ناں بھلا پتا تے کر کے آ۔ میں آکھدی ساں ہووے ناں تے کائی گل ضرور اے، تو ئیں آکھیا۔ فتحسیں میرا بھرا اے۔ تے مروایواجہیاں گلاں کردے چنگے نہیں لگدے۔ ٹوں جنداں کول آپ جا کے سونہہ لے کے آ۔"

"آخو۔ تے میں کیہڑا بھیڑ کیتا۔"

"تے بھیڑ میں وی نہیں کیتا۔ جیہڑا مُلکھ دا ورتارا اے اوہا ای کرتے مُڑی آں۔ پر تیرا بھرا ساک دیون توں انکاری اے۔"

"ہائیں......" کرلی نوں چُپ لگ گئی۔ اوہ چُولہے چ اَگ نُوں ایویں ای الدن پلدن لگ پیا۔

احمد بُوہے وچ کھلو کے ماپیاں دی کُل گل بات سُنی تے پہلی وار وچاریا پئی اِنج وی ہو سکدا اے نہیں تے اوہ صوباں نُوں اپنی جند نالوں وکھ نہیں سی جاندا۔ اوس نوں اِنج لگدا سی جیویں احمد تے صوباں اِک جند دے دوناں نیں۔

عید آئی پر کرلی دے گھر نہ آئی، احمد لئی نہ آئی۔ اوس کسے اَگے گل نہ کیتی جے دل نال کیہہ واپر گئی اے۔ پیو آکھیا سیانپ ایسے وچ اے عید مگروں برادری دے وڈیریاں اَگے معاملہ رکھیا جاوے جو اوہ آکھن سر اکھیاں تے۔ فتحسیں لمیاں ہتھاں والا بندہ اے۔ اوس نوں حقی مار دینی چاہیدی اے۔ صوباں احمی دی منگ اے تے رواج دے مطابق اوہ کسے ہور نال نہیں جا سکدی۔

احمد پیو نوں آکھدا سی پئی زمانہ پیسے دے پیسے تے ٹُردا اے۔ پنج پنچائت اَج سکے پیو دے وی نہیں تُسیں پنچایت توں پہلاں اِک وار چاچے کولوں آپ جا کے پچھو۔ کرلی توں، میں نال صلاح کر کے فتحسیں نُوں ملیا۔ اوس وڈے بھرا دے چل کے آن دا وی کوئی مان نہ رکھیا تے سدھا صاف آکھیا:

''تیری بھرجائی جو کُجھ آکھیا اے میرے ولوں آکھیا اے۔ اُنج تینوں پنچایت بلاؤن دا چا اے تے پُورا کر لے۔ میری دھی میرا مال اے مَیں جدے چاہساں اودے لاساں۔''

کرلی بتھیرے پرانیاں رواجاں تے رسماں دے واسطے دِتے پر سدا بھرا بھراواں توں اَکھاں پھیردے آئے نیں۔ کرلی نال کوئی نویکلی گل نہیں سی ہوئی۔

اُنج تے کرلی ہوراں دے کھناوے کھنوادے وچ ایہو جیہی گل پہلوں کدی نہیں سی ہوئی۔ اوہناں دی قوم لئی تے دُوجیاں قوماں اکھان بنائے ہوئے سن۔

جٹ ، سنڈا ، سنسار قبیلہ گالنے
کاں ، ککڑ ، کنبوہ قبیلہ پالنے

ایہہ تھوڑے رقبے دی مالک قوم اے۔ ڈاہڈی محنتی تے جفا کش۔ اوہناں نوں اپنی محنت تے خود دی بڑا مان اے۔ رناں گلاں کردیاں اپنی جفا کشی دا نقشہ اِنج کھچدیاں نیں۔ اسیں بڑے بُرے تے رَت ڈوہلن والے آں۔ ساڈے لئی دانہ، دانہ نہیں ہیرے دی کنی اے۔ اپنے کم وچ اینے کُھبے ہوئے لوکاں نُوں لڑن مرن دا ویہل بکھوں؟ سارا کم بتھیں کردے نیں۔ بہتا ہویا تے اِک اُدھا کاماں رکھ لیا۔

اپنے آپ نوں قائم رکھن لئی اتحاد تے اتفاق توں وڈا گُر کوئی نہیں۔ نِکیاں قوماں ایسے توں جیندیاں نیں جے اوہ اپنے وچ پھٹ نہیں پین دیندیاں۔ بھرا بھرا نُوں نال لے کے ٹُردا اے۔

پنچایت بیٹھی، فیصلہ کرلی دے نہیں فتحسیں دے حق وچ کیتا۔ دلیل سدھی سی۔ صوباں احمد دی منگ ای اے منکوحہ تے نہیں۔ مُلاں کلمہ پڑھ کے صوباں نوں احمد لئی حالی حلال نہیں سی کیتا۔ جیوندی جاگدی گُڈی تے ککّوی مالک جیہنوں چاہن دیون کسے نوں کیہ۔

پنچاں دا فیصلہ سُن کے کرلی موہنوں کُجھ نہ کُسکیا۔ سرنیواں سُٹ کے گھر آ گیا۔ بختو وال کھلار لئے تے پنچاں دے سر تے کھلو کے ایناں وٹی پئی دنداں پے پے گیاں۔

اوس دیہاڑے احمد چک چ کدھرے نظر نہیں آیا۔ لوکیں آکھدے سن:

''چھوہر بھلا کیتا جے اودیے کدے ہو گیا۔ کاوڑ چڑھ ویندی تے سر لیہہ جاؤنے سن۔''

اوہ رات احمد نال دے چک یاراں بیلیاں کول کٹی اگلے دہاڑے دوپہریں پرتیا تے اِنج سی جیویں کوئی گل ای نہیں ہوئی۔ بختو چنیدیاں ای پچھیا:

''کیوں پُتر! صوباں نکری ہائی؟''

''نہیں اماں۔''

''توں اوس نال گل تے کریں آں۔''

''پر کیوں اماں؟''

اوہ تیری منگ اے پُتر۔ میں آکھاں توں اوس نوں ملن دے گیڑ اج ہوسیں۔''

''اماں! منگ اے تے کے ہویا میں نال پرنجی تے نہیں۔''

''ہاں دے بُتر۔ مرد تے ایوا جنی گل تے دُوجی دھرتُوں وڈھ کے رکھ دیندے نیں۔ توں کیہو جیہا مرد ایں۔ رتی اَنکھ نہیں۔ چنگا پڑھیا گیا ایں۔''

''اماں پڑھ لکھ کے مَیں قلم چُکنا تے سِکھیا اے گنڈاسہ چلاؤنا مینوں کسے نہیں دسیا۔''

بختو پُتر تے کچیچی وٹ کے بولی:

''یادرکھ میرے کلیجے ٹھنڈ اوس دیہاڑے پوسی جس دیہاڑے توں اپنی منگ دی بانہہ پھڑ کے لے جاسیں۔ توں میرا ہکا پُتر ایں۔ کُل حیاتی دی کمائی۔ جے توہیوں کنڈ وکھا گیوں مَیں تینوں بتی دھاراں کدے نہ بخشیساں شالا موئی دا موُنہہ ویکھیں۔''

احمد ماں دیاں اکھاں چوں راوی تے چناں ڈُھلدے ویکھ کے کُجھ دیر بُت بنیا کھلوتا رہیا۔ ایہہ فیصلہ کرن دی گھڑی سی تے فیصلہ اوس آپ نہیں سی کرناں، دُوجیاں اوس

توں کراندا سی۔ لوکاں صوباں لئی احمد دے من وچ شروع گھڑی توں پیار دا دیوا بال دتا تے اوہ ایسے دیوے دی لوئے صوباں نوں ویکھدا سیاندا جوان ہو گیا۔ ہُن اچن چیتی حکم ہو یا۔ نہیں صوباں تیری نہیں۔ تے احمد نوں انج لگیا جیویں اوس نوں کوٹھے اُتے چاڑھ کے تھلیوں کسے پوڑی کھچ لئی ہووے۔ پیار دی پوڑھی چڑھ کے لتھنا ہے تے اوکھا پر احمد دل نوں سمجھا لیا پئی جیہڑی توڑ نہ اپڑے اوس پوڑھی کدے نہیں چڑھنا چاہیدا۔

وچار دیاں وچار دیاں اوس دا سر بھون لگ پیا۔ اوس ریڈیو چکیا تے کماد دے کھیتاں وَل ٹُر گیا۔

راتیں پیو، ماں، مامے تے ہور اَنگ ساک جیہڑے اوہناں دی ہاں نال ہاں رلاندے سن کٹھے ہوئے چوکھی دیر گلاں باتاں ہوئیاں پر بختو دی اِکو اَڑ سی۔ صوباں نُوں کوئی اجیہی بج لا جے فتحسیں دا سر نیواں ہو جاوے بھئے صُوباں نوں اُدھال کے لے جا۔ فتحسیں دی آکڑ بھجے۔ احمد دے مامے ایس گل تے مہرلائی بیٹھے سن۔

"جگرا کر پُتر۔ گھابرناں، رناں کڈھنیاں، دشمناں دے سر لاہنے تے گھبروواں دے کم خاص ہوئے۔ اسیں تیرے نال آں۔ ایتھوں چا تے نیلی لے جا۔ نیلی نہیں تے ریاست لے جا اپنے ساک گھرتے نیں۔ تینڈا کُھرا نہ لبھسی۔"

رات دے تن وج گئے۔ احمد اپنے وڈیاں نُوں اپنے ولوں کوئی خاص اُمید نہ دِوائی۔ تھوڑے گو چر پچھوں ہنگورا بھر دیندا۔ جیویں تُسیں آکھو۔ جو تُسیں آکھو۔ اوس دے ہر دے اندر متاں تے پیار وچ جھیڑا چھڑیا ہو یا سی۔

"کیہ پیار نوں بجلی کرناں پیار دی منگ اے؟ صوباں نوں جے ساک ٹٹن دا کوئی ارمان ہندا تے اوہ ضرور کسے نہ کسے بہانے میرے نال نہیں تے تائی نال گل کر دی۔ ہن مَیں اوس نُوں کڈھ کے لے جاواں تے اینویں دھکا زوری اے ناں! اوہ میری ہور کجھ ہون نالوں کِدھرے پہلوں میری چچیرا اے۔ چاچے دی پَت ہوئی یا میری ہوئی۔

نہ۔ نہ۔ ایہہ نہیں ہو سکدا۔"

جدوں مامے مامیاں اوس نُوں سمجھا بجھا کے گھروگھری ٹُر گئے۔ احمد نے ڈاہڈی سوچ وچار کر کے ماں تے پیونوں آکھیا:

"جے تُسیں جھیڑا مکاؤنا چاہندے او تے ساریاں نالوں چنگی گل ایہہ وے جے مَیں صوباں دے دیاہ نالوں پہلوں پرنیج جاواں۔ اوہ آپ دے گھر وسے مَیں آپ دے گھر۔ لمی مکال وچ چین نالوں کدھرے چنگا ایہا ہوی پئی تسی ہک دِو دناں اندر میرا اکو ٹھپ دیو۔ لنگڑی، لُولی، گنجی، کانی جیہڑی لبھے مینوں قبول اے۔ اساں چاچے دی گل بھنّی اے۔"

بختو خوش ہو کے آکھیا:

"لے بھلا۔ اُنھی کانی کیوں آسی۔ نونہہ لیاؤ ساں جٹی ہیر۔"

"ناں۔ مَیں کسے ہیر لئی کھیڑا نہ بن ساں اماں۔"

احمد دی صلاح بختو دے جی نوں کجھ ایس کر کے دی لگی پئی اوہ صوباں دی تھاں تے اپنے بھرا دی دھی لینا چاہندی سی۔ خصم دے ڈر تے فتحسیں دی کوڑ توں ایہہ سوال کدے بُلاں تے نہ آوندا۔ کیوں جے فتحسیں آپ جمدی صوباں بھرا کرلی دی نونہہ بنان دا کارا کیتا سی۔ بختو دی بھتری دیاہ کے لیان لئی کرلی راضی نہیں سی۔ اوس آکھیا۔

"ویکھ بھاگوانیں! چھوکرے دا جی اساں اوس تھاں توں پٹ ای لیا اے۔ سارے ساک ہکا جیۓ ہندے نیں۔ انج کریے ناں تیری بھتری تے نہ میری بھتری۔ کِدائیں ہور بھال کریے۔"

احمد جیہے ویکھنے پاکھنے پڑھ لکھے منڈے لئی کُڑیاں دا گھاٹا نہیں سی ہو سکدا پر ایڈی چھیتی بار دے ایہناں پنڈاں تھاواں چ ساک لبھنا سوکھا نہیں جتھے رناں پاتے وٹے تے لبھدیاں نیں یا مُل وِکدیاں نیں۔ بختو پنچایت دے تیجے دہاڑے نونہہ لیا کے صوباں تے اوس دے پیو نُوں ساڑنا چاہندی سی۔ کرلی اوس دی بھتری لئی اکا ہامی نہیں سی بھردا۔

احمد اُگے گل ہوئی تے اوس ماں دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے آکھیا:

"مَیں تھباڈیاں مندا آیا آں ہُن اِک میری وی منو ایدے اودے نہ بھالو ساجے راہک دی نوراں جو ہے۔ اُتانہہ اُتانہہ تکن نالوں چنگا اے آودے پیراں وچ ڈھوڈیئے۔"

بختو سوچیں پے گئی۔ کرملی اگلے دن ساجے کول گل کیتی۔ راہک دی دھی سردار اپنے پُتر لئی منگے ایہہ تے اَج تائیں نہیں سی ہویا۔ ساجے نُوں اپنے سر تے رب سمیت، اسمان لتھا لگیا۔ اوس ایڈی چھیتی ہاں کیتی جیویں کوئی بھار لاہنا ہندا اے۔

عید دا بختاور چن تے چل ای رہیا سی۔ بختو دا سنجا ویہڑہ چھیتی نال کول جیہی نونہہ نُور بھری دیاں پینکھڑواں دی چھن چھن نال بج گیا۔ نُور بھری دا نک نقشہ سوہنا، نِگھا سچا، بھجی طبیعت، منہ تے شباب دی لالی وچ رچیا جاں نثاری دا جذبہ۔ منہ موتہاندرے تے سوچ ولوں احمد نوں گھاٹا نہیں سی رہیا۔ پر پچھا ہو لاسی۔ اوس نُور بھری لیا کے صوباں نُوں ساڑن دا چنگا پربندھ کیتا۔ اگ لگی تے حکمی لگی۔

ویاہ ہوئے نُوں کوئی پندرہ ویہہ دہاڑے ہوئے سن احمد پٹھیاں والے کیارے نوں پانی لا رہیا سی۔ کھال چوں مٹی کڈھ کے بنّے اُتے رکھی۔ دُوجا ٹپا ماریا تے لاگے کماد وچوں جھانجھراں دا چھنکار آیا اوہ اپنے دھیانے لگا رہیا۔ چھنکار اوس دے سر تے آن کے کھلو گیا۔

"وے احمی۔ تیرے ولوں بس۔"

احمد سر چک کے تکیا۔ صوباں کھال دے کنڈے گٹری بیٹھ کھلوتی اوس نوں گوہڑیاں گوہڑیاں اکھاں نال تک رہی سی۔ احمد کجھ چھڈ کے کجھ دیر اوس دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے کھلوتا رہیا۔ فیر جیویں اوس نوں صوباں دے سوال دا جواب دین دا اِک وارگی خیال آیا۔

"ہاں۔ بس۔" اوس فیر کہی چک لئی۔

"وے تیرے توں کجھ وی نہ ہویا۔"

"صوباں۔ مَیں کن پڑوا سکناں ساں۔ پنجھی کنڈ لواہ سکناں ساں۔ ایڈی کیہڑی

گل ہائی۔"

"میں کدوں آکھیا۔"

"توئیں آکھیں تے آ۔"

"کیہہ لوڑ سانے۔"

"بھلا جے اگانہہ کدے لوڑ پوے تے حکم کریں۔ توں مینڈی منگ سیں اوہ گل تے گئی مُک۔ ہُن توں میری چچیر ایں۔ مَیں تینوں ٹکرا بن کے نکر ساں۔ کدے ڈکھ سکھ ہووے تے سد مار لویں۔ بُج ساں تے سوکوہواں دا ولاپا کے بُج ساں۔ لے ہُن توں جا ایویں تینوں کسے میرے کول کھلوتیاں ویکھ لیا تے رسی داسپ بندا پھرسی۔ جا اللہ بیلی۔" اوہ فیر کھال کڈھن لگ پیا۔

صوباں اوس دے آکھن تے ٹُر تے پئی پرت پرت کے ویکھدی جاندی سی۔ احمد ہولی جیہی اپنے آپ نوں دسیا۔ عجب چھوار اے تدوں کسکی نہیں ہُن اتھرو کیر دی اے۔ ایس سوچیا ہوسی مَیں جوگی بن جا ساں بلے۔ جوگی بندے ویکھے کدے نہیں سُنے نیں۔

نُور بھری نال احمد نوں پیار کجھ ایسے طرحاں دا ہو گیا جیویں اِک جوان مردنوں اِک جوان عورت دے قرب وچ ہو سکدا اے۔ ویاہ پرناں دا اصل مطلب وی ایہو ای اے۔ احمد اِک طرحاں خوش ای سی۔ کرملی نوں وی نونہہ وچ سارے گُن وسدے سن۔ فتحسیں دے سلوک دی رڑک پیو پُتر دے دل وچ نُور بھری دے آون نال سوں گئی۔ بختو میہنا مارنیوں نہیں سی ٹلدی۔

"کیہہ وے؟ پچھاتے کجھ وی ناں ہویا نا۔"

کرملی اُتر دیندا:

"بختو۔ بختاور سیں خدمت گار نونہہ ڈھئی اے۔ فتحسیں نُوں ایہہ سودا نہیں پکیا تے نہ سہی۔ اساں نوں نونہہ لوڑی دی ہائی کسے ساک دی دھی نائیں۔"

چیت دی پندھرویں صوباں دے دیاہ دی تریخ متھی گئی۔ سدا آیا گھر دا کوئی ہور بندا نہ گیا۔ کرملی جو کجھ دین لین کرنا سی کر آیا۔ ڈولی ویلے صوباں کرملی دے گل لگ کے جیہڑیاں چیکاں ماریاں اوہ کسے ووہٹی وِدعیا ویلے تائے دے گل لگ کے نہ ماریاں ہون گیاں۔ کرملی گل قصہ گھر آ کے وی دسیا۔ احمد دے دل نوں بھا لگ گئی کرملی آکھ رہیا سی:

''شوہدی مجبور گئی اے۔''

صوباں دا سوہرا چک بوہتا دُور نہیں سی۔ سوہرے دا حکم تے عملداری چوکھی لمی چوڑی سی۔ اپنے پنڈ دا لمبڑدار، علاقے دا منیا پرمنیا بندا، برچھیاں ورگے پنج پُتر، صوباں وچکارلی نونہہ بن کے گئی۔ فتحسیں نوں صوباں دے سوہرے گھر دے مال تے پنج پُتراں تے مان سی۔ اوہ آکھدا۔ میرے اپنے پُتر حالی نِکے نیں صوباں دے دیور جیٹھ اوکھے ویلے کم آؤن گے۔ نویں الیکشناں تے فتحسیں نوں بلوان بندیاں دی لوڑ سی۔ جوائی تے جوائی دے بھراواں توں بہتا کون اپنا ہو سکدا سی۔ ایس ویلے اوہ اپنے علاقے وچ چنگے بھلے خون معاف بدماش سن۔ اوہ لوکیں اپنے دشمناں نالوں اُچا ہتھ رکھن لئی اوہناں نوں کرائے تے لے جاندے۔

سوہرے گھر صوباں خوش سی یا نہیں ایہہ گل وکھری اے۔ پر چک دے لوکیں ہُن فتحسیں کولوں پہلوں توں ودھیرے ڈرن تے دبن لگ پئے۔ دھی دا ساک کر کے فتحسیں دی چنگی چڑھ بن گئی۔ ڈیرے دی رونق ودھ گئی۔ ایہہ کاج کرن مگروں فتحسیں سوچدا سی اوس مجرا دی گل موڑ کے حیاتی وچ سب توں وڈی عقل مندی کیتی اے۔ کُڑی رنج اے تے پئی ہووے آپے جی لگ جا سی۔

صوباں دا دیاہ ہویاں چار مہینے لنگھ گئے۔ گرمی دی رُت لشکارے وکھا کے ساون دے بدلاں چ گھِر گئی۔ اوہ پیکے آندی تے کئی کئی دیہاڑے رہندی۔ چاچے کرملی وَل آؤن توں گھابر دی سی۔ ایہہ سوچ کے پئی احمی اُکا بدل گیا اے۔ نُوراں اوس تے چھا گئی

اے۔ صوباں دا جی سڑدا اس دا اپنا خصم کمال اُکا اوپرا بندا۔ خبرے کیہڑیاں چکراں وچ پھسیا رہندا۔ صوباں نال کدے کدے ہس بول لیندا۔ پکے ڈیریوں سنیہا آؤندا پئی روٹی گھل دیو۔ کدے کدے ڈیرے وچ دی روٹی نہ جاندی تے پتا لگدا بھرا رل کے کدھرے کسے مہم تے گئے نیں۔ بال بچے دار جٹھانیاں صوباں نوں سمجھاؤندیاں۔ سَس ماپیاں وَل لماچر رہن توں ہٹکدی۔ پر صوباں دا جی پھٹل پنچھی وانگر اُڈاریاں ماردا سی۔ اوہ ماپیاں وَل آندی تے فتحسیں گلیس باتیں آکھدا:

''پرنیجے تے دھیاں آپ دے گھریں ججیاں لگدیاں نیں۔''

کنک وجائی دی رُت سی۔ بھادوں دی دُھپ تے بلد رل کے احمد دا عرق کڈھ چھڈیا۔ اوہ متھے توں مُڑھکا پُونجھدا کھیت وچ اُگے اکلے رُکھ تھلے اَجک گیا۔ چُوڑا چھنکن دی واج آئی۔ اوس سوچیا نُوراں لسی لے کے آئی ہووے گی۔ احمد جان کے پچھے مُڑ کے نہیں تکیا۔ نُوراں نوں ستاون لئی سگوں پرانہہ ویکھن لگ پیا۔

''احمی۔''

ایہہ نُور بھری نہیں صوباں سی۔ سر تے لسی دا گجا۔ دونویں ہتھ ڈھاکاں تے جیویں چڑھائی کرن آئی ہووے۔ احمد بُت دا بُت کھلو رہیا۔ اوس دے منہ وچوں گل نہیں سی نکل رہی۔ صوباں کھِڑ کھِڑ ہس پئی۔

''کیہ اے؟''

''کجھ نہیں۔''

''تو کیں تے مُڑ وات نہ پُچھی۔ میں آکھیا چل تے ویکھ آواں۔''

''نُور بھری کدے دے؟''

''ہلا ایڈیاں تاہنگاں۔''

''اوہ میری گھر والی اے صوباں۔''

''مینوں پتا اے۔ پر تائی مینوں آپ گھلیا اے۔''

ایس توں احمد نوں پتا لگیا پئی صوباں گھروں ہو کے آئی اے۔ دل وچ جیہڑے وہم سر چکیا سی اوہ بہہ گیا۔ فیر صوباں لسی دیندی گئی اوہ پیندا گیا۔ تریہہ ڈاہڈی سی صوباں دے اُنگ وچ بھانبڑ بل پئے ٹھنڈی آہ بھر کے بولی:

''کدے میرے گھر وی آ۔ مینوں وسدی نوں ویکھ۔''

''کیویں آواں؟''

صوباں سوچ وچ پے گئی۔ چنگی دیر بجھوں بجھیاں اکھاں چک کے تکیا:

''سونہہ اے مینوں میرے مُرشد دی جے میں تینوں ہک پل لئی وی وساریا ہووے، خورے کیہڑے جی نیں جیہڑے ہر جا لگ جاندے نیں۔ اجی تو ئیں تے پُچھیا ای نہیں میں کنی کو سکھی آں۔ جی ہر ویلے بلدا اے پیو کیہہ جانے میرا اگلے گھر بنا کو قدر اے۔ تائی مینوں آکھیا اے کدے کدے آجایا کر ایہہ تیرا اپنا گھر اے۔ پر اجی مینوں تیتھوں ڈر لگدا اے۔ اجے بدل گیا ایں جیویں تینڈی مینڈی سانجھ کدے نہ ہائی۔''

''سانجھ دا منہ موہاندرا بدل گیا اے صوباں۔''

''کدوں۔'' صوباں نے ہرکھ نال پُچھیا۔

''میں تینوں اوس دیہاڑے دسیا تے ہائی۔''

صوباں اوس دے ول ناسمجھیاں وانگر تکیا۔ صوباں دیاں اکھاں وچ اَج وی پُرانی صوباں بیٹھی اونسیاں پا رہی سی۔''

کم نبیڑ کے احمد گھر پُجیا تے جاندیاں ای ماں دے گل پے گیا۔ نُوراں نوں کیوں نہیں گھلیا۔ صوباں کیوں آئی؟۔ نُوراں کدے مر گئی ہائی۔ نُور بھری کنڈ موڑی منجی اُتے لمی پئی سی۔ اِک وارگی پھٹ پئی۔

''اماں جی اُچیچا صوباں نُوں گھلیا۔ میں تے آپ۔'' سُس ول تکدیاں نُور بھری

دے منہ چوں گل ٹُٹ گئی۔ احمو چیکدیاں ہویاں پُچھیا۔

''اماں۔ توں آخر چاہندی کیہ ایں؟'' اوس ماں نوں ایس بدتمیزی نال کدے نہیں سی بُلایا۔ پَر اَج اوس نوں ماں تے ایناں غصہ آرہیا سی جے اوہ ماں نہ ہندی تے خورے گل گھُٹ دیندا۔ بختو پُتر دے موںہوں کھروا کلمہ سُن کے غصے نال کملی ہوگئی۔ صوباں ہُنے ہُنے گئی سی۔ بختو داہاں اگیا کھڑ بنیا لاٹاں پیا ماردا سی۔

''میں۔ میں چاہنی آں۔ تُسیں دا سرنیواں ہووے تے کُل عالم ویکھے۔ اوس دی پرنجی دھی کیویں یار پچھے پھردی اے۔''

''ایویں بہتان نہ لا اماں۔ کوڑ دے پہاڑ بنان وچ کیہہ فیدہ۔ صوباں آپ دے گھر وساں چاہندی اے۔''

''ایہہ بہتان اے؟ میں کوڑ مارنی آں؟ اِک دیہاڑے مُلکھ ویکھ سی۔''

''ماں موںہوں چنگا کلمہ کڈھ۔''

صوباں دے خاوند نوں صوباں دی ایانے ہندیاں دی منگنی دا پتا سی۔ میں تُوں کولوں ایہہ وی سُنیا پئی دونویں اِک دُوجے نُوں رکناں کو چاہندے سن۔ احمد ویکھنا پاکھنا گبھرو، پڑھائی لکھائی نے گُجھ ہور پاہ چاڑھ دتی۔ کمال نُوں صوباں نال نہ تے پیاری تے نہ ای کوئی لحاظ سی۔ اوہ اپنے اچرج کماں وچ رُجیا گھر ول اوناں کو دھیان دیندا جے گو دا ویہل لگدا۔ صوباں نُوں وڈی شکیت ایہو ای سی جے خاوند اوس دا خیال نہیں سی رکھدا۔ جے رکھدا تے خورے جی لگ ای جاندا۔ جدوں کمال نال ذرا ہور بے تکلفی ہوئی تے اوہ احمد دے ٹبر دا قصہ چھیڑ بہندی۔

''ڈاہڈے خوش وسدے نیں۔ میں کیہہ آں کجھ وی نہیں۔ مینڈے نال ڈاہڈی ہوئی۔''

بھانویں کوئی دشمنی نہ ہووے رَن دا یار خصم دا ویری ہندا اے۔ ایویں ای کلاں

سُندیاں سُندیاں تے پتھر وی کنسولین لگ پیندے نیں۔ کمال تے کھُنڈے چھُرے ورگا بندہ سی۔ اوہ صوباں کولوں پجیں پجیں احمد بارے پچھدا رہندا۔

اودھر فتحسیں تے کرلی دے دونواں گھراں وچ۔ بختو دی صلاح نال آوا جاوی کھل گئی۔ اوہ آکھدی ئوہاں نالوں ماس وکھ نہیں ہوسکدا۔

الیکشناں دے دہاڑے نیڑے پُج گئے۔ چاچے فتحسیں نوں چنگے چوکھے بندیاں دی لوڑ سی۔ احمد ماپیاں دے ہٹکدیاں وی چاچے لئی کنویسنگ کردا دوڑیا بھجیا پھریا اوس چاچے نوں معاف کر دتا۔ اُنج وی دریا وچ رہندیاں سینسار نال ویر نہیں رکھیا جاسکدا۔

ایہناں دناں وچ احمد دا آون جان صوباں دے سوہرے گھر وی ہو گیا۔ اوہ جاندا تے صوباں دے بھادا چن چڑھ آوندا۔ مکھن چوریاں کھواندی۔ ہس ہس گلاں کر دی۔ نُوربھری دآتاں لے کے چڑھاندی ستاندی احمد دے دل دے بُوہے جیہڑے صوباں لئی بند ہو چکے سن ایسے طرحاں آوندیاں جاندیاں فیر کھل گئے۔ ہُن پیار پہلے ورگا نچنت تے ٹھنڈا نہیں سی۔ ہُن ایس وچ اولا رنگ کولا سواد تے ساڑ واگ سی جیویں جنڈ دی سواہ نُوں کوئی مَلک مَلک پکھی جھل کے اُڑاوے تے تھلیوں جیوندی جاگدی چنگیاڑ اَکھ جھمکن لگ پوے۔ احمد نے دِل جیہے بھخدے کولے اُتے دلیلاں دی سواہ چاڑھ کے جیہڑا سال کٹیا اوہ سال لگدا سی جیویں وچ آیا ای نہیں۔

پیار دی ایس پھرویں رُت تے بختو وی خوش سی۔ اوہ تے فتحسیں دی وِچٹی پگ تے مِٹی اُڈدی ویکھنا چاہندی سی۔ سواد لے لے کے گلاں سُندی تے پُتر نوں شبہ دیندی۔ بچاری نُوربھری نُوں اپنتھگا چوڑ ہون دی دَس پے رہی سی۔ بختو نُوربھری نوں سُنا کے آکھدی:

''کیڈا اَچھا ہووے جے صُوباں لخت لے لوے۔''

الیکشن خیر مہر نال مُک گئے فتحسیں کامیاب ہوگیا۔ صوباں دے گھر احمد دا آونا جانا مُکیا تے نہیں گھٹ ہوگیا۔ ویلے دا کھوہ رُگردا رہیا۔ صوباں دی تریہہ دا کوئی انت نہیں سی۔

واہڈیاں دا موسم سی۔ سارا پنڈ کھیتاں وچ رُجھیا، گلیاں مکان سُنجے ہو گئے۔ احمد فتحسیں دا سنیہا لے کے سویرے سویرے صوباں دے گھر اپڑیا۔ اوہ سَدا پیار نال ملدی سی اَج وی مِلی۔ احمد چھیتی پرتنا چاہندا سی صوباں آکھیا:

''دِناں پچھوں آیا ایں مِل رِگل کے جانویں۔''

احمد ہُکھیا۔

''صوباں ہُن تے خوش ایں؟''

صوباں منہ پکھی دی اوٹ کر کے اُتر دتا۔

''تینوں کیہہ......''

''فیر وی......''

''تُوں نُوراں نال خوش وَس۔''

احمد نماں جیہا ہَس کے آکھیا

''نُوراں شہدی کیہہ وگاڑیا اے تیرا؟''

''بلا تے گل اِنج اے۔'' صوباں لا کے گل کیتی۔ ''ڈاہڈا پیارا اے۔''

''کرناں پاوندا اے۔''

اوسے ویلے صوباں دا سوہرا کھیتاں دا گیڑا لا کے پرتیا اوس دی احمد نُوں پرتن نہ دِتا۔

وساکھ دی تِکھی دُھپ چھیتی چھیتی کوٹھیاں توں لہہ کے کھیتاں وچ کھِلر گئی۔ احمد صوباں دے دیوراں جیٹھاں نُوں بھالدا کھیتاں وَل ٹُر گیا۔ نہر دے کنڈھے پھِردا رہیا۔ اوہ خورے کِدھر گئے سن۔ اوہ کلم کلا مُڑ ڈیرے تے آگیا۔ روٹی آئی صوباں دے سوہرے تے اوس رَل کے کھادی۔ ایدھر اودھر دیاں گلاں کر دے رہے۔ صوباں دا سوہرا اُٹھ کے اندر چلا گیا۔ فیر ایہہ پتا نہیں کیہڑے ویلے احمد دیاں اکھاں مُٹ گیاں۔ ٹھنڈی وا دے بُلے تے جوانی دا نشہ اوس نُوں گوہڑی نیندر دے لمے پینڈیاں تے لے ٹُریا۔ فیر اوہدیاں

اکھاں سڑن لگ پیاں۔ کسے سُتے پیاں اوس دیاں دونواں اکھاں وچ گچ گچ چاقو مار دتا۔ اوہ کُجھ دیر تڑفدا رہیا فیر بے ہوش ہوگیا۔ ہوش آیا تے اوس اُکھاں پُٹن دا چارہ کیتا۔ بختو کسے کھوہ وچوں سد ماری۔

''ماں واری پُتر۔''

''اَماں ہُن تے بتی دھاراں بخش دیسیں؟ اتے صوباں کدے وے؟'' ماں ہُب مار کے پُتر نوں جپھی پالئی۔

''ناں نہ لے پُتر اوس ڈین داناں نہ لے۔ اوہ ڈین تیرے ڈیلے کڈھ کے کھا گئی۔''

''سچ دَس اماں سچ دس۔''

کول کھڑی نُور بھری دے منہ وچوں چاہنگر نِکل گئی۔ اوس احمد دا کنبدا ہتھ پھڑ کے سینے نال لا لیا۔

''ہاں احمی۔ ایہہ سچ اے۔ اماں کیویں دَسے اوس نُوں تاں دَندل پے گئی اے۔''

احمد نُوراں دے پِنڈے تے پیار نال ہتھ پھیردیاں ہویاں بولیا نُور بھرئیے۔''

''ہُوں۔''

''تُوں مَیں دس تُوں مَیں مینوں معاف کیتا یا نہیں؟''

فیر احمد دیاں اکھاں وچوں وگدی رَت نے نُور بھری دی گُلابی چُنی نُوں تھاؤں تھائیں لال کر چھڈیا۔ جیویں شگناں دا سالُو۔

1976ء



پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہوراں نوں ایس گلی وچ وسدیاں بیتے نہیں تے گھنوگھٹ پنجھی ورھے ہو گئے نیں۔ گلی نے ایہناں ورھیاں وچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی دی حالت نہیں بدلی، ہاں سر اوہناں دے کپڑیاں جہیا گھس میلا ہوگیا اے۔ تے بُت ادھوراتا......اوہ اج وی جتھہ وچ چھمک پھڑی موری دے کنڈھے جماعت لا کے محلے دے نکیاں بالاں نوں پچھلی پڑھائی کرا رہے نیں۔ بال اپنے ٹُٹے کھسے بستیاں چوں کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھدے، اُپر نیلے اسمان ول تکدے نیں، جتھے گڈیاں تکلاں، اُڈدیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نیں، نیانیاں دی امنگ پتلی ڈور نال بجھی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاوندی اے۔ جدوں بالاں دیاں نظراں کتاب توں اسمان ول چھڑپے لاوندیاں نیں تے ماسٹر جی نوں قہر چڑھ جاندا اے پر اوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین تے مار مار کے آکھدے نیں۔

''اوئے اوئے۔ بے وقوفو! گھروں پڑھن آئے کہ پتنگ بازی کرن۔'' اوہ چھمک چُک کے مارن دا ڈراوا وی دیندے نیں۔ بس اینا کُو دم خم اے ماسٹر جی وچ۔

فیر جد کوئی چھیڑا جہیا مُنڈا کٹی ہوئی پتنگ دی ڈور لُٹن لئی نس پیندا اے تے باقی جاتک

اوس مُنڈے نوں پھڑن لئی دوڑ پیندے نیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے بہہ رہندے نیں۔

ایہہ تماشا روز ای ہندا اے۔

اک دن راجو چوہڑی نالی کڈھدیاں کڈھدیاں بھجیّگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہس کے آکھیا۔

"ماسٹر جی! ایہہ مُنڈے تہاڈے وس دے نہیں۔ ہندی کھاں تہاڈی تھاں تے، تُسیں ویکھدے ایہہ کنج نسدے نیں گڈیاں پچھے۔"

اینا آکھ کے راجو مونہہ وچ بُڑ بُڑ کردی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔

"رب دی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سٹدا جاندا اے۔ ایس نمانے نوں ماسٹر بنا چھڈیا سُو۔"

راجو دے پُٹھے سدھے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اُڈ کے ماسٹر جی دے چِٹیاں کپڑیاں تے جا پئیاں۔ ماسٹر جی اچھل کے ذرا کو اگانہہ ہوئے تے بولے۔

"راجو بھین ویکھ کے، ویکھ کے۔"

کیوں جے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اونہاں دے بُوہے والی تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی۔ اوہ تے ہر ویلے ہنیری بنی رہندی سی۔

ماسٹر جی وچارے گلی دا ککھ۔ ککھ انج ای کسکدے نیں۔

"آپ ای خیال کر بھین۔"

"میں کیہ خیال کراں؟ نالی اُتے تُسیں آپ ای بیٹھے او۔ میں تے نہیں بہایا۔"

راجو دے مونہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ گل ہس کے آکھی سی۔ سگوں رِگلا کیتا۔

"ماشٹر جی ایہہ تھاں تے تُساں اُکا مل ای لئی اے۔ بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گھلی دا اے تے کوئی اکھر سکھ آون گے تُسی اونہاں نوں نالی بنے بہا چھڈیا کرو۔ گند وچ

بہہ کے چھٹاں توں گھابر دے او، کیہ کہنے تہاڈے۔"

ماسٹر جی مجرماں وانگر نیویں پا لئی۔ راجو نال ایس طرح دی چخ چخ دوجے تیجے ہو جاندی۔ اوہ ہمیشہ راجو دی قینچی ورگی جیبھ اگے چُپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہدے کولوں چٹے کپڑیئے لوک سدا توں ڈردے آئے۔ ماسٹر جی تے پکے سفید پوش سن۔ اونہاں دے کول راجو دے دو مُنڈے پڑھدے سن ویہاں ویہاں روپیاں دے۔ جے اوہ راجو نال اوکھا بولدے تے چالیاں دا نقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بہت واری منگن پچھوں دیندی سی تے پیسہ جیہدے وی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا اے۔ ماسٹر جی کہندے نیں۔

"پیسہ پستول ہندا اے تے اپنا لائسنس آپ۔ ایس نوں سارے خون معاف ہندے نیں۔"

راجو تے اُنج ای کھنڈھی چھری سی۔ بد رواں کڈھ کڈھ کے ایس دا مونہہ بد رو بن چکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہو کے نویں نویں کاروباراں وچ رُجھ گئے۔ بعضے تاں اوہناں کولوں انج لنگھ جاندے جیویں جاندے ای نہیں۔ پر ماسٹر جی نوں اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے ٹُوں کر کے کولوں دی لنگھ جاندے۔ ماسٹر جی اپنے دل وچ آکھدے۔

کیہ ہویا جے اوہ مینوں سیاندے نہیں۔ ہین تے میرے شاگرد۔" اونہاں نوں اوہ ویلے یاد سن جد ایہناں شاگرداں دیاں ماواں منڈیاں دی بانہہ پھڑی آندیاں تے بنتی کر کے آکھدیاں۔

"ماسٹر جی میں بڑی غریبنی آں۔ بہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خریت ایہنوں سکول چ چلن جوگا کر دیو۔"

ماسٹر جی نوں اوس ویلے انج لگدا جیویں سے تے اوہناں دا ای ہتھ اے۔

اونہاں دو روپے مہینہ لے کے وی پڑھایا تے بڑا چر پنج لیندے رہے۔ ہُن ویہہ روپے ماہوار فی بچہ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بہتیری کیتی پر ڈیرہ جتھے سی اوتھے ای رہیا۔ کوٹھری وی اوہو رہی۔ جس دے وچ اِک منجی ڈاہ کے تھوڑی جگہ تھاں بچدی سی جتھے مینہ پانی دے دناں وچ انگیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کرلیندے سن۔

لُنڈے مستری دا پُت عنایت ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھُل سکدا۔ کڑا کے دی ٹھنڈ، عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، تلی چوندی، کلا کُرتا پجامہ پیروں ننگا بُر بُر کردا، ترکالاں ویلے ماسٹر جی دی انگیٹھی کول ہتھ پسار کے بہہ جاندا۔ اک دن ماسٹر جی نے پُچھیا

''عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھیڈن دا اے۔ پڑھیا کر۔''

''پڑھ لاں گا تاں کیہ کراں گا ماشٹر جی۔''

''اوہ کملیا بندہ بن جائیں گا۔

''بندہ تے میں ہُن وی آں۔''

میرا مطلب ہے وڈا آدمی بن جائیں گا۔

تُسی تے وڈا آدمی نہیں بنے۔''

فیر کیہ آں عنایت؟

تسیں ماسٹر جی او بس۔''

ماسٹر جی چُپ چپیتے رہ گئے۔ ہناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چکیا۔ دال نوں ابال نہیں سی آ رہیا پر اوہناں نوں لگیا متاں اُبال آ رہیا اے۔

فیر ویکھدیاں ویکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتا لگا پئی کسے علاقے وچ کباڑیے دا کاروبار کردا اے تے لما مال بناوندا اے۔ ہُن عنایت دی ماں کدے کدے ایدھروں لنگھدی تے پل گھُولئی اچک کے اوپرے جیہے جی نال پُچھدی۔

''کیہ حال اے ماسٹر جی راضی او۔''

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ اعتماد اے جیہڑا ماسٹر جی نوں ہتھ وچ سوٹی پھڑ کے وی نہیں ملیا۔

اِک دن راجو اپنے سبھتوں نکے اٹھویں پتر دی بانہہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی دے ساہمنے آ کر کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آکڑ پہلے نالوں وی ودھ سی۔

'لو فیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اساں اپنا اخیری بال وی تہاڈے کول ہی بہا کے پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر اگ لگنے کجھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی آں مُنڈے نوں حرف چکنے آ جان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا۔ خیریں وڈے دونویں تہاڈے شاگرد باہر نیں۔ خورے کیہ کجھ گھلی جاندے نیں۔ مینوں تے اوترے ناں وی نہیں آوندے۔ کلر ٹیلی ویژن، وی سی آر، ٹیپ ریکارڈ بالاں دے بولن والے کھڈونے، سیٹی والیاں جُتیاں، سیتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔''

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اَج بڑے سوہنے نویں کپڑے پائے ہوئے سن۔

''لو کیس تہانوں ویہہ دیندے نیں میں تہانوں تریہہ دیواں گی۔ کوئی تھوڑ نہیں۔''

ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے۔ سال لنگھ گیا۔ ایس سال دے وچ راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اوہ وی توڑ توڑ کے نال ایہہ وی آکھیا۔

''منڈے نوں تھوہ لیکھا تے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تُسیں پرانے او۔ پچھلی پڑھائی لئی تسی ای ٹھیک او۔

ماسٹر جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

''ماسٹر جی اسیں کدھرے نسے جاندے آں میں اپنے وڈے منڈے نوں سنہیا

گھلیا اے، آوندا ہویا ماسٹر جی لئی گھڑی لیائیں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہر واری ٹیپ وچ تہانوں سلام گھلدے نیں۔ رب دی سونہہ ہن تے پڑھن لکھن دی لوڑ ای نہیں رہی۔

"ہیں؟ سلام گھلدے نیں۔ ٹیپ کر کے؟ دوناں نوں میرے ولوں پیار آکھیں۔ تے آکھیں آون تے ملن۔"

ماسٹر جی لئی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی۔ راجو ٹھیک آکھدی سی۔ ہُن پڑھن لکھن دی کیہ لوڑ اے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے نِکے پتر تے دوجے مُنڈیاں نوں پچھلی پڑھائی کراوندے رہے جیویں اگے کراوندے سن۔ جدوں دا باہر جان آون دا کم شروع ہویا، ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسدا سی۔ انج شاگرداں نوں ترقی کیتیاں ویکھ کے اوہناں دا جی خوش ہندا سی پر ہُن پیراں تھلیوں جیویں کوئی پوڑھی کھچ رہیا ہووے۔

روز وانگ اوس دن وی اوہ پیڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے ساہمنے بیٹھے رعب دار آواز نال سبق رٹا رہے سن۔ گرمیاں دا لوہڑا ویلا ہولی ہولی ترکالاں ول ودھ رہیا سی کہ کسے عین سر تے کھلو کے کسے دی طرح سلام ماریا۔ اوہناں دا کمزور دل کنب گیا۔ آون والے اپنا تعارف کرایا۔

"ماسٹر جی! میں رفیق آں پچھاتا نہیں؟ میں تہانوں آوندیاں ای پچھان لیا۔ تسیں اونویں دے اونویں۔"

"ہاں میں اونویں دا اونویں ای آں۔ توں باہروں کدوں آیا ایں، پنج چھ دیہاڑے ہوئے نیں......ایتھوں لنگھیا آں تے نظر پئی۔ دسو ہور کیہ حال اے۔"

"توں اپنا دس......"

"عیش کرنے آں ماسٹر جی......اچھا میں چلنا آں۔ کسے نوں ٹیم دتا ہویا اے۔



رفیق مُٹ تے لگی ہوئی ڈیجیٹل گھڑی ول تکدا ٹر پیا۔ اوہ ٹُر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی دیندی۔

اج دی شام ماسٹر جی دا دل اَنھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ چوں اک گونج سنائی دیندی سی۔

"کیہ اے۔ ایہہ سبھ کیہ اے۔"

اج دی شام اوہناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں وسردیاں لگ رہیاں سن۔ فیر اوہناں اپنے ولوں دھیان ہٹا کے رٹانا شروع کر دتا۔

الف زبر بے اَب۔ تے زبر بے تب۔ رزبر بے رب۔ لام زبر بے لب۔"

کسے شتونگڑے شاگرد ہوکا لا کے آکھیا:

لام زبر بھے لبھ

"لبھ نہیں اوئے لب۔" ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

"نہیں ماسٹر جی۔ اب۔ تب۔ رب۔ لبھ۔"

سارے بالاں کٹھے رولا پا دتا۔



سبھ گوڑا اے

کلا مرد بھوتنا تے کلی رن چڑیل......مرد کوارا بیٹھا رہوے تے وچارا اکھاندا اے۔ زنانی کواری رہوے تے اوس دی خواہش ہندی اے لوک اوس نوں دیوی سمجھن۔ دیوی تے دنیا داری توں دراڈی۔ اُچلی پدھر تے بہہ کے مخلوق ول تکدی تے تھوہ تھوہ کر دی اے۔

جنداں، الفوں بے نہیں سی جاندی۔ پر ہُن جد اوہ تویت دھاگے دین جوگی ہوگئی تے اک عالم اوہدے دوالے بھون لگ پیا۔ پر اوہ ہن وی کلی سی۔ اپنے آپ نوں لبھدی۔ لوکاں وچ گواچی ہوئی۔

جدوں جنداں دنیا چ ہاسے کھلار سکدی سی کسے مونہہ نہ لایا۔ ہُن والاں وچ کھیہ کھلر گئی تے دیہہ تے جُواں، لوکیں فیر دی اوس نوں پُوجدے سن۔ کیوں جے اوہ ہُن اچلی پدھر تے سی۔ جد کسے نوں سر پیر دا ہوش نہ رہوے، لوکیں آکھدے نیں۔ ایہہ رب تائیں اپڑ گیا......ایہدے وچ رب اے۔......پتا نہیں لوکاں کول رب دا مہاندرا اینا کوجھا، اینا میلا، تے جھلا کیوں اے؟ بے ہوشاں وچ رب ویکھدے نیں تے ہوش منداں نوں پاگل کردے نیں۔

جنداں نکی جنی سی جدوں ماں مرگئی اوسدا پیو رستم رنڈا ہو کے رکلا ٹٹ جیہا ہو گیا۔اَج ایتھے کل اوتھے۔ واہی جتی کھائے کھسماں نوں۔ اونہوں ایدھر اودھر جھاتیاں مارن توں ویہل نہیں سی۔ شریکاں پہلوں تے سوچیا موئی رن دا سُل اے، ویلے نال ول ہو جائے گا۔ رستم نوں تے جیویں جھاتیاں دا چسکا پے گیا۔ اوہ نویں سریوں پر نیا چاہندا سی۔ وٹے سٹے لئی جنداں اوس دی دھی ہتھ وچ سی۔ پر مصیبت ایہہ سی پئی جنداں دی ماسی دولاں ریڑکا پا بیٹھی۔

"جنداں تے جمدی میری بھین میری جھولی گھتی سانے۔ ہُن جنداں میری اے۔توں کجھ نہیں لگدا رستما!"

ایہناں دناں وچ دھسل دی دبا پے گئی۔ جنداں دا منگیتر جیہڑا حالی چونہہ ورھیاں دا سی۔ ایس بیماری نال ٹردا ہویا۔رستم دولاں دے پتر دی موت تے جی وچ ڈاڈھا خوش ہویا۔ ہن جنداں آزادی تے اوس نوں اپنے ساک لئی ورتیا جاسکدا سی۔ پتر مرن توں دس دہاڑیاں مگروں دولاں دے گھر اِک ہور پتر جم پیا۔ دولاں ٹھنڈا ساہ بھر کے آکھیا۔

"میرے رب مینوں میرا وریام پرتا دِتا اے میں ایس دا تاں غلام دستگیر رکھاں گی۔ جنداں میری نونہہ اے۔ وڈی اے تے کیہ ہویا، بے تاں گھر دی دھی۔ ساری برادری دولاں لئی گواہی دتی۔ ہاں جنداں حقی تیری اے۔

رستم لئی بھیڑ پے گئی۔ کوئی بھین نہیں سی جس دا وٹا دیندا۔ پلے اینا پیسہ نہیں سی جے نمیار دا مل تار سکے۔ ہر شے دا مُل دانے پھکے نال بیٹھ اتانہہ ہندا اے۔ دانا پھکا مہنگا ہویا تاں نمیاراں دی مہنگیاں ہوگئیاں تے نال نویں نویں نخرے۔ رن لیان لئی گبر چاہیدا اے۔ رستم نوں چاچیاں بابیاں توں وی کوئی آس امید نہ رہی۔ کیوں جے ہر کوئی لائی لوائی بیٹھا سی۔ اوس لانبھے لانبھے بھال شروع کر دِتی۔ کدے کوئی مچھانی مُجھ لیاندی تے کدے

کوئی مُسلن ..... برادری رستم دے کرتوتاں توں تنگ پے کے اوس نوں اپنے چوں چھیک دِتا۔ برادری دیاں وڈیاں بڈھیاں آکھدیاں سن۔

''نردی پھردی رن یا بلاں۔ اکو شے دے دو ناں۔''

''ہوا دائیلا ہن ایتھے تے ہُن اوتھے۔

رستم ہوا دے بُلیاں نوں ڈکدا رہیا پر اوہ آندے جاندے رہے۔انج کردیاں کراندیاں جنداں جوان ہوگئی۔ تیرہواں چڑھ کے چودھویں چ پیر دھریا۔ اجے غلام دستگیر ستاں ورہیاں دانہیں سی ہویا۔ ہاڑھ دی اک دوپہر نہر وچ نہا کے مُڑیا تے جی ماندا ہو گیا۔شام تائیں ''شوک'' کے تاپ چڑھ گیا۔ ڈاکٹراں حکیماں ویداں ول نسونس ہوئی۔ اگلی فجر تائیں غلام دستگیر وی اوسے پینڈے پے گیا جدھر وریام گیا سی۔ دولاں غم نال کملی ہو گئی۔ اوس سر وچ سواہ پالئی۔ جنداں دیاں ونگاں بھن چھڈیاں تے گت کھول دِتی۔ ایس دہاڑے مگروں ہر کوئی جنداں نوں نکرمی، نحس، تے بھوری والی آکھن لگ پیا۔جنداں دے پیو رستم نوں وی اوس دے وچ کوئی وڈا عیب دِسن لگ پیا۔ اوس دی دھی نوں مڑ کے نہ پُچھیا۔ ماسیاں، پھپھیاں تے ماماں ہر آون والے سوالی نوں کنیں ہتھ لا کے آکھدیاں۔

''توواں۔ توواں کس کلیس دا ناں لیا نیں جے تہاڈا چھوہر پھڈ کے نہیں آندا تے کالی دیوی دی قربانی نہ چاڑھو۔''

ایہو جیہاں گلاں سن سن کے جنداں دا کلیجہ پک گیا۔ اوس رب اَگے بڑیاں دعاواں منگیاں بڑے ترلے پائے، دن رات متھا رگڑیا اوہ جیہی سی تیہی رہی۔ رب تائیں اوس دی اِک نہ پُجی۔ لکھ دعاواں منگیاں۔ رستم دے چالے نہ بدلے۔ جس دھی دے سر تے پیو ہتھ نہ رکھے اوس تائیں رب وی نہیں بوہڑ سکدا۔

رستم ایہناں دناں وچ اِک ہور سوانی کڈھ لیایا تے آون والی کل آمدن دی مالک بن بیٹھی۔ شریکاں طعنے مہنے فیر مارے پر ہُن دی باری آون والی کوئی وچاری گھروں

تڑنی ہوئی سی۔ رستم دے چھپر بیٹھ گھر والی بن کے رہنا چاہندی سی۔ جنداں سوچیا ہو نجھا پھیر کے ٹر جائے گی۔ تے فیر میں ای میں۔ ہر شے دی مالک۔ پر ہویا ایہہ پئی رستم قاضی سد کے نکاح پڑھا لیا۔ جنداں دے سر تے جیویں پہاڑ ڈھے پیا۔ نکاح دے بولاں نال زمین اسمان بدل گئے۔ ماسیاں پھپھیاں جیہڑیاں جنداں نوں نکرمی آکھدیاں سن۔ پینترے بدل کے آئیاں۔

''نی......نی جے بال بچہ ہوگیا تے کیہ کریں گی جنداں! سچ آکھدے نیں سیانے میہراں نمانیاں نوں کدھرے ڈھوئی نہیں۔ ہائے نی وریاما نہ مردا۔ دستگیر ای نہ مردا۔''

کوئی آکھدی۔

''جیویں جمی بودلوں لمی۔ سوکیلی فیر سوکیلی اے۔''

جنداں ہُن چنگی پکی جوان سی۔ سوچدی۔ اج ایہہ تایاں چاچیاں سکیاں سودھریاں بن کے آئیاں تے کس کم؟ میرا ویلا لنگھ گیا۔ میں پیو دی پت نوں کوئی لیک نہیں لائی اج تائیں۔

کجھ چر پچھوں لمبڑاں دے حاطے اِک مرشد آن لتھا۔ ناں سی سید شاہ مرتضیٰ کرنی والا۔ سارا چک تے ہور آلے دوالے دے درشناں لئی بھج پئے۔ جنداں دے دل وچ اِک آس نے اکھ کھولی۔ اوہ نسی نسی گئی تے جا کے پیر دے پَیر پھڑ لئے۔ روندی رہئی۔ سر دے وال کھوہندی رہی۔

اگلا دن پیر دے ہتھ تے بیعت کرن دا سی۔ لوے لوے منڈے تے کڑیاں اپنی اپنی حُب توفیق دے مطابق شیواں پھڑی سرگھی ویلے لمبڑاں دے حاطے جا پُجے۔ جنداں وی تازے مکھن دا پیڑا، بجرا باگی ککڑ تے سوا روپیہ لے کے اپڑی۔ اوہ پیر کولوں اکو گل پچھنا چاہندی سی۔

''پیرا! اپنی نکویں اکھ نال میرے من وچ جھاتی پا۔ ایتھے اینا ہنیرا کیوں اے۔''

شاہ جی اوس ویلے مریداں دے جھرمٹ وچ گھرے بیٹھے سن۔ مرد، زنانیاں، بڈھے، جوان، ہتھ بنھے غلام۔ کوئی گھٹ رہیا سی، کوئی نپ رہیا سی۔ کوئی ہولی ہولی سرنوں جھس رہیا سی۔ بیعت کرن والیاں نیانیاں نوں اوہناں دے ماپے نال لے کے آئے سن۔ اللہ جوائی نے اپنے مریل پتر دا ہتھ اگانہہ کر کے آکھیا۔

''پیر جی! ویکھو دےنہہ راتیں مکھن دُدھ کھواندی ہاں۔ وتر نہیں پھردا......'' پیر مساں مساں اکھ چک کے تکیا۔ کجھ چر تکدا رہیا۔ فیر کجھ پڑھ کے پھوک ماری تے اللہ جوائی توں پچھیا۔

''ایندی عمر کنی کو اے؟''

''خیریں اُٹھ اتے وساں دا اے۔ کجھ مہر کرو شاہ جی۔''

شاہ جی نے اللہ جوائی دے کن وچ کجھ آکھیا۔ خبرے کیہ گل سی۔ اللہ جوائی نما جیہا ہس کے نیویں پا لئی تے پتر دا ہتھ پھڑی پچھلے پیریں مُڑ گئی جو مرشد نوں کنڈ نہ ہووے۔

سگی اپنی لگر جیہی نونہہ نوں لے کے آئی۔ سگی دی نونہہ دے روپ دا پورے پنڈ وچ چانن سی۔ اوہ دو گٹھ لما گھنڈ کڈھی پیر اگے کھڑی تیکے وانگ تربھ رہی سی۔ سگی نونہہ نوں ایس لئی لیائی سی پئی پیر سائیں دعا کرے تے اوہناں دے ویہڑے دیوا بلے۔

چار ورھے روپ دی لو وچ لنگھ گئے سن پر مُن اوہ اگانہہ تکنا چاہندی سی۔ پیر سگی دی نونہہ دا گھنڈ چک کے ویکھیا فیر اپنے کھبے ہتھ دی چیچی چوں اک چھلا لاہ کے سگی نوں دیندیاں آکھیا۔

''سوکے دا مرض اے۔ اللہ سچا کرم کریسی۔ کجھ دیہاڑے لگ جا سن۔'' سگی جاؤ چائی سلام کر دی پچھانہہ ہو گئی۔

اک پہر دن لنگھ گیا۔ جاندے وساکھ دی دُھپ لمبزاں دے کوٹھے کندھاں

ٹپدی، ویہڑے چ کھلر گئی۔ جنداں دی واری نہیں سی آرہی۔ اوس دے پیالے وچ پیا مکھن پگھر کے گھیو بن لگا تے اوہ اُڈاری مار کے پیر دے پیراں وچ جا بہی تے اپنیاں نردیاں اکھاں پیر دیاں اکھاں وچ پا کے اینا کو لما تکیا کہ پیر نوں کنبنی چھڑ گئی۔ اوہ غصے نال گجیا۔

''کون ایں توں؟'' پیر نے اپنے دونویں پیر سنگیڑ کے پلنگ تے رکھ لے۔ جنداں تکی جارہی سی۔ فیر اوہدی تھاں تائی روشاں بولی۔

''شاہ جی! اے شوہدی میہڑا اے۔ ایندے حق وچ دعا کرو۔''

پیر نے غور نال جنداں ول تکیا۔ اوس نوں ایس مریل گُڈی وچ مریدنی بنن والی کوئی گل نہ دسی۔ نہ اوہ سوہنی۔ نہ جوان تے نہ چنچل۔ جٹھ انج جیویں اکانہہ دا مُنڈھ۔ کھردا تے کرنگا۔ جنداں نے خورے کیہ سوچ کے ہتھ اگانہہ ودھایا۔ شاہ جی نے چھنڈ کے پرانہہ کر دتا۔ جنداں گوڈے پھڑ لئے۔ پیر گوڈیاں اتے چادر پا لئی تے اُچا بولیا۔

''ایس نوں لے جاؤ۔''

''ڈاڈھے چر دی بیٹھی آں پیرا! میری واری نہیں آئی۔ کد آوے گی دس تے سہی۔ کد آوے گی۔ میں پچھ کے جاساں پتہ لے کے جاساں۔''

''اوئے دفعاں ہو۔'' پیر دے بجے بیٹھے چیلے نے جنداں نوں کھچیا۔ جنداں دونویں باہواں پلنگ تے کھلار دتیاں۔ پیر سراہندی ول کھسکی جارہیا سی تے آکھدا سی۔

''ایس نوں ایتھوں لے جاؤ ایندے وچ کجھ نہیں۔ نہ نور اے نہ نار اے۔''

رناں اگے ودھیاں تے جنداں نوں کلاوے وچ لے کے دھرولیا۔ ''نی! بندہ پُچھے تو ئیں کیہ لون آئی ایں۔''

جنداں پسر گئی تے پیر دے پلنگ دے پینداں والے پاویاں وچ پیر پھسا کے چیکاں مارن لگ پئی۔ زنانیاں نک تے ہتھ رکھ کے آکھیا۔

''دھروئی خدا دی نی۔ جنداں! اج تیرے تے کائی جن آن لتھا نیں۔''

زنانیاں لا زور رہیاں پر جنداں تے جیویں بیٹھی بیٹھی آکڑ گئی سی۔ پیر ول انج تکدی رہی جیویں اوس دے ڈیلے پتھر دے سن۔ بُھو وٹیاں دے تے تن ریت دا۔ فیر تکدیاں تکدیاں جنداں دیاں پتھراکھاں چوں چشمے پُھٹ پئے۔ باھ بلن لگ پئے۔

''پیرا! میں تے کجھ وی نہیں کیتا۔ فیر میں کیوں پھڑی گئی۔ میں سوچیا میرا رب اے۔ لوکیں آکھدے نیں پیر رب دا راہ ہندا اے۔

توں۔ توں راہ ایں کہ رب ایں۔ مینوں تے توں بندا وی نہیں جاپدا۔ توں میتھوں ڈر گیا ایں۔ مینوں پتہ اے توں میتھوں ڈردا ایں۔ میتھوں سبھوں ڈردے نیں۔ میں تہانوں سبھناں نوں ڈرا سکدی ہاں۔ میں تے آپ رب آں ڈران والا ۔ ہا۔ہا۔ہا دے لوکو پیر دا بھرم کھل گیا جے۔ رب دا بھرم کھل گیا جے۔ رب مینوں پیدا کیتا۔ تے فیر میتھوں ڈرن لگ پیا۔ واہ......ہا......ہا......ہا۔

اگلے دن تے فیر کئی دہاڑے شاہ جی بتھیرے دم جھاڑے کیتے ڈنڈے سوٹے مارے۔ جنداں دے اندر جیہڑی جنگ چھڑی سی اوہ ودھدی گئی۔ لوکیں اوہنوں پیرنی کر کے پوجن لگ پئے پر اوہ اِکو گل آکھدی۔

''رب کوڑا اے تے سبھ کوڑا اے۔''

